

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Program

Hoppa Enikő

**A nyelvsziget jelensége a moldvai csángóknál és az
olaszországi mokeneknél**

Témavezető: Dr. Szépe György, professor emeritus

Konzulens: Dr. Terts István, egyetemi docens

2011

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	3
1. Bevezetés	4
2. Mi a nyelvsziget?	6
3. A nyelvsziget kialakulásának története a csángóknál és a mokeneknél	10
3.1. A moldvai csángó nyelvsziget	10
3.2. A moken nyelvsziget	17
3.3. Összevetés	21
4. Dialektológiai szempont I.	24
4.1. A nyelvjárás fogalma és jellemzői	24
4.1.1. Nyelvjárási jellemzők a csángóknál	27
4.1.2. Nyelvjárási jellemzők a mokeneknél	31
4.2. A nyelvsziget jellemzői	34
4.2.1. A nyelvsziget jellemzői a csángóknál	36
4.2.2. A nyelvsziget jellemzői a mokeneknél	37
4.3. Nyelv és nyelvjárás határán	38
4.3.1. Csángó: nyelv vagy nyelvjárás?	39
4.3.2. Moken: nyelv vagy nyelvjárás?	41
4.4. Összevetés	42
5. Dialektológiai szempont II.	44
5.1. A nyelvszigetek belső tagoltsága	44
5.1.1. Belső tagoltság a csángó nyelvjárásban	45
5.1.2. Belső tagoltság a moken nyelvjárásban	48
5.2. A nyelvváltozatok keveredése és kiegyenlítődése	50
5.2.1. A nyelvváltozatok keveredése a csángóknál	50
5.2.2. A nyelvváltozatok keveredése a mokeneknél	54
5.3. Összevetés	54
6. Szociolingvisztikai szempont I.	56
6.1. Két nyelv	56
6.1.1. Két nyelv a csángóknál	58
6.1.2. Két nyelv a mokeneknél	60
6.2. Több nyelvváltozat	69
6.2.1. Több nyelvváltozat a csángóknál	70
6.2.2. Több nyelvváltozat a mokeneknél	72
6.3. Anyanyelv	73
6.3.1. Anyanyelv a csángóknál	74
6.3.2. Anyanyelv a mokeneknél	74
6.4. A nyelvek és nyelvváltozatok használati köre	75
6.4.1. Nyelvhasználati szinterek a csángóknál	77
6.4.2. Nyelvhasználati szinterek a mokeneknél	87

6.5. Összevetés	98
7. Szociolingvisztikai szempont II.	106
7.1. Az identitás kérdése	106
7.1.1. A csángók identitása	107
7.1.2. A mokenek identitása	108
7.2. Kódváltás	108
7.2.1. Kódváltás a csángóknál	109
7.2.2. Kódváltás a mokeneknél	109
7.3. Félnyelvűség, kevertnyelvűség	110
7.3.1. Kevertnyelvűség a csángóknál	110
7.3.2. Kevertnyelvűség a mokeneknél	111
7.4. Nyelvcseré, nyelvmegettartás	111
7.4.1. Nyelvcseré a csángóknál	113
7.4.2. Nyelvcseré a mokeneknél	114
7.5. Összevetés	115
8. Zárszó	118
Angol nyelvű összefoglaló	119
Irodalom	132
Mellékletek	141
Szociolingvisztikai kérdőív a mokenek számára	142
Helységnevek	143
Jelmagyarázat	145
Fotók Moldvából	146
Fotók a moken nyelvterületről	150

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet szeretnék mondani mindazoknak, akik disszertációm megírásában, és kutatásaim elvégzésében a segítségemre voltak. Témavezetőmnek, Szépe Györgynek köszönöm segítő munkáját és szakmai tanácsait. Nyelvpolitikai óráinak tanulságai szintén nagyban támogatták disszertációm elkészítését. Terts Istvánnak, konzulensemnek köszönöm kutatásaim támogatását és hasznos tanácsait. A kisebbségi nyelvekre vonatkozó nyelvészeti tanulmányaimat Józsa Judit is segítette, amit köszönök neki. A Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának köszönöm a tanulmányi és kutatási támogatást.

Terepmunkáim során nagy segítségemre volt a Moldvában, Klézsén élő Duma András és felesége, Veronika, akik első moldvai utam alkalmával segítettek munkámat, és a moldvai magyarok életével is megismertettek. Köszönettel tartozom a pusztinai Nyisztor Ilonának és férjének, Mihálynak, akik későbbi moldvai gyűjtéseimhez biztosítottak háttérrel, segítettek ott tartózkodásomat. A csángó falvak lakosságának köszönet szól azért, amiért az utcán vagy házaikban elmondták gondolataikat, meséltek régmúlt eseményekről, beszámoltak mindennapjaikról, beszéltek nyelvhasználati szokásaikról, s ezáltal értékes nyelvi anyaggal láttak el, mely anyag lehetővé tette dolgozatom megírását. A moken falu, Palù del Fersina lakosságának szintén köszönöm közreműködését szociolingvisztikai felmérésem elvégzésében. Köszönöm a Moken Kultúrintézet munkatársának, Leo Tollernek, hogy az intézet könyvtárát a rendelkezésemre bocsátotta, és terepmunkámban is támogatott.

1. Bevezetés

Dolgozatomban a nyelvszigettel mint nyelvészeti jelenséggel foglalkozom. Azt vizsgálom, hogy azok a speciális körülmények, melyek egy közösséget nyelvszigetté tesznek, milyen jegyeket alakítanak ki nyelvükben. Helyzetükből adódó sajátosságaik két nyelvészeti ágon belül kutathatók. Nyelvük szerkezeti és szókincsbeli jellemzői dialektológiai vizsgálattal ismerhetők meg. Nyelvhasználatuk sajátosságainak vizsgálata a szociolingvisztika körébe tartozik. A nyelvszigetkutatás e két tudományág együttes alkalmazását teszi szükségessé.

Írásomban a nyelvsziget jelenségét a dialektológia és a szociolingvisztika szempontjain keresztül mutatom be. A bemutatást két nyelvsziget közösség példáján keresztül végzem. Az egyik kiválasztott csoport a moldvai csángó beszélőközösség, a másik az Olaszországban német nyelvjárást beszélő mokenek közössége. A két kisebbségi csoport azonos időben szakadt el összefüggő nyelvterületétől, s ma nyelvileg hasonló körülmények között él. A létszámában ugyan eltérő két népcsoport megegyezik abban, hogy közösségük több településből áll, letelepedésük a múltban több hullámban történt, és nyelvjárásuk változatokra oszlik. A csángókat és a mokeneket ugyanakkor egymástól távol, Európa keleti illetve nyugati felében eltérő társadalmi körülmények veszik körül.

A két nyelvközösséget személyesen végzett nyelvi anyaggyűjtéssel, és annak elemzésével, valamint kérdőíves szociolingvisztikai felmérés segítségével vizsgáltam. 2000 és 2007 között több alkalommal utaztam Romániába, Moldvába. Ez idő alatt nyolc csángó faluba jutottam el. 2000-ben Klézsén, 2001-ben Külsőrekecsinben, 2002-ben Somoskán, 2006-ban Pusztinán, 2007-ben Bogdánfalván, Lészpeden, Gerlénben és Lujzikalagorban jártam. Gyűjtőútjaim során rögzítettem az élőbeszédet, majd lejegyeztem, és elemeztem őket. Látogatásaim során részt vettem a csángók mindennapjaiban. Beszélgetéseink során nyelvhasználati kérdések is szóba kerültek. Az Észak-Olaszországban élő mokeneket 2007-ben kerestem fel. Egyik falujukban, Palù del Fersinában kérdőíves szociolingvisztikai felmérést végeztem, mellyel a lakosság nyelvhasználati szokásait, nyelvismeretét és a moken nyelvvel kapcsolatos attitűdjüket kívántam felmérni.

A csángó nyelvsziget dialektológiai bemutatása saját nyelvi gyűjtéseim alapján készült. A disszertációmban előforduló nyelvjárási példákat és nyelvjárási szövegrészleteket szintén gyűjtéseimből válogattam. A moldvai beszélőktől származó idézetek fonetikus

formában olvashatók. A szociolingvisztikai helyzet leírása moldvai tapasztalataim és az eddigi kutatások eredményeinek összességéből született. A moken közösség nyelvjárási bemutatását a legfrissebb kutatások, nyelvészeti leírások alapján készítettem, szociolingvisztikai helyzetüket kérdőíves felmérésem alapján ismertetem.

A csángókról és a mokenekről illusztrációként szereplő fotók saját felvételeim.

2. Mi a nyelvsziget?

Nyelvezsigetnek nevezik azokat a nyelvi közösségeket, melyek a sajátjuk nyelvüktől eltérő nyelvü környezetben találhatók, s minden oldalról ez a más nyelvet beszélő közösség veszi őket körül. A nyelvsziget tehát egy területileg elhatárolt településhálózat, mely belsőleg strukturált (Hutterer 1991: 100). Mint *nyelvközösséget* egy adott nyelv és annak nyelvi közege, nyelvi kultúrája, értékei tartanak össze. A nyelvközösségben megy végbe az elsődleges nyelvi szocializáció, s ez a közösség biztosít olyan nyelvi és viselkedési formákat, melyek által a nyelvközösség fenntartja és közvetíti saját értékeit (Komlósi 2002: 51). A nyelvsziget kifejezésnek sokszor szinonimájaként fordul elő a *nyelvjárászsiget* elnevezés. A nyelvjárászsigeteknek két alapvető fajtáját lehet megkülönböztetni. Az egyik típus a *külső nyelvjárászsiget*, ahol egy adott csoport idegen nyelvü népesség közé kerül, mert földrajzilag elszakadt saját nyelvterületétől. Ez az elszakadás történhet úgy, hogy köréjük idegen nyelvü nép települ. A szlavóniai magyarok például így váltak nyelvjárászsigetté. A török hódoltság idején ugyanis a környező magyar népesség elpusztult, s helyükre délszlávok telepedtek. Az elszakadás másik módja az, amikor egy csoport elhagyja addigi lakhelyét, és más nyelvü környezetbe települ (Kálmán 1994: 23). A dolgozatomban bemutatásra kerülő csángó és moken népcsoport ezen a módon vált nyelvjárászsigetté. A nyelvjárászsigetek másik típusa a *belső nyelvjárászsiget*, melyről akkor beszélhetünk, ha az adott közösséget nem egy idegen nyelv, hanem saját nyelvének egy másik dialektusa vesz körül. Ezek a belső nyelvjárászsigetek nyelvterületen belüli áttelepülésekkel jönnek létre. Magyarország történetében számos áttelepülés, illetve áttelepítés történt társadalmi, gazdasági, politikai vagy vallási okokból már a honfoglalástól kezdve. István király is több telepítést hajtott végre. Jelentős áttelepítések a török uralom után történtek, mikor az elpusztított alföldi területekre például jász, palóc vagy dunántúli családokat költöztettek (Kálmán 1994: 91). A második világháború után moldvai csángók egy csoportja is belső nyelvjárászsigetté vált: 1945 és 1947 között 161 család telepedett le Baranyában: Egyházaskozárban, Szárászon, Mekényesen és Bikalon (Laczkó 1999: 199).

Imre Samu (1971: 366) a külső nyelvjárászsigeteket nyelvszigetnek nevezi, s a nyelvjárászsiget megnevezést csak a belső nyelvjárászsigetekre vonatkoztatja. Mivel az első esetben két eltérő nyelv találkozásáról van szó, a másodikban pedig ugyanazon nyelv

különböző nyelvjárásainak érintkezéséről, ezért szemléletesnek tartom a fogalmak effajta elkülönítését. A továbbiakban a *nyelvsziget* és a *nyelvjárássziget* elnevezést ebben az értelemben fogom használni.

Az általam vizsgált két közösség a nyelv-szigetek közé tartozik, ezért a következőkben a jelenségnek ezt a fajtáját helyezem előtérbe, ennek jellemzőit fogom bemutatni.

A nyelv-szigetek csoportosíthatók aszerint, hogy egyetlen településből állnak-e vagy kisebb-nagyobb területen belül több közösség alkotja-e őket. Az előbbit *pontszerű nyelv-szigetnek*, az utóbbit *areális nyelv-szigetnek* nevezik (Wiesinger 2001: 93). A csángó és a moken nyelv-sziget areális nyelv-szigetnek tekinthető, mivel nem egyetlen, hanem több településből állnak.

Ha egy nyelv-sziget alapítói ugyanarról a nyelvjárási területről származnak, akkor *homogén típusú* nyelv-sziget alakul ki. Abban az esetben, ha a népesség több nyelvjárástípus vidékéről érkezett, akkor ezek egymással kölcsönhatásba lépve *keverék típusú* nyelv-szigetet hoznak létre (Szabó 1990: 296). A csángók és a mokenek is e keverék típusú nyelv-sziget körébe tartoznak.

A nyelv-sziget lakossága az őt körülvevő népességtől nem csak nyelvileg, hanem kulturálisan is különbözik. Az esetek legnagyobb részében a saját nyelvi egységétől elszakadt csoport az idegen nyelvű környezetben egy másik ország határai között él. A nyelv-szigetet több szempontból is az *elkülönülés* jellemzi. Egyrészt elkülönül befogadó országa nyelvétől, másrészt nyelve egy idő után már eltér anyaországára nyelvétől is. Harmadrészt meg kell említeni egy további elkülönülést: mégpedig a szigeten belüli települések közti nyelvi különbözőséget (Zürcher 1999: 27). A nyelv-szigetet azonban nem csak az elkülönülés jellemzi. Igaz ugyan, hogy a *sziget* szó erre az aspektusra hívja fel a figyelmet. A Magyar értelmező kéziszótár meghatározása szerint a sziget „környezetétől lényegesen különböző terület, hely, illetve az itt lakó embercsoport”. Ha meghalljuk a szót, tudatunkban is a környezettől való eltérés jelenik meg. A nyelv-sziget viszont amennyire különbözik, legalább annyira *kötődik* is mind a befogadó, mind az anyaországhoz. Szerves részét képezi annak az államnak, amelyhez tartozik, s része annak a nyelvi egységnek, amelytől elszakadt (Hutterer 1991: 100). Ez utóbbi szempontból kivételnek számítanak azok a csoportok, melyeknek nincs anyaországuk, mint például a cigányok, a baszkok vagy a kurdok.

A nyelv-szigeten beszélt nyelv *önálló rendszerré* válik. Közvetlen kapcsolat hiányában az összefüggő nyelvterület változásai nem jutnak el hozzájuk, ezért számos archaizmust megőriznek. Mint minden élő nyelvet, a nyelvi változások őket sem kerülik el, de ezek a változások nem azonosak az anyaországukban végbemenő változásokkal. Saját nyelvi

újításokat hoznak létre. Mindemellett a környező nyelv jelentős hatást tesz nyelvükre. Ezek a körülmények együttesen alakítják ki azt a nyelvet, mely saját nyelvterületének egy nyelvjárásává válik, s mely nyelvjárás az idő múlásával egyre távolabb kerül összefüggő nyelvterületének normájától.

Szó esett a nyelvsziget *belső tagoltságáról*, az ott beszélt nyelvjárásban mutatkozó különbségekről. Ezek a különbségek a több településből álló nyelvsziget települései között figyelhetők meg. Abban az esetben, ha az adott népesség maga vándorolt el eredeti lakhelyéről, akkor a különbségek kialakulásának számos oka lehet. 1. Előfordul, hogy az idegen nyelvű környezetbe kerülő csoport eleve heterogén, mert a lakosság különféle nyelvjárási területekről származik. 2. Az áttelepült közösséghez később ugyanazokról a területekről újabb csoportok érkehetnek, akik a nyelvet egy későbbi állapotában viszik magukkal. 3. A későbbi áttelepedők néhol az ott talált helyi lakosság közé települnek, s velük együtt hozzák létre falvaikat. Mások addig még lakatlan területekre lelve önállóan alapítanak települést. Az eltérő lakossági összetétel természetesen a nyelv alakulását is meghatározza. 4. A már létrejött településekre más nyelvű bevándorlók is érkehetnek. 5. A nyelvszigeten belüli vándorlás sem ritka jelenség. 6. Egyes hegyvidékeken a földrajzi adottságok miatt a más-más településeken lakók nehezen tudnak érintkezni egymással, így nyelvük más-más irányba fejlődik tovább. A nyelven belüli eltéréseket a fenti okok bármelyike kialakíthatja, de általában több tényező együttesen idézi elő a különbségeket. A nyelv alakulása szempontjából fontos, hogy a nyelvszigeten belül a különböző változatokat beszélők tudnak-e egymással érintkezni. Ha ennek megvan a lehetősége, akkor megfigyelhető az egyes változatok bizonyos szintű keveredése és kiegyenlítődése (Hutterer 1991: 77).

Mint látható a nyelvszigetet jelentős mértékben meghatározza egyfajta *kettősség* (Hoppa 2009a: 68): eredeti nyelvterületének része, mégis jelentősen eltér tőle; jelenlegi környezetébe már beilleszkedett, területileg annak részét képezi, nyelvileg mégis különbözik tőle; a környezet nyelvének hosszan tartó hatása miatt a nyelv több szempontból közeledni kezd afelé; a szigeten belüli nyelvjárás tagolt, változatai többfélék, a változatok azonban keverednek, közelednek egymáshoz. A nyelvsziget jelensége e kettősségben ragadható meg. Az ott beszélt nyelv új nyelvjárásává válik, s úgy alkot önálló egységet, hogy a származási helyről hozott nyelv összefonódik a környező idegen nyelv hatásával. Max Pfister (1989: 115) az olaszországi német nyelvszigeteket vizsgálva azt állapítja meg, hogy német anyag keveredik latin szellemiséggel.

A kettősség a nyelvhasználatot is jellemzi, mivel a nyelvszigetek lakossága kétnyelvű: mindennapjaikhoz mind a kisebbségi, mind a többségi nyelv és azok változatai

hozzátartoznak. A hosszabb vagy rövidebb ideig tartó kétnyelvűség nyelvcsereét eredményezhet.

Az idő múlásával megfigyelhető a nyelvszigetek lassú, de folyamatos *zsugorodása*. Ezt előidézi többek között a más nyelvűek beköltözése, vagy a környezethez való alkalmazkodás a nyelvcsere által (Zürcher 1999: 27). A nyelvcserehez vezető út azonban igen hosszadalmas, több generáción át tartó kétnyelvűség előzi meg. Vannak olyan nyelvközösségek, melyek sok száz év után sem jutottak el a teljes nyelvcsereig. A dolgozatomban szereplő két népcsoport is ezek közé tartozik. A nyelvszigetek történetéhez hozzátartozik az asszimiláció ellen, a *nyelvi túlélésért* folytatott küzdelem. Ez a magatartás késlelteti a közösség nyelvi és kulturális asszimilációját (Zürcher 1999: 28).

A közösség magatartásáról szintén elmondható a fent említett kétnyelvűség: egyrészt be akarnak illeszkedni környezetükbe, másrészt igyekeznek megőrizni azt a nyelvet és kultúrát, mely a sajátjuk. Ez a kétnyelvűségi kötődés alakítja identitásukat is.

3. A nyelvsziget kialakulásának története a csángóknál és a mokeneknél

Mind a csángó, mind a moken nyelvi kisebbség külső nyelvjárásziget, tehát környezetüket (a) „idegen” nyelvű népesség alkotja, (b) s nem saját nyelvük más nyelvjárásának beszélői. A körülöttük élők nyelve nem is rokon nyelv, így a két nyelv többé-kevésbé sem érthető egymás számára. Kialakulásuk úgy történt, hogy adott csoportok kiváltak társadalmukból, s más nyelvű környezetbe költöztek.

3.1. A csángó nyelvsziget

Lélekszámuk és lakóhelyük

Moldvai csángóknak a Románia keleti tartományában, Moldvában élő magyarokat nevezik. Felekezeti hovatartozásuk alapján jól elkülöníthetők a többségi társadalomtól. A magyar származású lakosság a mai napig megőrizte római katolikus vallását az ortodox környezetben. Összesen nyolcvanöt olyan települést tartanak számon Moldvában, ahol katolikusok élnek. Ezek a települések Bákó és Románvásár környékén találhatók a Szeret, a Moldva, a Beszterce, a Tázló és a Tatros folyók mentén. A moldvai katolikusok lélekszáma 1992-ben 243 133 volt (Tánczos 1999: 7), közülük ekkor kb. 62 000-en (Tánczos 1999: 21) beszéltek magyarul, tehát egynegyed részük. Az egyes településeken a román lakossághoz viszonyított arányuk változó, és a magyar nyelvet ismerők aránya is változó a csángó lakosságon belül. Több olyan falu van, melynek teljes lakossága vagy lakosságának legnagyobb része katolikus, s a nyelvet is beszélik 90-100%-ban. Néhány ezek közül: Klézse, Somoska, Külsőrekecsin, Lészped, Pusztina, Lujzikalagor, Magyarfalu, Lábnik, Újfalú, Gajdár, Szitás (Tánczos 1999: 18,19).

Történetük

Korábbi elképzelések szerint (vö. Benda 1993: 40) szerint a moldvai csángók a honfoglalás idején a Kárpátokon kívül maradt magyarok utódai, erre azonban nincsen sem megbízható régészeti, sem nyelvi bizonyíték (vö. Benda 1993: 40). Elképzelhető ugyan, hogy egyes csoportok lemaradtak, s letelepedtek Moldvában, de ők a népvándorlás viharait kevés eséllyel élhették volna túl. A Moldvában ebben az időben létező úz, besenyő és kun falvak teljesen

megsemmisültek. A helynevek is a honfoglaláskori eredet ellen szólnak. A Kárpát-medencébe érkezésük idején és az azt követő első századokban a magyarok egyszerű személynévvel nevezték meg településeiket, legfeljebb egy *-d* kicsinyítő képzőt tettek hozzá. Moldvában ilyen nevet nem találni, pedig tudvalevő, hogy a helynevek népeességcsere esetén is továbbélnek. Vannak viszont szép számmal *-falva*, *-vására* végű helynevek, melyek a XIII-XIV. századra utalnak (Benda 1993: 40).

A Moldvában élő magyarok a Kárpát-medencéből kerültek keletre. A XIII. századtól vannak források erre vonatkozóan. Már egy évszázaddal korábban is élhettek itt magyarok, mert Magyarország népessége a XII. században hirtelen növekedésnek indult, s ennek következtében Moldvában a határ mentén kialakultak az első települések.

A XIII. század elején, 1211-ben II. Endre német lovagokat hívott az ország keleti határának védelmére. A király és a lovagrend között azonban hamarosan ellentétek keletkeztek, s II. Endre 1225-ben elűzte őket. Ezt követően a kiépített védővonalra magyar határőröket telepített (Domokos 2001: 18,20,22).

A magyarok Moldvába történő tömeges betelepődése azonban a XIII. század végén kezdődött (Benkő 1990: 18). A határvédelemnek a tervszerű kiépítése ugyanis a XIII. század második felében, a tatárjárás után kezdődött és a XIV. század elején is folytatódott. IV. Béla az 1240-es években a Szeret folyó nyugati partján katonai őrhelyeket hozott létre, ahová családosan telepítette a magyar katonákat. Nagy Lajos a XIV. században megerősítette a végvárrendszert. Az őrhelyek kezdetben zárt láncban helyezkedtek el, ez a zártság azonban később megszakadt, mivel sokan a későbbi tatár és török harcokban elpusztultak, vagy elvándoroltak (Benda 1993: 40). A nyelv földrajzi jelenségek azt mutatják, hogy a magyarságnak ez a korai rétege Erdélyből, a Közép-Mezőségből származik, pontosabban a Maros középső és az Aranyos alsó folyásának vidékéről (Benkő 1990: 38). Korábban úgy vélték, hogy származási helyük az Észak-Mezőség: a Szamos és a Felső-Tisza környéke. Akkor még a származási hely pontos meghatározására nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű nyelvi adat. Azt viszont már a 30-as, 40-es években Lükő Gábor és Mikecs László is észrevette, hogy székely eredetű lakosság ekkor még nem volt Moldvában (Benkő 1990: 38).

A XV. század folyamán újabb letelepedőkkel bővült a moldvai magyar lakosság. Ezúttal nem határvédelmi célokra érkeztek, hanem husziták voltak, akik Dél-Magyarországról és Pozsony környékéről menekültek. Zsigmond és Mátyás ugyanis pápai kívánságra üldözte a huszitákat. A husziták új falvakat hoztak létre, mint például Husz, Jeromosfalva, Tatros. Ez

utóbbi szellemi központtá vált, az első magyar bibliafordítás is itt készült (Benda 1993: 41). Az ún. *Huszita Bibliát* Németi György készítette 1466-ban (Domokos 2001: 49).

A XVI. században székely családok települtek át Moldvába. Ők is menekültek szülőhelyükről, mivel János Zsigmond és Báthori István magas adókat rótt rájuk.

A legnagyobb számban a XVIII. században érkeztek ide magyarok, mégpedig székelyek. Ők 1764-ben az ún. madéfalvi veszedelem idején kerültek Moldvába. Ennek előzménye Mária Terézia egy intézkedése volt, mellyel Erdély keleti és déli peremére határőrvidéket szervezett, s a határőrök bizonyos könnyítéseket kaptak. Ez az ottani románoknak felemelkedést jelentett, a szabad székelyeknek viszont lesüllyedést. Ezért 1764. január 6-án Madéfalván összegyűltek, és fellázdak a rendelkezések ellen. A császári sereg rájuk támadt, és súlyosan megtorolta a lázadást (Benda 1993: 41). A lázadás szervezőit és a résztvevőket fej- és jószágvesztésre ítélték (Domokos 2001: 83). A székelyeknek emiatt menekülniük kellett. Moldvában találtak menedéket. A nagy létszámban együtt érkezők nagy része Moldvában is együtt maradt, s önálló falvakat alapítottak, mint Pusztina, Frumósza, Lészped, Magyarfalu, Lábnik, Kalugarén. Más részük a már itt lévő magyar falvakba települt, s így nyelvileg és kulturálisan jelentős hatást tett rájuk. Ilyen falu Klézse, Forrófalva, Lujzikalagor, Külsőrekecsin. Harmadrészük román falvakba vagy azok környékére települt. Elképzelhető, hogy egyes falvakat székelyek és románok együtt népesítettek be. A székelyes falvak ez utóbbi csoportjába tartozik például Gerlény, Lilijecs, Szaloncka, Szerbek, Gyidráska, Jenekest, Bogáta, Dormánfalva, Szárazpatak, Ketris, Furnikár (Tánczos 1999: 10).

Mint látható, a moldvai csángó lakosság vegyes összetételű. A középkorban a Kárpát-medence különböző részeiről több hullámban érkező magyar népeiséget később jelentős számú székely lakosság egészítette ki. Épp emiatt elnevezésükben is meg szokták különböztetni őket egymástól. Néhányan moldvai magyarságról és moldvai székelységről beszélnek. Noha ez a fajta megkülönböztetés nem szerencsés, mert a székelyeket leválasztja a magyarságról (Benkő 1990: 5). Mások a csángó-magyar és székely-magyar elnevezéseket használják. Heterogenitásuknak maguk az érintettek is tudatában vannak. Különböző módokon tudják ezt felmérni, illetve kifejezésre juttatni. A velük folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy tudják azt, mely falvakkal beszélnek azonos nyelvjárást, s fel tudnak sorolni olyan településeket, ahol kicsit másképp beszélnek a nyelvet. Az idős emberek közül többen ismernek olyan mondákat, melyek a saját falujuk vagy valamely csángó falu alapításáról szólnak. Egyesek néhány településről azt tartják, hogy régebb óta fennáll, mint a sajátjuk. A viseletben mutatkozó különbségek is elkülönítik őket. Ismerik a szomszédos falvak hagyományos díszítő mintáit, tudják, miben különböznek sajátjuktól. Elsősorban a későbbi,

székely alapítású falvak lakosságára jellemző, hogy elhatárolják magukat a középkori eredetű magyaroktól, s hangsúlyozzák székely mivoltukat. Elhatárolódásuk alapja nemcsak a nyelvjárási különbség, hanem egyes életmódbeli eltérések is, melyekben a középkori eredetűek közelebb állnak a románokhoz.

A moldvai csángó lakosság nem különül el tisztán erre a két csoportra. A XII. századtól kezdve a középkor folyamán érkezett magyar lakosság eleve több különböző helyről s különböző időkben került Moldvába, így több nyelvváltozat keveredett egymással. A XVI. században kezdődő, de jelentős mértékben a XVIII. században zajló székely betelepítés nagy hatást tett a már itt lévő magyar lakosság településszerkezetére, nyelvére, kultúrájára.

A székely hatástól mentes középkori eredetű lakosság ma Románvásártól északra és Bákótól délre él néhány faluban. A Románvásár környéki ún. *északi* csángók települései Szabófalva, Kelgyest, Újfalu, Jugán, Balusest, Bargován, Ploszkucény. Ezekre a helyekre azért nem telepedtek székelyek, mert rendkívül szaporá falvak voltak, s nem tudtak bevándorlókat befogadni (Lükő 2002: 42). A Bákó melletti csoport az ún. *déli* csángók, akiknek falvai Szeketura, Bogdánfalva, Újfalu, Trunk, Gyoszény, Nagypatak. Az északi és a déli csángók beszélik a nyelvjárási legarchaikusabb változatát. Sz-elő csángóknak is hívják őket, mert az *s* hang helyett gyakran *sz*-t ejtenek.

Moldvából nagyobb számban a második világháború idején vándoroltak el a magyarok. 1940-ben a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz. Ezzel egyidőben a magyar Országgyűlés az 1940. évi XXVI. Törvénycikkben lehetőséget biztosított a Románia területén maradt magyaroknak a hat hónapon belüli áttelepülésre (Laczkó 1999: 193). Ez a lehetőség csak a Párizs-környéki békeszerződéssel kialakított „trianoni” Magyarország területén élőkre vonatkozott. A moldvai magyarok áttelepülési törekvéseit a román hatóságok akadályozták. A lehetőség híre sem jutott el minden településre, s a költözést az is akadályozta, hogy a családfők nagy része katonai szolgálatot teljesített távol otthonától. Mindezek ellenére Moldvából is számos család indult útnak, akiket átmenetileg Bácskába, végül pedig 1946-47-ben Baranya megye északi részére telepítettek: Egyházaskozárba, Szárászra, Mekényesre és Bikalra. Létszámuk 724 fő volt (Laczkó 1999: 198).

A csángóknak Moldvából Magyarországra való átmeneti vagy végleges átköltözése a rendszerváltáskor, 1990-től kezdett jelentős méreteket ölteni. Munkavállalás céljából érkeznek, s sokan később le is telepednek Magyarországon. Mivel a csángó településeken és azok környékén kevés a munkahely, a fizetések pedig alacsonyak Romániában, nagy számban

vállalnak munkát külföldön, s nem csak Magyarországon, hanem Olaszországban, Spanyolországban és Németországban is.

A földrajzi nevek

Ma minden településnek létezik magyar és román neve is (lásd: melléklet). A helységnevek részben a magyar, részben a román nyelvből származnak. Román eredetű például *Balusest* (a *Baluș* személynévből származó *Bălușești* átvétele)¹, *Frumósza* (a román *Frumoasa* átvétele, melynek jelentése 'szép')², *Gerlény* (románul *Gîrleni*, mely a *gîrlă* 'patak, mellékfolyó' származéka)³, *Klészse* (román megfelelője *Cleja*, melynek eredete a nyelvjárási *clejă*, s jelentése 'templom jószága, földbirtoka')⁴, *Lészped* (a *Lespezi* név átvétele, mely a *lespede* szóból származik, s jelentése 'kőlap, lapos kö')⁵, *Szeketura* (románul *Săcătura*, mely a 'kiapadt, száraz' jelentésű *sec* szóból ered, s kiapadt vízre utal)⁶. A magyar eredetűek közül néhány példa: *Bogdánfalva* (a Bogdán személynévből származik)⁷, *Diószeg* (a *dió* 'diófa' és a *szeg* 'sarok, szöglet, zug' összetétele, diófákkal benőtt szögletre utal)⁸, *Forrófalva* (a *Forró* személynévből ered)⁹, *Magyarfalva* (az elnevezés a népnévből ered)¹⁰, *Nagypatak* (a Szeret folyó jobb oldali mellékvizéről kapta nevét)¹¹, *Somoska* (a sombokkal benőtt hely kicsinyítő képzős származéka)¹², *Szabófalva* (a *Szabó* személynévből származik)¹³, *Szőlőhegy* (szőlővel beültetett domb)¹⁴.

Moldva csángók által lakott területén a földrajzi nevek legtöbbje magyar eredetű. A letelepedő magyarok a folyók, a hegyek és a települések nagy részét maguk nevezték el, megelőzve, esetleg kiszorítva a már meglévő román nevet. Ezzel párhuzamosan román elnevezéseket is átvettek (Benkő 1990: 16). A víz- és hegynevek döntően magyar nevei a román változatban is jól felismerhetők. A magyar településnevekkel kapcsolatban meg kell különböztetni egymástól azokat, melyeket valóban magyar formájukban használtak, s azokat, melyeket mesterségesen alkottak, de a valóságban sosem használták őket magyarul, csak

---

¹ Kiss L. 1987: 217.

² Uo. 219.

³ Uo. 220.

⁴ Uo. 222.

⁵ Uo. 223.

⁶ Uo. 226.

⁷ Uo. 217.

⁸ Uo. 218.

⁹ Uo. 219.

¹⁰ Uo. 223.

¹¹ Uo. 224.

¹² Uo. 225.

¹³ Uo. 226.

¹⁴ Uo. 226.

románul. Ma már nehéz kideríteni, hogy a korábban lejegyzett helynevek tényleg használatosak voltak-e magyarul, vagy a nevet lejegyző személy vélte-e magyar eredetűnek a román elnevezést, s magyarosította-e vissza. A nevek legtöbbször kétségtelenül élt a moldvai csángók nyelvében. Feltételezhetően mesterséges alkotás viszont a *Miklósfalva* ~ *Miclăușeni*, *Acélfalva* ~ *Oțeleni*, *Kozmafalva* ~ *Cozmești*, *Farkasfalva* ~ *Fărcășeni*, *Magosfalva* ~ *Mogoșești*, *Burjánfalva* ~ *Buruiești* (Benkő 1990: 16).

Ami a magyar és a román névváltozatok időbeli megjelenését illeti, egyes esetekben a magyar név a korábbi, más esetekben párhuzamosan született meg a kettő, megint más esetekben a román származik korábról. Keletkezési sorrendjüket helyenként nem lehet biztosan meghatározni. Ennek oka, hogy a fennmaradt dokumentumokban román nyelven fordulnak elő először olyan nevek, melyeknek magyar változatai is koraiak. Ezekkel kapcsolatban feltételezhető a magyar elnevezés korábbi megléte, mivel a nevek töve magyar (*Lökösfalva*, *Tamásfalva*, *Szabófalva*, *Forrófalva*), s a korai oklevelek a terület magyar lakosságára és magyar nevű birtokosokra utalnak (Benkő 1990: 14).

Ahogy Moldva földrajzi nevei közt magyar és román eredetűt is lehet találni, úgy az egy-egy településen belüli helyek nevei is lehetnek magyar vagy román eredetűek. Szabófalva néhány belterületi helyneve például: *Ádám kútja*, *Balázok* (Balázsok: falurész), *busuk helje* (búcsúk helye), *iskola* (iskola), *karterul lok* (lakótelep), *licejum* (gimnázium), *Máker magazinja* (Máker vegyesboltja) *monument* (emlékmű), *őrzőkapu* (falukapu), *Rob Mihály kormája* (Rab Mihály kocsmája), *tipográfija* (nyomda) (Halász 2001: 71).

Korai dokumentumok

A középkorból fennmaradt tulajdonnevek nem magyar nyelvű oklevelekben maradtak fenn, hanem leginkább keleti szláv nyelvűekben, ahol a magyar nevek is szlávos formában fordulnak elő. Magyar nyelven leírt névanyag először csak a XVII. században született (Benkő 1990: 5). A moldvai magyarokra vonatkozó középkori okleveles anyag töredékes, leginkább egyházi ügyekről és birtokadományozásokról szól. A moldvai csángókat az oklevelekben a XIII. században említik először. Az életükkel kapcsolatos iratok a XV. században jelennek meg először, és a XVI. század második felében válnak részletessé. Ezek az anyagok a XVII. században a Rómából küldött misszionáriusok jelentéseinek köszönhetően megsokszorozódnak latin és olasz nyelven (Benda 1989: 49). Közülük talán legjelentősebb a bosnyák származású Marcus Bandinus érsek 1646-48-ból származó jelentése, melyben bemutatja a moldvai magyar falvak helyzetét, s a katolikusok névsorát adja. Ugyanebben a században tett jelentést róluk Parčević érsek, Quirini püspök, Piluzzi püspöki

vikárius, Beke Pál jezsuita, Bogoslavić misszionárius, Koičević ferences szerzetes. A csángók lélekszámáról a XVI. századtól kezdve vannak adatok, melyeket szintén egyházi emberek, főpapok, misszionáriusok írtak le.

Elnevezésük

A *csángó* elnevezés nem csak a Moldvában élő magyarokat illeti. A Gyimes-szoros és a Brassó közelében lévő Hétfalu magyar lakosságát is így nevezik. Néha a bukovinai székelyekre is ezt az elnevezést használják. A csángó név elé tett jelző - *moldvai*, *gyimesi*, *hétfalusi*, *bukovinai* – pontosítja a csoportot.

A *csángó* mint etnikai csoport neve csak 1781-ben tűnik fel először (Gunda 1994: 39). Személynévként viszont már a XV. század elejétől létezett. A névnek e kétféle használata közti összefüggés még nem bizonyított. A legelső személynévi adat 1400-ból származik: *Georgium Chango*, ezután 1424-ben olvasható a *Petro Czanko* név, majd 1443-ban az *Уліашъ Шанга*, 1556-ban *andreas chango*, *Michael chango*, 1560-ban *Csángó András*, 1584-ben *Czanko Tamás*, 1602-ben *Csángó Miklós*, 1646-ban *Joannes Csanko*. A *cz* írásmód *cs*-nek olvasandó a *-gó* > *-kó* változás pedig a kicsinyítő képzőbe való átmenetet jelzi (Benkő 1990: 7).

A név eredetének legelterjedtebb magyarázata a többségtől való elszakadásból indul ki. Eszerint a 'kószál', 'csavarog', 'vándorol', 'elkóborol' jelentésű *csáng* igéből származik (Tánczos 1999: 7). Egy másik elképzelés a középkori határőri tevékenységükkel hozza kapcsolatba az elnevezést. Ez úgy tartja, hogy a határvédelmi feladat ellátása közben végzett kerengő mozgásukról kaphatták nevüket. Utóbbi magyarázat a *csáng* ige 'ide s tova kering' jelentésén alapul, mely megegyezik az *őr* szó korai 'forog', 'kereng' értelmével. Így a Magyarország nyugati részén fekvő Órség és a keleti szélen lévő csángók lakhelye ugyanazt a jelentést takarja (Zsupos 1994: 56). Más, meg nem erősített elgondolás szerint a határőrök a harang félreverésével, azaz *csángatással* jelezték a veszély közeledtét. Megint más laikusok a *csángatást* egy másik eseményhez kötik: ahhoz, hogy a régi időkben, ha elment valaki a faluból, akkor az illető személyt vagy személyeket *elcsángatták*, azaz verték a harangot, de csak az egyik oldalán.

Nyelvjárási adatok bizonyítják, hogy a szó korábbi hangalakja *a*-zó volt: *csangó* (Benkő 1990: 7). A szó hangalakjára épül egy újabb nem tudományos nézet: néhányan úgy vélik, hogy a szó a csángók beszédmódját tükrözi. Utal arra, ahogy a *csengő* szót kiejtik. Nyelvjárásukban ugyanis nagyon gyakori a nyílt *e*, mely hangzásában közel áll az *á*-hoz. A *csengő* szónak szerintük azért van itt jelentősége, mert csoportokban vándorolva érkeztek

Moldvába, állataik nyakába csengőt kötöttek (Hoppa 2009b: 568). Egy lujzikalagori adatközlő erről beszél az alábbi sorokban:

Akkor jöttek, elvették a, otthatták a házajikat. Eljöttek, ēvették a zállatokatt. Tehenyeket, johokat, mit mijik vót. S a tehenyeknek s vótak csengők. S akkor a ezek a magyarok, mejikek vótak itt, aszoa: jönnek a csengősek. Jönek a csengősek. S akkor a csengőkről való a csángó. Csángók. (Lujzikalagor 2007. 70 éves férfi)

3.2. A moken nyelvsziget

Lélekszámuk és lakóhelyük

A mokenek Északkelet-Olaszországban élnek az Alpok déli lejtőin. Trentino-Alto Adige tartományban Trentótól tizenkét kilométerre keletre, a Fersina-patak völgyében található az a négy falu, melyeket moken falvakként tartanak számon. Olasz nevükkel Palù del Fersinának, Fierozzónak, Frassilongónak és Rovedának egy 2003-as felmérés szerint összesen 1003 lakosa van (Abbruzzese 2005: 11). Roveda közigazgatásilag Frassilongóhoz tartozik. A 2001-es népszámlálás idején további 1331 moken származású személy élt még a tartomány egyéb településein. A három egymással szomszédos falu a Fersina-patak bal partján fekszik. Mintegy száz évvel ezelőtt még a túlparton fekvő településeken is beszéltek németül, ma azonban Sant’Orsola, Mala, Carezza, Viarago, Falesina és Zivignano teljesen olasz nyelvű (Bellinello 1996: 79). A nyelvhasználat ellenére a patak egész völgyét mokenek völgyének is nevezik.

Történetük

Elődeik a XIII. század folyamán telepedtek le ezen a területen. Elsősorban a túlnépesedett Tirolból és még néhány Trentóhoz közeli helyről - mint a Folgaria- vagy a Lavarone-fennsíkról - érkezett német nyelvet beszélő lakosság (Rowley 1994: 146), akik megművelhető földet kerestek ezen a vidéken. A terület ebben az időben nagybirtokos urak kezében volt, akik bérbe adták birtokaikat. A XIII. század előtt olyan közösségek vették bérbe őket, akik időszakos legeltetésre vagy favágásra használták. Ezt követően viszont az 1000 körül megjelent mezőgazdasági újításoknak köszönhetően és a népességnövekedés miatt megnőtt az igény a termőföldre. Ezek a változások a nagybirtokosoknak is kedveztek, mert számukra

előnyösebb volt, ha bérlők letelepedtek a területen. Az állandó települések ebben az időben jöttek létre, a mai moken falvakat is a XIII-XIV. század folyamán alapították. Mindegyikük más-más város földesurához tartozott: Frassilongo és Roveda Perginéhez, Fierozzo Trentohoz és Palù Caldonazzohoz. A megtelepedett parasztcsaládok házakat építettek, erdőt irtottak, így lakhatóvá tették a területet és növelték a megművelhető földek nagyságát (Toller 2004: 281). A németek betelepítésének fő mozgatója Eltele dei Scenna, a perginei kastély ura volt, aki 1310 és 1340 között a tiroli grófok befolyása alatt állt (Sellan 1998: 375).

A letelepedők egy meghatározott területi egységet kaptak, amit *hef*-nek (ol. *maso*, n. *Hof*) neveztek, s nagysága 15 és 25 hektár között volt. Ezen a területen több, egymással rokoni kapcsolatban álló család élt, és magában foglalta a szántóföldet is. Ezen kívül 1-2 hektár legelőt is kaptak. A terület egy állandó bérleti szerződéssel a családoké maradt, öröklődött, de tizenkilenc évente meg kellett újítani az örökbérleti szerződést, és kötelezettséget vállalni arra, hogy a földet továbbra is megművelik (Sellan 1998: 375). Hogy a tulajdon ne aprózódjon fel, kialakult az öröklésnek egy határozott rendje. A törvényes örökös mindig az elsőszülött fiú volt. Ha egy családban túl sok volt a fiúgyermek, néhányuknak el kellett költöznie. Fontos tényező még, hogy elsősorban falubelivel kötöttek házasságot. A nőtlen ember a tulajdonát nem hagyhatta másra, csak fiútestvérének fiaira. Ha valakinek csak lányörökösei voltak, akkor az elsőszülött lány nem adhatta el a földet, mert azt az ő fiai örökölték. Ha nem született fia, akkor az apjának valamelyik fiú leszármazottja örökölt (Bellinello 1996: 83). Mindezek tudatában nem csoda, hogy a mokenek a mai napig fennmaradtak, hisz a mai családok ősei több száz éven át ugyanazon a helyen éltek. A területi egységek most is jól elkülöníthetők a falvakban. A településeknek nincs központja, több egymástól kisebb-nagyobb távolságra lévő, különálló házcsoportból állnak. A házcsoportokban jelenleg is egy-egy család és annak rokonsága él. Palù, a legkisebb falu esetében ez mindössze hét család.

A XIV. század második felében és a XV. század folyamán újabb német betelepülők érkeztek szintén Tirol különböző helyeiről, akik szintén dél-bajor típusú nyelvjárást beszéltek, mint a korábban érkezett földművesek. Az új német csoportok ezúttal bányászok voltak, akik a helyi vas-, ezüst- és rézbányákban találtak munkát. Az olaszok egy másik, kevésbé elterjedt néven is szokták emlegetni a mokeneket: *canoppi*-nak is hívják őket. Ez az elnevezés a német *Knappen* szóból ered, jelentése 'bányász' (Wurzer 1998: 48). A földben rejlő ásványkincseket nagyon hamar felfedezték, már Kr. e. 1300 és 1100 közti időkből is vannak nyomain az ércék feldolgozásának (Toller 2004: 284). A középkorban, már a németek érkezése előtt, a XII. században megkezdődött a bányászati kitermelés. A XIII. század elején már jelentős hasznot

kellett, hogy hozzon, mert ezekben az években Trento püspöke, Frederico Wanga ezüstpénzt veretett. Egyben az ő nevéhez fűződik az európai bányák első szabályzatának megalkotása (Bellinello 1996: 80). A bányák a XV. és a XVII. század közötti időszakban éltek virágkorukat (Rowley 1994: 146). Ez biztosította az egész völgy jólétét. A bányászok kiváltságos helyzetben voltak: bíróval és saját testületekkel rendelkeztek. A terület birtokosai (hercegek, püspökök, tiroli grófok) a bányákból kifolyólag jelentős bevételre tettek szert, ezért megadták a jogot a bányabírónak, hogy rendelkezzen például az erdő fáival a bányászati termelés szükségéi szerint (Toller 2004: 285). A XVII. században a bányák kimerültek, ezért bezárták őket. Számos helynév őrzi ma is emléküket (Wurzer 1998: 48).

A bányák bezárását követően földművelésből, állattartásból éltek. Ez az életforma igen szegényes megélhetést biztosított a lakosságnak. Ekkor kezdtek el kereskedni a közelebbi németajkú településekkel. A XVIII. század második felében Mária Terézia az akkor a monarchiához tartozó mokenek számára törvényt alkotott, mely hivatalosan is lehetővé tette számukra, hogy vándorkereskedelmet folytassanak az Osztrák-Magyar Monarchia területén. Így ősztől tavaszig, amikor a földeken nem tudtak dolgozni, német nyelvterületeken árusították a saját készítésű szerszámaikat, paraszti eszközeiket (Bellinello 1996: 88).

Az első világháború után a moken falvak Dél-Tirollal együtt Olaszországhoz kerültek.

Történelmük legsötétebb időszaka a második világháború idejére esik. 1939-ben Hitler és Mussolini megkötötte a Berliini Egyezményt a dél-tiroli németek áttelepítéséről (Gál 1995: 17). Ennek értelmében a német lakosság választhatott: vagy olasz állampolgárok lesznek Olaszországban, vagy németek Németországban. Ez az egyezmény a mokeneket nem érintette, csak a tőlük északra fekvő Dél-Tirolt, az olasz állam viszont nekik is felkínálta ezt a lehetőséget. Többségük a jobb gazdasági körülmények reményében a német állampolgárságot választotta (Piatti 1996: 750). 1940 és 1942 között a moken lakosság 98%-a (Wurzer 1998: 65) telepedett át a Német Birodalomba, a mai Csehország területére, ahol különböző gazdaságokban kaptak munkát. 1945-ben a németek vereséget szenvedtek, s a német hadsereg elhagyta ezt a megszállt területet. Így a mokeneknek is menekülniük kellett. Hazaindultak, de otthon csak a házaik romjait találták. Sokan közülük 1946 végén, mikor megnyíltak a határok, ismét útra keltek, és Svájcban, Ausztriában, Németországban vagy Amerikában, Ausztráliában telepedtek le. Az otthon maradtak újra földművelésbe, állattartásba fogtak, s az év egy részében folytatták a korábbi vándorkereskedelmet Dél-Tirolban. A kereskedelemmel egészen az 1970-es évekig foglalkoztak (Piatti 1996: 766-770).

A második világháborút követően jelentősen megfogyatkoztak. Az elvándorlás azonban már korábban is jellemző volt falvaikra. A XIX. századtól kezdve megélhetési

gondok miatt több család elhagyta szülőföldjét. Közülük egyesek a tartomány más részeire mentek, de nagyobb volt a száma azoknak, akik Colorado és Utah bányáiban próbáltak szerencsét (Toller 2004: 284).

Napjainkban is fő problémájuk a népesség csökkenése. Kevés a fiatal, nincsenek munkahelyek. Az aktív korúak nagy része naponta ingázik valamelyik város és a lakóhelye között.

A földrajzi nevek

A moken falvak neve latin eredetű, mivel a németek érkezése idején már laktak ezen a vidéken különböző latin dialektusokat beszélő csoportok, s a környék településeinek alapításában ők is részt vettek. *Palù* neve a latin *palus* szóból származik, mely olyan helyet jelöl, ahol víz van (Piatti 1996: 123). A környéken valóban sok a patak, forrás, vízesés. Éppen ezért több település is viseli ma a *Palù* nevet. Egymás elkülönítésére újabb taggal látták el neveiket. A szóban forgó falu teljes neve *Palù del Fersina*, mely a rajta átfolyó Fersina-patakot jelöli. *Fierozzo* nevének eredete nem tisztázott, feltételezések szerint a 'virág' jelentésű *fiore* szó rejlik benne. *Frassilongo* elnevezésére kétféle magyarázat is létezik: az egyik szerint a *fraxinus* vagy olaszul a *frassino* névre vonatkozik, mely 'kőrisfá'-t jelent. A másik elképzelés a valószínűbb: eszerint az olasz 'gyomot ill. erdőt irt' jelentésű *frangere* igére vezethető vissza, s fellelhető benne a *fraxa longa* kifejezés, melynek jelentése 'hosszú irtáscsík'. A jelenleg Frassilongóhoz tartozó *Roveda* töve a latin *robur*, mely 'tölgy'-et jelent (Piatti 1996: 60).

Korai dokumentumok

A róluk szóló első dokumentumok a XIII. századból származnak. *Palù* neve 1293-ban tűnik fel először, *Fierozzo*-é 1242-ben (Bellinello 1996:81,82), *Roveda*-é 1220-ban (Piatti 1996: 60). Frassilongóba a 1200-as évek első felében érkezett németajkú lakosság, *Fierozzo*-ba a következő század elején, s szintén az 1300-as években *Palù*-ban is már német lakosság élt. Egy 1406-ból származó okirat szerint *Fierozzo*, *Frassilongo* és *Roveda* lakói ebben az időben kivétel nélkül német nevet viseltek. A korban a hivatalos dokumentumok latinul íródtak, s mivel a jegyzők anyanyelve túlnyomórészt valamely latin dialektus volt, előfordult, hogy a leírt földrajzi és személyneveket latinosították. Meg kell említeni, hogy a fennmaradt korabeli iratok közül egyetlen íródott csak németül, mégpedig *Eltele dei Scennának*, *Pergine urának* az 1337-ből való házassági okirata (Wurzer 1998: 57-62).

Elnevezésük

Furcsa elnevezésükre többféle magyarázat született már. Az egyik elképzelés szerint a *mackern* ősi német szóból ered, melynek jelentése 'ütni a vasat', azaz megmunkálni a fémeket. Egy másik, kevésbé komoly nézet képviselői az *i mag net* (*ich mag nicht*) szókapcsolatból indulnak ki, mely azt jelenti, hogy 'nem szeretem'. Ez utalhat zárkózott természetükre s az idegenekkel való egyesek által barátságtalannak tartott viselkedésükre (Piatti 1996: 56). A legvalószínűbb magyarázat viszont az, hogy a 'csinál' jelentésű *machen* ige nyelvjárási alakjáról van szó, mert a beszélők igen gyakran használják ezt az igét (Telmon 1992: 82). Írott formában először 1821-ben fordul elő a név, amikor a közeli kisváros, Pergine papja, don Francesco Tecini leírja, hogy a környékbeli hegyekben használt nyelvet *mokenek* hívják. Szóbeli formában már előtte is használták (Piatti 1994: 56).

3.3. Összevetés

Mint a fejezet elején említettem, mindkét csoport külső nyelvjárásziget. Elvándorlással jöttek létre, vagyis úgy, hogy leváltak saját nyelvi közösségükről, s egy számukra idegen nyelvet beszélő népesség közé költöztek.

A földrajzi adottságok mindkét csoport esetében erősítik a sziget jelleget. A moldvai csángókat a Kárpátok hegláncai választják el a tömbmagyarságtól. Moldvában településeik dombvidékre épültek. Az alacsonyabb dombok nem nehezítik meg az egymás közti és a szomszédos románokkal való érintkezést. A moken falvak és származási helyük, Tirol közé az Alpok hegyei magasodnak. A mokenek települései is magas hegyek közé épültek. Ezek a földrajzi viszonyok megnehezítik mind az egymás közti, mind az olaszokkal való érintkezést. Helyzetük annyival előnyösebb, mint a moldvai csángóké, hogy a falvak határosak egymással. A csángó falvak nem alkotnak mindenütt zárt láncot, közvetlen szomszédságukban sok esetben román települések találhatók.

A két vizsgált közösség elődei több hullámban érték el mai lakóhelyüket. Első jelentős létszámú csoportjaik a XIII. században kerültek Moldvába, illetve az Alpok déli részére. Az átköltözés későbbi szakaszai a moldvai csángóknál a XV., a XVI. és a XVIII. században zajlottak, a mokeneknél a XIV-XV. században. Ez utóbbiaknál tehát a nyelvsziget létrejöttének folyamata korábban lezárult. Az áttelepülés egyes szakaszaiban más-más céllal hagyták el addigi lakhelyüket a magyar és német nyelvű beszélők. A moldvai csángókat korábban határvédelmi feladatok elvégzésére telepítették a keleti határszélre, később vallási, politikai, megélhetési okokból menekültek Moldvába a Kárpát-medencében élő magyarok. Az

első letelepedők a Közép-Mezőségből érkeztek, a későbbiek Pozsony környékéről, Dél-Magyarországról, de legnagyobb számban a Székelyföldről. Nyelvjárásuk is különböző volt, nyomaik még ma is felfedezhetők a csángó nyelvjárás egyes változataiban. A mokenek népségi összetétele is heterogén, mivel többféle tiroli területről származnak, átköltözésük viszont csak két nagyobb szakaszban történt. Az áttelepedés célja a két időszakban itt is különböző volt. Először földművesek érkeztek az új művelhető földek reményében, később pedig bányászok kerestek munkát a helyi ércbányákban.

A csángók az új helyen már találtak román és szláv, a mokenek pedig latin nyelvű népséget. Letelepedésükkor azonban a magyar és a német csoportok egy tömbben maradtak, s a később áttelepedők is hozzájuk csatlakoztak. Az endogámia egészen a huszadik századig jellemző volt rájuk, sőt ma is jelen van még bizonyos mértékben. Ez lehetővé tette, hogy hosszú időn keresztül elkerüljék a nyelvi asszimilációt. Mindkét nyelvsziget mai állapotáról elmondható, hogy a korábbi időkhöz képest már kisebb területen beszélnek a magyar ill. a német nyelvet.

A második világháború más-más okokból ugyan, de mind a csángók, mind a mokenek létszámának csökkenését okozta. Ezekben az években nagy számban telepedtek át Magyarországra illetve Németországba. Azok a rendeletek, melyek ezt lehetővé tették, nem elsősorban rájuk, hanem az erdélyi magyarokra és a dél-tiroli németekre vonatkoztak. A kivándorló moldvai csángó családok önként választották ezt a lehetőséget azt remélve, hogy Magyarországon könnyebb lesz számukra a megélhetés. A mokenek is maguk dönthettek sorsukról, de döntésüket nem kis mértékben befolyásolta az a tény, hogy a háború idején mint németek nem kívánatosak voltak Olaszországban. Szülőföldjükön maradván le kellett volna mondaniuk német nemzetiségükről. Éppen ezért közülük sokkal nagyobb arányban vándoroltak ki, mint a moldvai csángók közül. A háborút követően sokan visszatértek, de a visszatérők egy része ismét útra kelt elsősorban a német nyelvterületek felé. A munkahelyek hiánya miatti elvándorlás a XX. században igen jelentős mindkét nyelvsziget életében. A moldvai csángóknál ez a folyamat a 90-es évek elején kezdett nagyobb méreteket ölteni.

A két nyelvsziget létrejöttétől napjainkig több állam befolyása alatt állt. Moldva a XIV. században lett önálló fejedelemség, de a mohácsi vészig a Magyar Királyság hűbérese volt. Magyarországtól függött ugyan, de külön egységet alkotott, így az ott élő magyarokat nem illette figyelem (Elekes 1999: 121). A XVI. és a XIX. század között a terület az Oszmán Birodalom részét képezte, majd 1867-ben Moldva és Havasalföld egyesülésével létrejött Románia. A moken nyelvsziget a kialakulásától kezdve egészen a huszadik század elejéig politikailag német nyelvterülethez tartozott. Kezdetben a Német-Római Császársághoz, majd

a Német Birodalomhoz. A XIX. századtól a Habsburg, később az Osztrák-Magyar Monarchia része volt. Csak az első világháború után került Olaszországhoz Dél-Tirollal együtt. A német nyelv presztízsét ez nagy mértékben megemelte, s ehhez járult a vándorkereskedelem, melynek során a környező német nyelvű területekkel kerültek üzleti kapcsolatba.

Jelentős különbség mutatkozik a két nyelvsziget létszámában: a moldvai csángók lélekszáma 243 133, a mokeneké pedig 1003 fő. Ebből adódik, hogy a csángó települések száma is jóval több, s lakóterületük kiterjedése is nagyobb. Ennek oka egyrészt az, hogy a csángók létszáma mindig is nagyobb volt, mivel több történelmi korban újabb és újabb csoportok érkeztek, melyek közül a XVIII. században áttelepülők különösen nagy számúak voltak. Magas számuknak másik oka a magas természetes szaporulat. 1930 és 1992 között 118%-os volt körükben a népességnövekedés, mely messze meghaladja Moldova szintén magas, 67%-os növekedését (Tánczos 1999: 12).

A csángó településneveknek ma két változata van: egy magyar és egy román. Eredetüket tekintve vegyesek, de a magyar eredetű helynevek vannak többségben. A moken településeknek háromféle elnevezése él: egy olasz, egy német és egy moken. */Palú del Fersina-Palai in Fersental-Palae en Bersntol, Fierozzo-Filzerhof-Vlarötz, Frassilongo-Gereut-Garait, Roveda-Eichleit-Oachlait/* Mindegyikük latin eredetű. Az elnevezések azt mutatják, hogy a csángók esetében bizonyos helyeken a magyarok, más helyeken a románok voltak előbb. A mokenek a neolatin nyelvű lakosság után érkeztek.

A csángókat és a mokeneket érintő első hivatalos dokumentumok a XIII. századból származnak. A csángókról a középkorban elsősorban szláv nyelvű oklevelek írnak, később latin nyelvű írások említik őket. A mokeneket latin dokumentumok örökítik meg, és egyetlen német nyelvű irat.

A két népnévre vonatkozó magyarázatok többfélék. A több magyarázat közül mindkét esetben kiemelték egyet-egyét, melyek a legvalószínűbbnek tűnnek. A lehetséges magyarázatok között szerepel a közösség beszédmódja és a tevékenysége. A mokeneknél ehhez járul még egy olyan elképzelés, mely természetükre utal. A csángóknál a magyaroktól való elszakadás kerül még kapcsolatba nevük eredetével. Az ő esetükben ez a megközelítés terjedt el leginkább, a mokenek esetében a beszédmódot vették alapul. A csángó népnévről elmondható még, hogy más magyar csoportokat is hívnak így Romániában, s ez a név korábban személynévként is előfordult. Ez utóbbi két tény a mokeneknél nem figyelhető meg.

4. Dialektológiai szempont I.

Mint az első fejezetben szó esett róla, a nyelvszigeten beszélt nyelv része annak a nyelvi egységnek, amelytől elszakadt, ugyanakkor ahhoz a nyelvhez is kötődik, mely őt körülveszi, hiszen a hosszú évek alatt jelentős számú nyelvi elemet vett át tőle. Kettős kötődése mellett a nyelvsziget elkülönülése is kettős szempontú: elkülönül az őt körülvevő nyelvtől, de a tartós elszigeteltség miatt attól a nyelvtől is különbözővé válik, amelytől elvált. A nyelv olyan önálló nyelvjárássá válik, melyet az eredeti nyelv s a környező nyelv rendszere együttesen alakít.

4.1. A nyelvjárás fogalma és jellemzői

A következőkben nyelvjárás-definíciókat ismertetek. A dolgozatban vizsgált két nyelvszigeten beszélt nyelveket – a magyart és a németet – összevetve meg kell jegyezni, hogy a német nyelv nyelvjárásai különbségei jóval nagyobbak, mint a magyar nyelv.

1. A nyelvjárás területi alapon elkülönülő nyelvváltozat, mely a köznyelvtől eltérő nyelvi formákat foglal magában. Alrendszer az adott nyelven belül. A nyelvi jelenségek olyan rendszere, melynek egysége befelé, önállósága kifelé viszonylagos. A köznyelvvél összevetve, a nyelvjárás létrejötte időben megelőzi a köznyelvét. A beszélők nem intézményes keretek között sajátítják el, hanem spontán módon. Ebből következően ez az elsődlegesen elsajátított nyelvváltozat. A legtöbb nyelvben a nyelvjárásokat csak meghatározott beszédhelyzetekben használják szóbeli közlésekben. Általában nincs saját írásbeliségük, nem normalizáltak, így társadalmi szerepkörük, presztízsük alacsonyabb (Kiss 2003: 34).

2. A nyelvjárás a nyelvnek egy helyi színezetű, a nyelvterületnek csupán egy adott részére jellemző nyelvváltozata (Benkő 1957: 7).

3. A nyelvjárások olyan területi nyelvi változatok, melyek bizonyos jelenségek szempontjából különböznek a többitől, s többé-kevésbé szembenállnak a nyelvi sztenderddel (Benkő 1988: 223).

4. A nyelvjárás bármely nagyságú nyelvileg homogén földrajzi egységnek a köznyelvtől eltérő változata (Deme 1953: 9). Földrajzi értelemben a nemzeti nyelv földrajzi egysége, melynek nyelvállapota eltér a többi területétől és a köznyelvitől, s mely még maga is

kisebb részekre oszlik. Földrajzilag tehát kifelé egység, de befelé összefoglaló fogalom. Dialektológiai szempontból önálló rendszer ugyan, de ez a rendszer a nemzeti nyelv részrendszere. Van saját nyelvtani rendszere és alapszókincse, mely nagyrészt egybeesik a nemzeti nyelv nyelvtani rendszerével és szókincsével, s fejlődésében és belső törvényeiben is alá van vetve annak. Ezért dialektológiai értelemben is önállósága kifelé, egysége befelé viszonylagos. Nyelvi szempontból a nyelvjárás jelenségek összessége, melyeknek aránya, helyzete, súlya eltér a másokban lévőkétől. Tehát a nyelvjárásoknak nem szükséges mindenben eltérniük egymástól, s két távolabbi nyelvjárás néhány közös jellemzőtől még nem lesz azonos (Deme 1953: 10-11).

5. A nyelvjárások olyan nyelvi formák, melyek az egységesnek minősülő irodalmi és köznyelvvvel szemben területi tagoltságot mutatnak. Egymással érintkeznek, s a beszélt köznyelvvvel is állandó kapcsolatban vannak. Többé-kevésbé önálló rendszerek melyek valamennyi nyelvi szintet átfogják (Szabó 1988: 10).

6. A nyelvjárás olyan önmagában megragadható önálló és komplex rendszer, mely egyidejűleg egy adott nyelv részrendszerét is képezi. Nincs írásbelisége és saját állama. Területileg és társadalmilag elhatárolható jelenség, mely mindkét szempontból strukturált. Egységes rendszerének köszönhetően kommunikatív célokra alkalmas (Hutterer 1991: 23,113).

7. Mattheier (1983) tanulmányában a nyelvjárás fogalmának többféle meghatározásával találkozhatunk. I. Olyan nyelvváltozat, melynek megértése a nem helyi születésűek számára nehézségekbe ütközik, vagy amely számos nyelvi sajátossággal rendelkezik. II. Egy nyelvközösségen belüli, területileg kötött nyelvváltozat. III. Az irodalmi nyelv kialakulásánál korábbi, helyi kötöttségű változat, melyet szóban használnak, elsősorban mindennapi tevékenységekkel kapcsolatban. Az idők folyamán a szomszédos nyelvjárások és a köznyelvi norma is hatást gyakorolt rá. Egy adott ország határain belül élők használják bizonyos beszédhelyzetekben. IV. A nyelvjárás fogalmának meghatározásához szükséges tíz szempont: földrajzi terület, nyelvtani rendszer, nyelvi státusz, használók köre, teljesítőképeség, hatáskör, presztízs, a sztenderdtől eltérő vonások, metanyelvi aspektus.

A nyelvjárások fontos jellemzője, hogy sok, egymástól többé-kevésbé elkülönülő saját használati változatot tartalmaz (Benkő 1988: 214).

A területi tagolódás a nyelvi rendszert leginkább a hangállapot és a szókincs területén érinti. A hangtani jelenségek sok elemben rendszerszerűen jelennek meg, s viszonylag állandók a nyelvterület egyes részein. A lexémák nagy számuk ellenére is egyedibbek,

rendszeresen kevésbé ragadhatók meg az adott területen, s időbeli változékonyságuk is területi jellemző erejüket gyengíti. A morfológiai jelenségek csekélyebb számúak, bár erősen jellemezhetnek egyes vidékeket. A mondatot, szöveget és a stilisztikát érintő jelenségeket egyéni variabilitás jellemzi, ezért nehéz helyhez kötni őket (Benkő 1988: 223).

A nyelvjárási jelenségek elterjedési körének szélét izoglosszáknak nevezik. Az elterjedési terület belsejében egy adott nyelvi jegy egyeduralgoló. A terület szélei felé haladva már más alternatívái is vannak, majd még kijebb érve teljesen eltűnik. Egy-egy jelenség elterjedési területe azonban nem írható körül határozott vonalakkal. Az izoglosszák inkább széles sávok, melyeken belül az adott jelenség kisebb-nagyobb gyakorisággal előfordul (Benkő 1957: 23). Akárcsak egy-egy nyelvjárási sajátosság, a nyelvjárás maga sem határolható pontosan körül. Legtöbbször széles átmeneti sávok mosódnak egybe, éppen ezért számuk is bővíthető vagy szűkíthető aszerint, hogy mekkora egységekben akarjuk szemlélni őket (Benkő 1988: 223).

A nyelvben egyidejűleg létező területi változatok diakrón változások eredményeképp jöttek létre. Ezek a változások két ellentétes irányba hatnak, s egymással kölcsönös összefüggésben élnek. Az egyik változási folyamat a rendszer egységének széttagolása felé irányul. Ezt hívják nyelvi elkülönülésnek vagy differenciációnak. A másik folyamat az azonos közlési rendszereket segíti egységben tartani, és különálló változatok közeledését teszi lehetővé. Ezt pedig nyelvi egységesülésnek vagy integrációnak nevezik (Benkő 1988: 214). Az elkülönítő folyamatok előtérbe kerülése a nyelvjárások erősebb belső tagolódását okozza azáltal, hogy elősegíti a regionális nyelvi újítások keletkezését, s akadályozza a kialakult jelenségek terjedését. Az egységesítő folyamatok a nyelvjárások gyengébb belső tagolódását eredményezik oly módon, hogy gátolják a regionális különfejlődés keletkezését, és lehetővé teszik a valamely nyelvterületen kialakult nyelvi jelenségek továbbterjedését. A két erő általában egyszerre hat a nyelvjárásokban, olykor az egyik, olykor a másik kerekedik felül (Benkő 1957: 26).

A két ellentétes irányú folyamat hatásain kívül a nyelvjárások egymáshoz való földrajzi viszonya is hozzájárul a különbségek kialakulásához. Az egymáshoz területileg közelebb fekvő nyelvjárásokban általában több a közös vonás, az egymástól távolabb esőkben pedig a nyelvi eltérések száma nagyobb. A nyelvterület központjához közel lévő nyelvjárások jellemzően integratívok, mivel minden oldalról ki vannak téve a többi nyelvjárás hatásának. Kevésbé színesek, s közel állnak a sztenderd nyelvváltozathoz. Velük szemben a nyelvterület szélén fekvő peremnyelvjárásokban a differenciációs tényezők vannak túlsúlyban, mivel jobban elkülönülnek a többi nyelvjárástól. A központból induló változások nehezen jutnak el

hozzájuk, és saját újításait is nehezen közvetítik a többi nyelvjárás felé. Idegen nyelvterületekkel érintkezve azok vonásait is felveszik (Benkő 1988: 224). Emiatt a peremnyelvjárások nyelvi anyaga változatosabb: több bennük a megőrzött archaizmus és a saját újítás is. Ezért részben régiesebbek, részben újszerűbbek, mint a központi nyelvjárások (Kálmán 1994: 23).

4.1.1. Nyelvjárási jellemzők a csángóknál

A csángó nyelvjárás jellemzőit moldvai gyűjtéseim alapján állapítottam meg, melyeket 2000 és 2007 között végeztem Klézsén, Külsőrekecsinben, Somoskán, Pusztinán, Lészpeden, Gerlénben, Bogdánfalván és Lujzikalagorban. A nyelvjárási jegyeket és a nyelvsziget jellemzőit alátámasztó példákat a felvett beszélt nyelvi anyagból válogattam. A moldvai beszélőtől származó idézetek szintén gyűjtéseimből származnak.

A moldvai magyar nyelvjárás több nyelvváltozatot foglal magában. A nyelvváltozatok alapját két nyelvjárás képezi: a mezőségi, mely a középkor folyamán került a Kárpát-medencéből Moldvába és a keleti székely (Lükő 2002: 49), mely a XVI. századtól, de jelentős mértékben a XVIII. században került a Kárpátokon túlra.

Hangtan

A magánhangzók körében általános a labiális-illabiális megfelelés a tőben és a toldalékokban, pl. *mükör, odagyilink, idegön, kötink, neköm*. A nyílt-zárt megfelelések szintén elterjedtek, pl. *mässze, näm, onoka, pahár, közél, megbücsül, szomszédbul, emberektül*. Szó belseji nyúlással és rövidüléssel is találkozhatunk, pl. *gyērek, turó, tiz*. A magánhangzó megnyúlása az esetek egy részében együtt jár a szomszédos mássalhangzó kiesésével, a rövidülés pedig a szomszédos mássalhangzó megnyúlásával, pl. *vót, föld, töllünk, belölle*. Magánhangzóhiány a toldalékokban mindenhol jelen van, pl. *szekert, készítnek*. A toldalékolásnál magánhangzó-többlet fordulhat elő, pl. *megijedett, pénzret, maradott, beszállottál*.

Mássalhangzóhiány szó belsejében és szó végén is észrevehető, pl. *jöünk, needik, maj, epe*. Az esetek egy részében a hangkiesés együtt jár a szomszédos magánhangzó megnyúlásával, pl. *nyócadik, mikó, fő 'föl'*. A mássalhangzók időtartamának megváltozása a legtöbb esetben nyúlás, mely szó végén gyakran előfordul: *régenn, asszonyokatt, onnatt 'onnan'*. A hangátvetés jelensége egy-egy szóban általánosnak tekinthető (vö. Munkácsi 1880b: 492), pl. *feteke, hedegű*. A hangátvetés érinthet szomszédos és nem szomszédos

hangokat, s a helycsere egyes esetekben a résztvevő hangok valamelyikénél minőségi változást is okoz (Kassai–B. Lőrinczy 1984: 50,56). Az érintett hangok általában csak egy képzési jegyben érnek el egymástól (Kassai–B. Lőrinczy 1985: 93). Erre is találhatunk példát: *bongos* 'gombos'. A hasonulásos jelenségeket illetően a *-val/vel* határozórag teljes hasonulása mássalhangzóval való találkozásakor mindig elmarad, pl. *magyarokkal, tavaszal, urammal, lovakkal*. Visszaható hasonulás szintén hallható, pl. *tennap, meghittuk, alunni*. Az előreható hasonulás alaktani kötöttségű, míg a visszaható hasonulás jobbára hangtani (Kassai 1998: 175). A képzés helyére vonatkozóan mind a palatalizáció, mind a depalatalizáció jelensége általánosan elterjedt (Hoppa 2008: 73) elsősorban az *n-ny* és *l-j* hangpárok vonatkozásában, pl. *tehény, tanyitók, leánkáját, enémek, ljányom, mil'en*. A képzésmód eltéréséhez tartozó affrikációs és spirantizációs jelenségek gyakoriak, pl. *kocsidzott, hasísson, igazísson*.

Alaktan

A névszótövek terén általános a *falu* főnév *v* tövű alakjának hiánya többes számban, pl. *faluk*. A csángók a román töveket is magyar toldalékkal látják el, pl. *béprimél* 'befogad, szállást ad', *doriltam* 'kivántam', *masinval* 'autóval', *bosztánok* 'tökök', *padladzszikát* 'paradicsomot'. Az igei tövekkel kapcsolatban elterjedt jelenség a köznyelvtől eltérő *tő* ragozása a hangzóvesztő *z* végű (vö. Csúry 1932b: 149), az *sz/z* tövű, a változatlan tövű *kérdez* ige, az *sz/v*, az *sz/d/v* és az *sz/d* tövű igéknek, pl. *kivégzette, emlékszett, kérdi, ett* 'evett', *megaluszik, läbetegedel*. Az archaikus tövek előfordulása általános, pl. *menek, segít*. A szóképzést illetően megállapítható, hogy a kicsinyítő képző mindenütt kedvelt (vö. Szabó T. 1957: 458), és nem csak főnevekhez járul, pl. *báránka, kicsike, szépecske, mennyiske*. A Klézsén előforduló *magyarka fehérnépek* szó szerkezetben szereplő kicsinyítő képző használata valószínűleg nem független a román nyelvben meglévő *-ca* nőképzőtől (Csúry 1932a: 301). Egyéb képzők közül gyakori a visszaható és a műveltető képzőnek a köznyelvtől eltérő használata, pl. *megmentődik, csinálódik, nőtesse fel, kimostatta*. A névszók jelezésénél a birtokos személyjelek egyes és többes szám harmadik személyben eltérnek a köznyelvtől, pl. *zsebibe, ölibe, udvarik, szemiket*. Az igék jelezését illetően az egy szótagú *-t* és *-ll* végű igék múlt idejéből hiányzik az előhangzó, pl. *építtek, elpusztították, halltál*. A köznyelvben is használatos befejezett múlt minden faluban él, pl. *megette, láttak*. A *-suk/sükölés* mindenhol fellelhető, pl. *meghajtsák a fejüket, szeressük a magyar nyelvet*. Általánosan elmondható, hogy a névszókon a köznyelvtől szokatlan határozóragok is megjelennek, s a névmások ragozása is eltér, pl. *ültünk ki zutba, fiatalul* 'fiatalként', *h'ét évje, küszöbbe* 'küszöbre', *három esztendőtlől* 'három éve', *nálik, beléje, tégedet, magikat*. Az igeragozásban mindenhol jellemző a létige sajátos ragozása, pl.

vagyon 'van'. Egyes hely- és időhatározószók egyedi ragozására is találunk példát: *mässzinnet* 'messziről', *előbbszöri* 'előbbi', *asztánd*, *körülbe* 'a környéken', *elé karácsonyig* 'karácsony előtt', *eléfelé* 'előre'.

Mondattan

A modalitást illetően az eldöntendő kérdésekben szerepel az *-e* kérdőhang, pl. *üsmerted-e?* A kiegészítő modális értékkel bíró *kell*, *muszáj*, *lehet*, *akar*, *szeret* szavakat követő igén a kötőmód jele jelenik meg (vö. Németh 1996: 203), pl. *az Isten meg kell bocsásson, nem lehet kimenjek, muszáj vót uramval menjek, nem akar nálunk essen* 'essen', *szerezném elmenjek egyszer*. Bizonyos sajátos módosítószók árnyalják a mondat jelentését, pl. *nem eppe jöttem, tud va egy másét végig?* A mondat aspektusa az igén kívül a mondat más összetevőitől is függ (Szűcs 1999: 154). A befolyásoló tényezők közül a létige és a határozói igenév alkotta szerkezet használata a folyamatosság érzékeltetésére minden falura jellemző, és előfordulásuk gyakori (Hoppa 2008: 74), pl. *el vannak menve messze, ott vót a bojér lány álrabolva*. A kijelentő mondatban megjelenő felszólító módú igék előfordulásáról ugyanez elmondható, pl. *asztá elmenjek 'én es, keressek dolgot*. A szórend terén az igekötő helyének megváltozása általános és gyakori jelenség, pl. *mikor majd romlik el az étel, akkor adja oda másnak*. Az igekötő hátravetése a folyamatosságot hangsúlyozza. Elsődleges szerepének, a befejezettségnek a jelölését ezekben az esetekben felülírja a szórend (Ivácsony 2005: 314). Minden településen általános az élő-élettelen közti inkongruencia, pl. *ezek a magyarok, melyikek vótak itt*. A hiányjelenségek közül a határozott névelő, a kettős tagadás és a *hogy* kötőszó hiánya minden faluban előfordul, pl. *mägvették ott házat; nem esett még annyi es; alig vártam, jöjjenek haza*. Találkozhatunk töltelék elemekkel, pl. *kiment a Külsőrekecsinbe, csinálják a blokkokat* 'emeletes házakat' *azkat, elment a mezőre hogy vigyázkodni*. A kommunikáció fenntartását szolgáló fatikus elemek gyakoriak, pl. *érted-e? ugye?* Határozói szerepben sokszor egyedi határozószók jelennek meg, pl. *honn* 'otthon', *iménte* 'az előbb', *idetova* 'a közelmúltban'. Számos határozónak a köznyelvitől eltérő ragjai minden faluban megfigyelhetők, pl. *nagyobb töllem három esztendővel, én barát vótam az édesapjához, Pécshez nincs mässze, négy osztályos vótam*. Szintén általános jelenség egyes igék irányultságának megváltozása, pl. *oda fel vótam eppen, innent valósi, még vótunk több templomhoz*. A kötőszók vonatkozásában jellegzetes kapcsolatos kötőszók mindenütt vannak, pl. *most es ott vagyok; férjem ott dolgozik mindcsak magyar földön; äz én vagyok, s äz a gyermekek*. Mindegyik faluról elmondható, hogy a beszédtempó gyorsabb a magyar köznyelvinél, és a beszéd dallama is gyakran eltérő. A lebegő vagy emelkedő-eső a jellemző,

kérdésnél pedig a lebegő-szökő dallamforma. A tartományváltások előtt hosszú lebegő intonációjú szakaszok figyelhetők meg (Fodor 1991: 179).

Szókincs

A lexémák között minden faluban él nagyszámú valódi, jelentésbeli és alaki tájszó, melyek között olyanok is vannak, melyek olykor-olykor a köznyelvben is hallhatók, vagy alakjukban, jelentésükben hasonlítanak a köznyelvi alakokra (vö. Vitányi 2003: 659). Bogdánfalva: *rendül* 'emlékezik', *pisleny~pislen* 'csirke', *mony* 'tojás', *mart* 'folyó, árok széle, partja', *napjövet* 'kelet', *tanács* 'beszélgetés', *sebes* 'savanyú', *innap* 'ünnepe', *mink~mik~mük* 'mi'. Lujzikalagor: *lapi* 'levél', *restes* 'lusta', *rendít* 'említ', *nagyttát* 'nagyapa', *nyugszik* 'pihen', *gomolya* 'gombolyag', *tamplom* 'templom', *sitörtök* 'csütörtök'. Klézse: *benderedik* 'gurul', *fehérnép* 'nő' fn, *lapító* 'vágódeszka', *vigyázkodik* 'bámészkodik', *verekedés~värekedés* 'háború', *ereszkedik* 'tiltakozik', *szanyikó* 'szánkó', *hajma* 'hagyma'. Somoska: *kürtü* 'kémény', *burkos* 'lombos', *pakkant* 'fát apróra vág', *elbolondul* 'eltéved', *gazdagság* 'gazdaság', *tekenyő* 'teknő', *sárig* 'sárga', *szederény* 'szeder'. Külsőrekecsin: *l'ér* 'sógor', *sirít* 'pörög, pörget', *balán* 'szőke', *ölelkezik* 'birkózik', *átváltozik* 'átöltözik', *fazak* 'fazék', *csipor* 'csupor'. Lészped: *mieskedik* 'dolgozik', *älcseresedik* 'elzüllik', *anyatárs* 'nászasszony', *megtisztel* 'megkínál', *anyóka* 'nagymama', *érdemes* 'jóraláló', *esent~esend~esen* 'ismét'. Gerlény: *guzsalyas* 'fonó', *fog* 'kezd', *fúj* 'énekel', *paradics* 'paradicsom', *mámá* 'anya', *itten~itte* 'itt'. Pusztina: *terebúza* 'kukorica', *ritkányos* 'részezes', *személ* 'hasonlít', *költség* 'étel', *görget* 'dörög az ég', *feteke* 'fekete', *bornyú* 'borjú', *napraforduló* 'napraforgó'. Mindenütt találunk példát arra, hogy az igéhez nem a köznyelvben megszokott igekötő járul, pl. *megfelejt* 'elfelejt', *kivégez* 'elvégez pl. iskolát', *feltelik* 'eltelik', *elvág* 'levág állatot', *megjelent* 'bejelent'. Általánosan jellemző a *csinál* ige gyakori használata, pl. *olyan világ csánódott bé* 'olyan világos lett', *a kapu kicsinálódik* 'a kapu kinyílik', *rekeszet es csináltam* 'börtönben is voltam', *csinált három esztendő katonaságot* 'három évet volt katona'. A román kölcsönszók előfordulása gyakori (vö. Bodó 2007, Bodó–Eriş 2004), pl. *kamera* 'szoba', *komnáta* 'sógornő', *cincár* 'szúnyog', *csáj* 'tea', *kavor* 'szőnyeg', *nyirásza* 'menyasszony', *proszóp* 'törülköző', *nyám* 'rokon'. Vannak olyan fogalmak, melyeket szóösszetétellel vagy szószerkezettel fejeznek ki, pl. *nádméz* 'cukor', *telefont ad* 'felhív telefonon', *rivajön az álom* 'elalszik', *a számításába van* 'számít vmire', *nagy víz* 'árvíz', *hiszi az esze* 'elhiszi'. Ezen kívül egyedi szószerkezeteket is alkotnak, pl. *szájából énekel* 'hangszer nélkül énekel', *rivajön a sora* 'sorra kerül', *nyolcvan esztendőbe menyek* 'nyolcvan éves leszek', *felmászik a fejbe* 'fejébe száll', *mire menen?* 'mit jelent?'.

Helyi frazémákkal is találkozhatunk, pl. *Olyan sovány, hogy pénzt kell rakni a zsebibe, hogy a szél el ne fújja. Restes kódnak üres a tarisnyája. Az igen felelőszó a leggyakrabban há formában fordul elő. A köszönések szituációhoz kötöttek, dialógus formájú kérdés-válaszok, pl. Hol jártál? – Kapáltam. Mägjárta-e? – Mägjártam.*

4.1.2. A nyelvjárási jellemzők a mokeneknél

A moken egy dél-bajor dialektus, mely felnémet sajátosságai mellett belső-tiroli dialektusokra jellemző jegyekkel mutat hasonlóságot (Rowley 1994: 148).

Hangtan

A standard némettel összevetve néhány szabályos hangmegfelelést figyelhetünk meg, pl. *w-b*: *Wasser-bosser* 'víz', *Woche-boch* 'hét' mint időegység, *Wald-bolt* 'erdő', *Schwester-sbestar* 'lánytestvér'; a zöngés *b* hang helyén sok esetben zöngétlen *p* fordul elő, pl.: *Buch-puch* 'könyv', *binden-pinan* 'köt', *brennen-prennen* 'éget' (Cordin 2003: 20). Hasonlóképpen a *d* zöngéshang is sokszor zöngétlenedik, és *t*-vé alakul, pl. *deutsch-taitsch* 'német', *Dampf-tòmpf* 'gőz', *dumm-tumm* 'buta'. A rövid *ö* helyén *e* áll, pl. *zwölf-zbelva* 'tizenkettő', *Löffel-leffl* 'kanál', a hosszú *ö* helyén *ea*, pl. *hören-hearn* 'hallgat', *lösen-leasn* 'megold'. A rövid *ü* a mokenben *i*-vé válik, pl. *über-iber* 'fölött, fölé', *Tür-tir* 'ajtó', a hosszú *ü*-ből pedig *ia* lesz, pl. *hüten-hiatn* 'öriz', *früher-vriaret* 'korábban'. A németben ejtett *f* a mokenben *v*-nek hangzik, pl. *fünf-vimva* 'öt', *laufen-laven* 'fut', *fallen-völln* 'esik, elesik'. A *-ben* végződés helyett *-m* fordul elő, pl. *bleiben-plaim* 'marad', *Stuben-stum* 'szobák'. Az *-nd* végződésből *-nn* alakul, pl. *Kind-kinn* 'gyerek', *Stunde-stunn* 'óra' mint időegység, *finden-vinnen* 'talál'. Ha a szó *-gen*-re végződik a németben, akkor a mokenben *-ng* hallható, pl. *tragen-trong* 'visel' ruhadarabot, *Regen-reng* 'eső', *folgen-volng* 'követ' ige. A *-den* és az *-en* végű szavak végződése *-n* lesz, pl. *Faden-von* 'fonal', *Schaden-schon* 'kár, veszteség', *waschen-baschn* 'mos', *Hasen-hosn* 'nyulak', *bitten-pittn* 'kér'. A *gef-* kezdetű igealakok *pf-* kezdetűé alakulnak, pl. *gefallen-pföln* 'esett' befejezett melléknévi igenév, *gefunden-pfuntn* 'talált' befejezett melléknévi igenév (R. Rowley 2003: 110-122).

Alaktan

A főnevek egyes és többes számban élnek, melyek esetek szerint ragozódnak (alany, tárgy, részes). A németben meglévő birtokos eset ismeretlen a mokenben. Az esetek nem végződés formájában kerülnek a főnévre, hanem a névelő illetve a névmás ragozódik. Nagyon sok főnevet kicsinyítő képzővel látnak el. Három nemet különböztetnek meg: hímnem, nőnem, semleges nem. Ezek többes számban nem különülnek el egymástól. Minden elem, mely a főnévhez járul, nemben, számban és esetben egyeztetődik vele (R. Rowley 2003: 132).

A legtöbb főnév neme megegyezik a németben használatos nemmel, pl. *der pam-der Baum* 'fa', *de maus-die Maus* 'egér', *s dòch- das Dach* 'tető'. Vannak azonban olyan példák, melyeknél nembeli eltérések alakulnak ki a sztenderd némethez képest. Leginkább olyan hímnemű moken főnevekről van szó, melyek német megfelelője nőnemű, pl. *der ròtz-die Ratte* 'patkány', *der soaft-die Seife* 'szappan', *der vurm-die Form* 'forma, mód', *der spitz-die Spitze* 'csúcs'. A moken hímnemű főnevek között előfordulnak olyanok is, melyek német változata semleges nemű, pl. *der khnia-das Knie* 'térd', *der klender-das Kalender* 'naptár'. A nőnemű főnevek egy része hímnemű a németben, pl. *de essa-der Essig* 'ecet', *de huast-der Husten* 'köhögés'. Néhány semleges nemű főnév a németben szintén hímnemű, pl. *s khriag-der Krieg* 'háború', *s mensch-der Mensch* 'ember', *s munet-der Monat* 'hónap'. A környező trentinói olasz nyelvjárásból átvett szavak általában megtartják eredeti nemüket (R. Rowley 2003: 136).

Említettem, hogy a moken beszélők szívesen illesztenek a főnevekhez kicsinyítő képzőt. E képzőnek egyes és többes számban is kétféle alakja él. A gyakoribb képző egyes számban *-l*, többes számban *-ler*. A ritkábban használt forma egyes számban *-ele*, többes számban *-eler*. A kicsinyítő képzők függetlenek a grammatikai nemtől, a velük ellátott szavak mindig semleges neműek, pl. *der khopf-s khepfl* 'fej', *der hunt-s hintl* 'kutya', *de tir-s tirl* 'ajtó' (R. Rowley 2003: 146).

Az ígét számban és személyben egyeztetik az alannyal. A gyűjtőnevek (pl. nyáj, csorda, rakás) után az ige többes számban is állhat. Két fő igeidőt használnak: a jelen és a múlt időt. Ez utóbbit összetett alakokkal fejezik ki: egy segédigével és egy befejezett melléknévi igenévi alakkal. Ezeken kívül létezik a jövő idejű és a régmúlt idejű ragozás. Az ige háromféle módban fordulhat elő: kijelentő mód, felszólító mód, kötőmód. A szenvedő szerkezet összetett forma a mokenben. Kétféle igenév képezhető: főnévi igenév és befejezett melléknévi igenév (R. Rowley 2003: 194).

Az összetett szavak német mintára születnek, azaz a meghatározó tag megelőzi az alaptagot, és elsősorban az idősektől hallani őket, pl. *oierschol* 'tojáshéj', *vèltòrbet*

'mezőgazdasági munka', *nodlspitz* 'túhegy'. A szóképzés prefixumokkal, pl. *unterschònt* 'alsónemű', *ibernu'm* 'becenév' és szuffixumokkal, pl. *leareren* 'tanárnő', *schlover* 'hétalvó', *gaiger* 'zenész' történik (R. Rowley 2003: 240).

Mondattan

A moken mondatok mindegyike megköveteli az alany jelenlétét. Nincsenek olyan igék, melyek jelentésében az alany is benne szerepel (pl. esik). Néhány elsősorban időjárással kapcsolatos kifejezésben az általános alany szerepel a mondat alanyaként, pl. *iaz schnaip s* 'most esik a hó' (R. Rowley 2003: 252).

A birtoklás kifejezése, mely a németben birtokos esettel történik, a mokenben birtokos eset híján a *va/van* szócskával megy végbe, szerkezetileg hasonló módon, mint az olaszban a *di* előjárószóval, pl. *de ònder eirter va de bèlt* 'a világ más részei', *s lem van pauern* 'a parasztok élete' (R. Rowley 2003: 264).

A mokenben a mondatok szórendje nem olyan kötött, mint a németben. A szavak sorrendjét a nyelvtani szabályokon kívül a beszélő szándéka is alakítja (R. Rowley 2003: 278).

Sokszor előfordul, hogy számos elem, mely a németben a mondat közepére kerülne, a mokenben a mondat végén helyezkednek el. Ha a beszélő bizonyos mondatrészeket hangsúlyosabbá szeretne tenni, akkor azokat a mondat elejére vagy végére is áthelyezheti (R. Rowley 2003: 282).

Az alárendelt mellékmondatban a befejezett ige helye, akárcsak a németben, máshol van, mint a főmondatban, pl. *ball er nou vèrr gaben ist* 'amikor ő még nagyon messze volt'. Mindemellett kezd elterjedni az olasz szerkezeti modell, melyben a főmondat és a mellékmondat ebből a szempontból azonos felépítésű. Eszerint az előbbi mondat: *balls der ist nou vèrr gaben* (R. Rowley 2003: 288).

Szintén alárendelt mellékmondatban fordul elő az, hogy az összetett igealakoknál, melyeknek befejezett igei alakjának helye mondatvégi előfordulást kíván, az igekötő megelőzi a főnévi igenevet, melyhez tartozik, pl. *bou as i augòngen pin* 'ahol születtem' (R. Rowley 2003: 294).

Szókincs

Ahogy korábban szó esett róla, a moken szókincs egy jelentős része az olasz nyelvből ill. a trentinói olasz dialektusból származik. A falvak közül Rovádában él a legtöbb olasz jövevényszó. Ők a 'gondol' igét például *penscharnnak* mondják az olasz *pensare* alapján. A

többi faluban *denkhen* a német *denken*-ből. Az 'arc' náluk *musch* az olasz *muso* mintájára, máshol *tsicht* vagy *tschicht*, a német *Gesicht* változata. Palù del Fersina nyelvjárása áll a legközelebb a tiroli nyelvváltozathoz (Rowley 1994: 152). A falvak közti szókinszbeli különbég legnagyobb része formai, ejtésbeli eltérés.

A számos tájszó közül következzen néhány minden faluból. Palù del Fersina: *hoazat* (ném. Hochzeit) 'esküvő', *bia* (ném. Wiege) 'mérleg', *vingar* (ném. Finger) 'ujj', *guet* (ném. gut) 'jó', *khospan* (ném. Holzschuhe) 'facipő'. Fierozzo: *verstèè* (ném. verstehen) 'ért', *glar* (ném. Kies) 'kavics', *khloe'* (ném. klein) 'kicsi', *ganue* (ném. genug) 'eléggé', *inger* (ném. unser) 'miénk'. Roveda: *haier* (ném. heuer) 'idén', *pesser* (ném. besser) 'jobb', *pa* (ném. bei) 'vminél, vmi mellett', *moe'm* (ném. Tante) 'nagynéni', *hoa* (ném. hoch) 'magas' (R. Rowley 2003: 104).

A szóalkotás szóösszetétellel és szóképzéssel történik. Néhány szóösszetétel: *aschermitta* 'hamvazó szerda', *imperstau* 'málnabokor', *sogmel* 'fűrészpor', *umeshauf* 'hangyaboly', *schotseit* 'árnyékos oldal'. Találkozunk olyan összetételekkel is, melyek egyik tagja német, a másik olasz eredetű, pl. *urnono* 'dédapa'. Képzett szavak a főnevek, melléknevek és az igék között is előfordulnak. Főnevek: *schnaideren* 'varrónő' (*schnaider* 'szabó'), *gaschraiba* 'írás' (*schraim* 'ír'), *gamischa* 'keverék' (*mischn* 'kever'), *òrmekhet* 'szegénység' (*òrm* 'szegény'). Melléknevek: *khuglet* 'kerek' (*khugl* 'golyó'), *tschòttet* 'sánta' (*tschòtt* 'lábszár'), *bundere* 'kíváncsi' (*bunder* 'csoda'), *glikhla* 'szerencsés' (*glikh* 'szerencse'). Igék prefixumokkal: *derretn* 'megment', *vertraim* 'elüz', *derhungern* 'éhezik', *mitnemmen* 'magával visz', *ausziachen* 'kihúz' (R. Rowley 2003: 240).

4.2. A nyelvsziget jellemzői

A fentebb említett peremnyelvjárások jellemzői - vagyis a nyelv differenciációs tényezőinek túlsúlya, az idegen nyelvi hatások és a nagyobb számú megőrzött régiség és saját újítás – még erőteljesebben jelentkeznek a nyelvszigetek esetében. Ennek oka, hogy a peremnyelvjárásokkal szemben ezeknek a közösségeknek részleges kapcsolatuk sincs saját nyelvük összefüggő nyelvterületével. Közvetlen hatást a környező idegen nyelv tesz rájuk. A nyelvjárás belső, öntörvényű fejlődése a nyelvszigeteken érvényesül leginkább (Szabó 1990: 37).

Az elszakadással megszűnik a kapcsolat köztük és saját nyelvterületük között. Számos nyelvi jegyet megőriznek abban az állapotban, ahogy az az elszakadás idején élt a nyelvben.

Ezzel párhuzamosan az idők folyamán az ő nyelvük is változik, önálló alkotásokkal gazdagodik. Az őket körülvevő idegen nyelv pedig jelentősen befolyásolja a nyelvsziget helyzetbe került nyelv további alakulását. Ezek a körülmények együtt hozzák létre azt a nyelvet, mely saját nyelvterületének egy nyelvjárásává válik. E nyelvjárása egyre messzebb kerül összefüggő nyelvterületének normájától s a többi nyelvjárástól. Az elkülönülés mértéke a nyelvsziget kialakulásának idejétől és a földrajzi távolságtól is függ (Benkő 1957: 31). A nyelv olyan önálló rendszerré válik, melyet az eredeti nyelv és a vele kapcsolatba lépő másik nyelv együttesen alakít. A szigetnyelvjárás kötődik ahhoz a nyelvhez, amelytől elszakadt, hisz annak egy nyelvjárását képezi. Az idő múlásával egyre inkább kötődik az őt körülvevő többségi nyelvhez is, mivel számos elemet – elsősorban a szókincs területén – vesz át tőle. Ezzel egyidőben el is különül mindkét nyelvtől. A kapcsolat hiánya miatt eredeti nyelvterületétől egyre távolabb kerül, egyre nagyobb különbség alakul ki az adott nyelvjárás és saját nyelvének sztenderd változata illetve többi nyelvjárása között. Hosszú idő után is különböző marad attól a nyelvtől is, mely körülveszi. A nagyszámú átvétel és tükörszerkezet ellenére a szigetnyelvjárás felépítésében az a nyelv marad, amelytől elszakadt. A kötődésnek és az elkülönülésnek ez az egyidejű jelenléte képezi a nyelvsziget lényegét. Ez a kettős viszonyulás, mely a kiinduló nyelv felé és a vele kapcsolatba kerülő idegen nyelv felé is megnyilvánul.

A különböző nyelvszigeteken beszélt nyelvi rendszerek helyzetükből adódóan alapvetően három szempontból hasonlítanak egymásra. Az egyik ilyen a megőrzött archaizmusok jelenléte (Pfister 1989: 100). A másik a nyelv önálló fejlődési iránya, mely olykor megegyezik eredeti nyelvterületének változásaival, de a legtöbb esetben eltér azoktól. A harmadik jellemző tulajdonságuk az őket körülvevő nyelv által előidézett változások, annak hatása a nyelvükre (Matzel 1989: 83). A nyelvszigetek csak saját nyelvterületükhöz képest vannak elszigetelve. A környezetükben beszélt nyelv állandó és jelentős hatást tesz rájuk. A valóságban egyetlen nyelv sem él a teljes elszigeteltség állapotában. A nyelvszigetek lakossága általában kétnyelvű. A kétnyelvűség az az állapot, amelyben a nyelvi kölcsönhatás, illetve egyik nyelvnek a másikra való hatása a leghatározottabban érvényesül (Benkő 1988: 186). Két nyelv kölcsönhatása leginkább a lexémák terén okoz változásokat. Ez egyrészt az anyagi és szellemi műveltség különbségeivel, változásaival függ össze, másrészt pedig rendszerének laza strukturáltságával (Benkő 1988: 206). A hosszan tartó, széleskörű kétnyelvűség azonban szerkezeti – hangtani, mondattani, ritkábban alaktani - változásokat is előidéz (Lanstyák 2004: 26). A nyelvi változások, a nyelvszigeteken szűk keretek között koncentrált formában mennek végbe, ezáltal viszonylag könnyen átláthatók, és ok-okozatilag

megragadhatók. Hasonló nyelvi változások zajlanak le nagyobb tér és időegységen belül is, csak azok nehezebben ragadhatók meg. Egy nyelvsziget sorsa ezért kicsiben modellként szolgál arra, ami egy nagy nyelvi területen hosszú idő alatt történik meg (Matzel 1989: 85). Zsirmunszkij (1983: 505) a nyelvszigeteket kísérleti nyelvészeti laboratóriumhoz hasonlítja, ahol megfigyelésre alkalmas környezetben száz-százötven év alatt olyan folyamatok játszódnak le, melyekhez más körülmények között évszázadokra van szükség.

4.2.1. A nyelvsziget jellemzői a csángóknál

A Moldvában beszélt magyar nyelvjárást tehát meghatározza sziget helyzete. A Kárpát-medencén kívül, a magyar nyelvterülettől elszakadva román nyelvű környezetben él. Az elszakadás a XIII. században kezdődött, és a XVIII. század második feléig több hullámban zajlott. A sok évszázados különélés következtében olyan nyelvváltozat alakult ki, mely nagy mértékben különbözik a magyar köznyelvtől és a többi magyar nyelvjárástól. A Moldvába áttelepedő utolsó magyar csoport is még a nyelvújítás előtt elhagyta a Kárpát-medencét, így az ő nyelvváltozatukban sem volt meg az a nagyszámú nyelvújítás korabeli lexikális elem, mely a mai magyar nyelvet és annak változatait alapvetően meghatározza. A moldvai magyar lakosság a Kárpát-medencéből való áttelepülésével elvesztette kapcsolatát a magyar nyelv változataival. E tényből adódik, hogy nyelvük számos olyan, a magyar nyelv korábbi állapotára jellemző archaizmust (pl. *kicsid* 'kicsike', *menen* 'megy', *monda, mondja vala* 'mondta', *segélje* 'segítse') őriz, melyek a többi területen időközben eltűntek, vagy átalakultak. A nyelv természetéből adódó változás, fejlődés olyan neologizmusokat (pl. *festeződik* 'kifesti magát', *üsmertes* 'ismerős', *barátkálódik* 'barátkozik', *melegítő* 'tűzhely', *építő* 'kőműves', *szűves* 'jószívű', *megvirágozik* 'kivirágzik', *elbetegszik* 'megbetegszik', *hites* 'hű', *gyereknek gyerek a barátja* 'a hasonló társaságát keresi', *ne szúrd ki a lábad a paplan alatt!* 'Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!') teremtett, melyek a magyar nyelvfejlődéstől többé-kevésbé eltérnek (Benkő 1990: 33). Az önálló nyelvi fejlődésen kívül a román nyelv hatása az, mely közvetlen jelenlétével jelentős hatást tesz a moldvai magyar nyelvváltozatra. Hatása legszembeütőbbben a nagy mennyiségű román kölcsönzó (pl. *púj* 'kukorica', *magazin* 'bolt', *poza* 'fénykép', *ográda* 'udvar', *putyina* 'hordó', *nyipót* 'unoka', *trén* 'vonat', *ulica* 'utca', *pantalon* 'nadrág', *karent* 'áram', *furkulica* 'villa') használatában mutatkozik meg. Szókincsük román elemei az élet minden területére kiterjednek (Murádin

1994: 307, Márton 1956: 93). A fogalomjelölő kölcsönszók mellett határozószók, kötőszók, módosítószók (pl. *trenáj* 'hárman', *entré timp* 'eközben', *si* 'is', *tyár* 'éppen', *gyelók* 'egyáltalán nem') is átkerültek a román nyelvből, melyek a hosszú ideje tartó kapcsolat eredményeképp honosodtak meg. Szintén a tartós román nyelvi hatás idézte elő a tükröszerkezetek kialakulását (pl. *ül* 'lakik' is, *nem még kell nekik kalács* 'már nem kell nekik kalács'), a magyar nyelv grammatikai strukturájában (pl. *a helek mieink* 'a mi helyeink', *tizenharmadikján az októbernek* 'október tizenharmadikán') végbement jónéhány változást (Benő 2004: 26,30,33), valamint bizonyos hangváltozásokat (pl. rövidülés: *írász* 'írás=könyv', *hivás*, *tiz*, *füre*, *büzü*; *ü* helyett *i*: *fittyent*, *sit*, *file*, *megszit* 'megsüt', *odagyilink*) és a szupraszegmentális eszközök (pl. az eldöntendő kérdés hanglejtése nem lebegő/emelkedő-eső, hanem lebegő-szökő) átalakulását (Fodor 1991: 180, Juhász 2003: 312). Ahhoz, hogy egy másik nyelv hangtani változásokat idézzon elő, hosszan tartó érintkezésre van szükség, mely tartós és széles társadalmi rétegekre kiterjedő kétnyelvűséggel jár együtt (Benkő 1988: 199).

4.2.2. A nyelvsziget jellemzői a mokeneknél

A mokenek beköltözése erre a területre a XIII. században kezdődött és öltött jelentős méreteket, majd a XIV. század második felében és a XV. század folyamán ismét újabb betelepülők érkeztek. A Tirolból átkerült bajor dialektus a mai napig őriz nyelvi archaizmusokat, melyek leginkább hangtani téren figyelhetők meg (Rowley 1994: 151). A megőrzött régiségeinek és az évszázadok óta meglévő latin környezet hatásának köszönhetően a német nyelvnek egy önálló dialektusa alakult ki, mely különbözik a többi német nyelvjárástól. Érdekességképp bemutatok néhány szót, kifejezést. A számok egytől tízig: *Oa's*, *Zboa*, *Drai*, *Viar*, *Vinf*, *Secks*, *Sim*, *Òcht*, *Nai'n*, *Zeichen*. Kommunikációs formák: *Guat mornng!* (Guten Morgen!) 'jó reggelt!', *Guats mol!* (Guten Abend!) 'jó estét!', *Abia geat s?* (Wie geht es Ihnen?) 'hogyan van?' *Bou steat ir?* (Wo wohnen Sie?) 'hol lakik?' *Um biavle ist s?* (Wieviel Uhr ist es?) 'hány óra?' Néhány főnév: *Bösser* (Wasser) 'víz', *Bòlt* (Wald) 'erdő', *Ais* (Eis) 'jég', *Sea* (See) 'tó', *Mu'* (Mond) 'hold', *Pèrg* (Berg) 'hegy'. Neologizmusaiiban leginkább olasz nyelvi hatás tükröződik. Az olasz elsősorban a szókincs területén érezteti hatását. A szavak a sztenderd olaszból és a közvetlen környezetükben beszélt trentinói dialektusból kerülnek át (Cordin 2003: 22), pl. *nu'na* (ol. nonna) 'nagyamama', a *tschae* (ol.

cena) 'vacsora', az *alura* (ol. allora) 'akkor', *schubet* (ol. subito) 'rögtön'. Az átvett főnevek olasz nyelvi nemét megtartják, a többes szám végződése szintén megmarad annyi különbséggel, hogy az *-i* végződés *-e*-re változik, pl. *studiose* (ol. studiosi) 'tudósok'. Az olasz eredetű melléknevek *-e*, *-o* végződését *-et*-tel helyettesítik, pl. *importantet* (ol. importante) 'fontos', *tipichet* (ol. tipico) 'tipikus, jellemző'. Mivel a főnévi igenév a mokenben *-n*-re végződik, a főnévi igenevek olasz *-are*, *-ere*, *-ire* végződése *-arn*, *-ern*, *-irn* végződésre módosul, pl. *tradurn* (ol. tradurre) 'lefordítani'. A ragozott formák kiinduló töve *-ar*, *-er*, *-ir*, pl. *hòt rispundert* (ol. ha risposto) 'válaszolt', *kontar!* (ol. racconta!) 'mesélj!' (R. Rowley 2003: 244). A több évszázados kapcsolat következtében a moken nyelvtani rendszerben is felfedezhetünk olasz hatást. A moken szavak főhangsúlya az esetek legnagyobb részében az első szótagra esik. A többségi nyelvből átvett szavak hangsúlyát megtartják eredeti helyén (R. Rowley 2003: 26). A határozott névelőt a némettől különbözően, az olaszhoz hasonlóan a birtokos és a mutató névmás elé is kiteszik (R. Rowley 2003: 148). A melléknév fokozásakor egyes olaszból átvett melléknevek esetében körülírt formát is használnak, pl. *de hom mear naturalet galòt de plent* (sie haben die Polenta natürlicher gelassen haben) 'fűszerezetlenebbül hagyták a polentát' (R. Rowley 2003: 176). A szenvedő szerkezetet például nem csak a létigével, hanem a 'jön' jelentésű *khemem* igével is ki tudják fejezni (Rowley, 1994: 148), pl. *s sai' tschaukt khemmen documentn* 'átnézték az iratokat' (R. Rowley 2003: 236). A mellékmondatban szereplő befejezett ige olasz hatásra arra a helyre kerülhet, ahol a főmondatban is áll. Ebben az esetben figyelmen kívül hagyják az ige helyzetének egyéb sajátosságait, pl. *dòra hòn e schubet tsòk as dòs khinn is nèt zunt* (da habe ich gleich gesagt, dass das Kind nicht gesund ist) 'akkor rögtön mondtam, hogy a gyerek nem egészséges' (R. Rowley 2003: 290).

4.3. Nyelv és nyelvjárás határán

Mi dönti el, hogy egy adott nyelvváltozatot nyelvnek vagy nyelvjárásnak tartanak-e? Ennek megítéléséhez több szempont is felmerül. Az egyik ilyen a lingvisztikai hasonlóság vagy különbség, melynek mértéke meghatározza, hogy két különböző változat beszélői megértik-e egymást. A másik kritérium a föléboltozódás kritériuma, amely arra utal, hogy van-e a nyelvváltozat fölé boltozódó ugyanazon nyelvhez tartozó köznyelv. Ha van, akkor az megerősíti összetartozásukat. A harmadik szempont pedig a beszélők vélekedése saját nyelvváltozatukról (Kiss 2003: 32).

Az első kritériumot alaposabban megvizsgálva azt kell megállapítani, hogy az érthetőség fokozatokból áll. A teljes érthetlenségtől a teljes érthetőségig terjedő skálán csak önkényesen húzható meg egy határ. Egy adott nyelvjárási kontinuum szomszédos változatai egymással kölcsönösen érthetők lehetnek, ugyanakkor nem biztos, hogy a két végpont beszélői szintén megértik egymást (Bodó 2006b: 56). A világ nyelvei közt számos olyan akad, melyek önálló nyelvként kölcsönösen érthetők. Ezekkel párhuzamosan pedig vannak olyan nyelvek, melyeken belül a különböző nyelvjárást beszélők nem értik egymást. Az értéshez emellett szubjektív tényezők is hozzájárulnak. Tehát kizárólag nyelvi szempontok alapján nem lehet egymástól elkülöníteni a nyelvet és a nyelvjárást.

Főléboltozódásról akkor beszélhetünk, ha a köznyelvi változatot a nyelvjárási beszélők is elfogadják sztenderd változatként, s a két változat funkcionális megoszlásban áll egymással. A sztenderd változat általában valamely nyelvjárásból alakul ki, de az idők folyamán más nyelvjárások sajátosságait is magába olvasztja. Ez a változat nem csak természetesen fejlődik, hanem mesterségesen is, ezért idővel eltávolodik egykori nyelvjárási alapjától (Kálmán 1994: 26).

A kommunikációs kritériumhoz hasonlóan a beszélői vélekedés sem mindig egyértelmű. Egy beszélő azonosíthatja magát egy lokális nyelvváltozattal, ugyanakkor nem feltétlenül zárja ki magát a magasabb szintű közösségből (Kiss 2003: 33). Lényeges, hogy a nyelvhasználati különbségek mennyire meghatározók a közösség önazonossága szempontjából.

Fontos tényező a kérdésben, hogy az adott változat sztenderdizált-e vagy sem. A sztenderdizáláskor kodifikálják a nyelvváltozatot. Ennek során grammatikák, helyesírási szabályok és szótárak születnek (Wardhaugh 1995: 32).

Azonban a fent említett kritériumok egyike sem elegendő ahhoz, hogy eldönthessük, hogy adott esetben nyelvről vagy nyelvjárásról van-e szó. Ebben a kérdésben politikai szempontok döntenek. Ha egy nyelvjárás mögött politikai erő áll, akkor a társadalmi-politikai erők a nyelvjárást könnyen nyelvvé tehetik (Kiss 2003: 32).

4.3.1. Csángó: nyelv vagy nyelvjárás?

A csángókkal folytatott beszélgetéseim alapján azt vettem észre, hogy a köznyelvi beszélő számára a csángó nyelvjárás a román jövevénelemek, tájszavak és grammatikai eltérések

ellenére érthető nyelvváltozat. A nyelvjárási beszélők – noha néhány kifejezés ismeretlen volt számukra – szintén megértették a magyar köznyelvet.

A főléboltozódás vonatkozásában megállapítható, hogy a moldvai magyar településeken köznyelvként nem a magyar, hanem a többségi román nyelv él. A magyar köznyelv az iskolai és iskolán kívüli magyaroiktatásban jelenik meg, eljut hozzájuk a televízió csatornákon keresztül, és kapcsolatba kerülnek vele azok, akik Magyarországon vállalnak munkát. Mindezek ellenére a csángó nyelvjárás nem áll funkcionális megoszlásban a magyar köznyelvvél.

Moldvai tapasztalataim alapján a csángók nagy része – annak ellenére, hogy elbeszélgetett velem - úgy érzi, hogy nyelve más, mint a magyar, és a magyar köznyelvet nem érti meg. E vélekedésben nagy szerepe van a papok prédikációinak, akik a román nyelvű mise mellett azzal érvelnek, hogy a lakosság anyanyelve a csángó, s a magyar nyelvű miséhez előbb minden szöveget csángó nyelvre kellene fordítani (Szilágyi N. 2006: 110). Ennek alátámasztására néhány idézet moldvai gyűjtéseimből:

Eszt tiszta magyarok nã bírnak értekezni, mert én mikor eljártam ott ki, akkor ezek e magyarka fãhérnépek¹⁵: - mennyünk a buszra!

Én menek e másinra¹⁶. Mert a busz, aszt iértettem, aszt mãgiértettem én es. Akkor mentem, vegyek belétet¹⁷, akkor aszoa: - mennyünk, vegyünk jegyet! Mennyünk, vegyünk jegyet!

Én mondom: - miféle jegyet?

Mondom nekijek: - én menek, vegyek izé belétet.

Aszonygya fãhérnép a, uty kacaktak. (Klészse 2000. 77 éves nõ)

Hã, itt e faluba aszt beszéljük e csángót, eszt, csángó magyart. (Klészse 2000. 61 éves nõ)

Bãszélünk csángó nyãlvet. (Külsõrekecsin 2001. 49 éves nõ)

Ugyanakkor ha a román nyelvvel szemben kerül szóba nyelvjárásuk, akkor magyar nyelvrõl, s nem csángórõl beszélnek:

Még bãszélek olãul. s látod, ahogy bãszélünk így magyarul. (Klészse 2000. 77 éves nõ)

Nem tudnak ãrõst magyarul õõk (a gyerekek), mert õk olãul tanultak. Mük, e zõregebbek tuggyuk így magyarul. (Klészse 2000. 54 éves nõ)

---

¹⁵ nõk

¹⁶ buszra

¹⁷ jegyet

Mikor kimejünk tova, akkor kell bászéjjünk rományul. Mikor visszajövünk idä, akkor kell bászéjjünk magyarul. Mikor tovamejünk, akkor äsent¹⁸ oläul¹⁹. (Pusztina 2006. 58 éves férfi)

A Moldvában beszélt magyar nyelvjárási változatok felett nincsen egy sztenderdként elfogadott változat. A nyelvjárást nem írják, nem kodifikált nyelvváltozat.

A csángót Romániában nem nyilvánították önálló nyelvnek, bár a katolikus egyház – ahogy a fenti sorokban szó esett róla – a nyelvjárásnak a magyar nyelvtől való önállóságát hirdeti, s a nyelvváltozat hiányzó kodifikációjával (Szilágyi N. 2006: 110) magyarázza a román nyelven történő misézést.

4.3.2. Moken: nyelv vagy nyelvjárást?

A Palùban, az egyik moken faluban végzett szociolingisztikai felmérésekből kiderült, hogy a moken és a német kölcsönösen érthető változatok. Arra a kérdésre, hogy „Előnyösnek érzi-e, hogy beszél mokenül?” a 47 adatközlőből 28 válaszolta azt, hogy igen, mert meg tudja értetni magát német nyelvterületen. Sokan dolgoznak Németországban, Ausztriában, Svájcban, ahol hasznát veszik nyelvjárástjuknak.

Köznyelvként az olasz illetve a trentinói olasz dialektus boltozódik a moken fölé. Köznyelvi használatban a német nem jelenik meg (vö. Orioles 2003: 94). Ez utóbbi jelen van viszont az iskolai oktatásban, saját folyóiratukban és a német televíziócsatornáknak köszönhetően a médiában.

A Palù lakosaival folytatott beszélgetéseimből az derült ki, hogy a beszélők maguk a mokenet különbözőnek tartják a némettől. Azok a válaszok, melyeket az adatközlők a nyelvhasználati kérdőív bizonyos kérdéseire adtak, szintén ezt erősítik meg. Az anyanyelv kérdésénél az olasz, a ladin és a moken megjelölés fordul elő. Szintén ezek kerülnek elő azoknál a kérdéseknél, melyek egy adott szituációban használt nyelvre vonatkoznak. Német nyelvként egyszer sem hivatkoznak saját nyelvváltozatukra.

A moken nyelvjárást kodifikált változat. Szakemberek az utóbbi években kidolgozták a nyelvjárást írásrendszerét, mely vegyíti a német és az olasz írásrendszert. A munkálatok során fontos szempont volt, hogy a helyi kiejtési sajátosságok tükröződjének az írásban, és hogy a

---

¹⁸ megint
¹⁹ románul

betűk rajta legyenek az olasz billentyűzeten. Korábban a Moken-Cimber Kultúrintézet által 1992-ben közzétett írásrendszert használták, azt megelőzően pedig élt egy másik, melyet az 1950-es években Giacomo Hofer, fierozói plébános dolgozott ki. Az írásrendszernek köszönhetően LEM című folyóiratukban mokenül is olvashatók írások, és utcai táblákon is megjelennek nyelvjárási feliratok.

Anthony R. Rowley, Bécsben élő nyelvész által írt moken nyelvtankönyv 2003-ban jelent meg, címe *Liacht as de sproch*. A könyv a moken nyelv grammatikáját írja le a fonetikától a szintaxisig. A leírás a falvak közös jellemzőin alapul, s a megfelelő helyeken kitér egy-egy falu helyi sajátosságaira.

A már említett Giacomo Hofer plébános az 1960-as években összeállított egy kétezer szóból álló moken-német-olasz szójegyzéket, mely Fierozzo nyelvére épül. A szójegyzéket kilenc évvel a plébános halála után, 2001-ben találták meg. 2004-ben adták ki a három nyelvre (moken-német-olasz) bővített szótárt. A szókincs frissítése céljából a Moken-Cimber Kultúrintézet ezt kiegészítette újabb ezer szóval, mely a nyelvtankönyvhöz hasonlóan egységesítő jellegű.

A moken nem kapott önálló nyelvi rangot, nem szerepel külön kategóriaként Olaszország kisebbségi nyelvei között, ezért hivatalosan nyelvjárásnak tekinthető.

4.4. Összevetés

Mindkét közösség nyelvjárása annak a nyelvnek egy jellegzetes változata, melytől elszakadt. A hangtan, az alaktan, a mondattan és a szókincs területén is számos sajátossággal találkozhatunk. Közös bennük például a kicsinyítő képző gyakori használata. A szóalkotást illetően mindkét közösség él a szóképzés és a szóösszetétel lehetőségével. A csángó és a moken nyelvjárásban is vannak olyan összetételek, melyek egyik tagja saját nyelvükből, a másik pedig a többségi nyelvből származik. Elszigetelt helyzetükből adódóan, a saját nyelvterületükkel való kapcsolat hiányában sok olyan archaikus elemet megőriztek, melyek az elszakadás idején éltek nyelvükben. Önálló életükben nyelvváltozatuk saját útján fejlődött. Jelentős hatást gyakorolt rájuk a többségi nyelv, mely elsősorban a román és olasz kölcsönszók nagy számában mutatkozik meg. A környező nyelv a több évszázados együttélés következtében a nyelvszigetek nyelvtani rendszerére is hatást gyakorolt. Mindkét nyelvjárásnak több változata alakult ki. A változatok között hangtani, grammatikai és

szókincsbeli különbségek is megfigyelhetők. A csángó nyelvjárási változatok kialakulásának fő oka a más-más nyelvjárási területről való áttelepedés. A mokenek elődei is egy összefüggő földrajzi terület több nyelvjárását beszélték. A náluk kialakult különbségekhez a falvak földrajzi helyzete is hozzájárult. Roveda, melynek szókészletében a legtöbb az olasz jövevényelem, a legkevésbé elszigetelt település, mely a nagyobb városokhoz is közelebb esik. Palù del Fersina, ahol a Tirolból származó legtöbb régiség megőrződött, alacsony lélekszámú falu, mely a moken falvak közül a legmagasabban fekszik. A csángó nyelvjárási változatok eredetük miatt és nagyobb számuknak köszönhetően is csoportokba sorolhatók.

Jellegéből adódóan mindkét szigetnyelvjárásnál felmerülhet a kérdés, hogy vajon önálló nyelvről vagy nyelvjárásról van-e szó. A magyarral és a némettel való kölcsönös érthetőségük kritériuma alapján nyelvjárások, mert kölcsönösen érthető változatokról beszélhetünk. A föléboltozódás kritériuma szerint a föléjük boltozódó köznyelv mindkét esetben a többségi nyelv köznyelvi változata. Saját nyelvük köznyelvi formáját nem használják, nyelvjárásuk azzal funkcionális megoszlásban nem áll, ezért e szempont szerint nem beszélhetünk nyelvjárásról. A beszélői vélekedés kritériuma azt sugallja, hogy inkább beszélhetünk önálló nyelvekről, mint nyelvjárásokról. Mind a csángók, mind a mokenek különállónak tartják nyelvüket a magyartól és a némettől. Úgy vélik, hogy csángóul illetve mokenül beszélnek. Itt hozzá kell tennem, hogy ez a felfogás a moken beszélők körében erősebb, mint a csángóknál. A moldvaiak a román nyelvvel való összevetésben viszont magyar nyelvről beszélnek. A sztenderdizáció kérdésében nagy különbség van a két közösség között. A csángó nyelvjárás csak szóban él, nem kodifikált. A moken teljeskörűen kodifikált változat. Helyesírása, nyelvtankönyve és szótára van. A sztenderdizáció megléte alapvető formai feltétele egy változat nyelvvé válásának. A fenti kritériumok egyike sem dönthet egy nyelvváltozat sorsáról. A kölcsönös érthetőség és a beszélői vélekedés nagyban szubjektív kategóriák, és bennük éles határok nem húzhatók. A föléboltozódás kérdése és a sztenderdizáció megléte vagy hiánya ugyan objektív és egyértelmű kritériumok, mégsem határozzák meg egy változat mibenlétét. A politikai döntés az, ami meghatározza, hogy adott esetben nyelvjárásról vagy nyelvről beszélünk-e. Ennek alapján a csángó a magyar nyelv, a moken pedig a német nyelv egy nyelvjárása.

5. Dialektológiai szempont II.

A szigetnyelvjáráson belül szintén kettős folyamatok figyelhetők meg. Nem egy egységes nyelvjárásról van szó, hanem maga is többféle változatra tagolódik. A változatok között hangatani, alaktani, mondattani és szókincsbeli eltérések is lehetnek. A változatok ugyanakkor az idő múlásával keverednek egymással, és kiegyenlítődési folyamatok indulnak meg.

5.1 A nyelvszigetek belső tagoltsága

Az ún. *areális nyelvszigetek* esetében, amikor a nyelvszigetet több település alkotja, általában a nyelvszigeten belül is nyelvi különbségek figyelhetők meg az egyes települések között. Ennek a belső tagoltságnak többféle oka lehet. 1. A csoport eleve heterogén, mert a lakosság különféle nyelvjárási területekről származik. 2. A közösséghez később újabb csoportok érkehetnek ugyanarról a nyelvterületről, akik a nyelvet egy későbbi állapotában viszik magukkal. 3. Az új helyre vándorlók néhol az ott talált helyi lakosság közé települnek, s velük együtt hozzák létre településeiket. Mások addig még lakatlan területekre lelve önállóan alapítanak falvakat. 4. A már létrejött településekre más nyelvű bevándorlók is érkehetnek. 5. A nyelvszigeten belüli vándorlás sem ritka jelenség. 6. Bizonyos helyeken a földrajzi adottságok miatt az egyes településeken élők nehezen tudtak érintkezni egymással, míg nem volt kiépített úthálózat, így nyelvük más-más irányba fejlődött. A szigetnyelvjáráson belüli eltéréseket az említett okok bármelyike kialakíthatja, de általában több tényező együttesen idézi elő a különbségeket (Hoppa 2009a: 67).

Ha a nyelvszigetek kötődési és elkülönülési jegyeit alaposabban megvizsgáljuk, azt vehetjük észre, hogy ez a kétféle viszonyulás nem csak a két érintkező nyelv irányában nyilvánul meg, hanem a nyelvszigeten belül létező többféle nyelvjárási változat között is (Zürrer 1999: 27). A változatok kötődnek egymáshoz, mivel nem csak azonos nyelvhez, hanem ugyanahhoz a nyelvjáráshoz is tartoznak. Szigethelyzetük miatt nyelvükben azonos folyamatok zajlanak. Egymással érintkeznek, sőt a saját nyelvükhöz tartozó nyelvjárások közül csak egymással tudnak kapcsolatba lépni. A nyelvjárási változatok ugyanakkor el különülnek egymástól. A fent említett okok miatt a települések nyelve a fonetikától a lexikán át a szintaxisig több-kevesebb eltérést mutathat.

A nyelvszigeten belül kialakuló tagoltság egyik oka az, hogy a népesség különböző nyelvjárási területekről származik, így a közösség nyelve eleve heterogén. Az újonnan kialakult *nyelvjárás jellege* aszerint határozható meg, hogy a későbbiekben egy nyelvjárás vált-e uralkodóvá, vagy több élt-e egymással párhuzamosan (Szabó 1990: 295). Azokon a helyeken, ahová csak egyetlen nyelvjárás beszélői telepedtek le, természetesen az a nyelvjárás élt tovább. Ez utóbbiak ún. *homogén típusú* nyelvjárások. A többféle nyelvjárást beszélő lakosság alkotta településeken a nyelvjárások kapcsolatba léptek egymással, keveredtek, ezért ezeket *keverék típusú* nyelvjárásoknak hívják (Szabó 1990: 300). A keveréknyelvjárásoknak két fajtáját lehet megkülönböztetni: *valódiak* azok, amelyekben még elkülöníthetők az eredeti nyelvjárások; *nem valódiak* pedig azok, melyek alkotóelemeit már nem lehet felismerni (Hutterer 1991: 43). A nem valódi keveréknyelvjárások könnyen *nyelv földrajzi illúziót* keltenek, ami azt jelenti, hogy egy nyelvjárás hasonlít valamely nyelvjárástípusra, azonban genetikusan nem függ vele össze. A nyelvterületétől elszakadt nyelvszigeteken a nyelvjárások egymással való keveredése nagyobb mértékű, mint a nyelvjárásszigetek esetében, ahol a közvetlen környezetet egy sajátnyelvi másik nyelvjárás alkotja. Ebből következően a nyelv földrajzi illúzió a nyelvszigetek körében jelentős hatással bír (Szabó 1990: 301).

5.1.1. Belső tagoltság a csángó nyelvjárásban

A nyelv nem egységes, mivel a múltban más nyelvjárási területekről és más időpontokban érkeztek magyarok Moldvába, s más mértékben keveredtek egymással és az itt élő románokkal. A legkorábbi jelentős számú betelepülők az erdélyi Közép-Mezőségből származnak (Benkő 1990: 38). Később Pozsony környékéről és Dél-Magyarországról (Benda 1993: 41) érkeztek hozzájuk újabb csoportok. Azt követően a legjelentősebb és legnépesebb csoport a Székelyföldről (Domokos 2001: 83) telepedett át.

Három fő nyelvjárási változatot különböztethetünk meg. A legarchaikusabb változatot az északi (pl. Szabófalva, Kelgyest, Jugán, Ploszkucény, Balusest) és déli (pl. Bogdánfalva, Nagypatak, Trunk, Gyoszény) csángók beszélik. *Sz-elő* csángóknak is hívják őket, mert az *s* hang helyett legtöbbször *sz-t* ejtenek (pl. *moszt, iszkola, küsszebb, szok, verekedész, isz, öregszég*). Egy következő nyelvjárási egységbe tartoznak azok a helyek, ahol a középkori magyarság, annak is a déli csángó csoportja keveredett a székelyekkel (pl. Klézse, Forrófalva, Külsőrekecsin, Lujzikalagor) (Tánczos 1999: 10). A harmadik változatot azoknak a székelyeknek a leszármazottai beszélik, akik áttelepedésük után is együtt maradtak, s nem

keveredtek a már ott élő magyarokkal (pl. Pusztina, Lészped, Frumósza, Magyarfalu, Lábnik). Az azonos nyelvjárási csoportba tartozó települések között is felfedezhetünk nyelvi különbségeket mind a grammatika, mind a lexika szintjén.

Terepmunkám során mindhárom csoportba tartozó faluban megfordultam. A nyolc vizsgált falu felosztása a következő: 1. Bogdánfalva a déli csángó települések közé tartozik, az itt élők középkori eredetűek. A XIII-XIV. században Erdélyből, a Közép-Mezőségből költöztek elődeik a Kárpátokon túlra (Benkő 1990: 38). 2. Lujzikalagor, Klézse, Somoska és Külsőrekecsin olyan falvak, ahol a középkor óta Moldvában élő magyar lakosság keveredett a később letelepedő székelyekkel. Klézse középkori eredetét bizonyítja pl. Ballagi Aladárnak a XIX. század végéről származó feljegyzése, mely szerint azokban az időkben Klézsén még selypesen beszéltek, vagyis a szó elején a *cs*-t *c*-nek, az *s*-t *sz*-nek ejtették (Mikecs 1989: 259, Munkácsi 1880a: 449), mint az elemzett falvak közül ma Bogdánfalván. E jelenség a székely származású lakosság nyelvére nem jellemző. 3. Lészped, Gerlény és Pusztina székelyes csángó település, lakosságukat azoknak a székelyeknek a leszármazottai alkotják, akik a XVIII. század második felében, a madéfalvi veszedelem idején menekültek Moldvába a Székelyföldről. A csángókkal folytatott beszélgetéseimől kiderült, hogy tudják, mely falvakkal beszélnek azonos nyelvjárást, s fel tudnak sorolni olyan településeket, ahol kicsit másképp beszélnek a nyelvet. Az alábbi sorok erről szólnak:

Ott Gyószembä még vannak csángók. Érted-e? Ott Szabófaláról tartozik az a nemzeccége. Viselettyik is ul'an, a beszélgyik isz. A csángó beszéd maj a szabófalijakval talált. Érted-e? (Bogdánfalva 2007. 76 éves férfi)

A három csoport nyelvjárása különbözik egymástól, ugyanakkor számos nyelvjárási jegy mindegyik településen fellelhető. Azt is meg kell említenem, hogy az azonos csoportba tartozó települések nyelvjárása sem teljesen azonos. Lészped, Gerlény és Pusztina között találhatunk kisebb különbségeket. Lujzikalagor, Klézse, Somoska és Külsőrekecsin nyelvjárásai mind a középkori, mind a székely eredetű falvak nyelvjárásával hasonlóságokat mutatnak. Azonban ők sem teljesen egységesek, mert a négy település mindegyike más-más jellemzőben egyezik a másik két csoporttal.

A nyolc falu közül a felvett és lejegyzett szövegek alapján csak a bogdánfalviak mint tisztán középkori eredetűek nyelvére jellemző az *s* *sz*-nek ejtése, pl. *katonaszág*, *feszt*, *szetét~szötét*. Előreható hasonlással szintén itt találkozhatunk, pl. *egy gyorminc* 'egy harminc'. A többes szám első személyű kijelentő mód jelen idejű igék határozatlan

ragozásban *-ink* végződést kapnak, pl. *kötink*, *vegyink*. Az alárendelő összetett mondatban szereplő vonatkozó névmás rövidebb formában, a szókezdő *a-* nélkül fordul itt elő, pl. *Ott, hol lakunk miük*.

A székely eredetű Pusztina, Lészped és Gerlény magyar nyelvjárását jellemzi a szóvégi magánhangzónyúlás, pl. *akkó*, *háromcó* 'háromszor' és a mássalhangzó-rövidülés, pl. *éjel*, *anyiat* 'annyit', *hézám* 'hozzám'. A felszólító módú igék *-zz-* hangkapcsolata *-jz-*-vé válik ezekben a falvakban (Hoppa 2008: 73), pl. *hojzák*, *kérdejzen*.. Más településekkel ellentétben rájuk nem jellemző az *-ít* végű igék múlt idejének előhangzó nélküli formája, mint pl. *igazítottam*. A többi helytől eltérően a feltételes múlt segédigéje a köznyelvben is használatos *volna*, nem pedig a csángó falvakban ilyenkor előforduló *lenne*. Pusztinában minkét változat előfordul.

A kevert magyar lakosságú településeken, azaz Lujzikalagorban, Klézsén, Somoskán és Külsőrekecsinben a folyamatos aspektus érzékeltetésére a *felé* névutót is használják, pl. *immá innent még mit ad az Isten eléfelé*. Nyomatékosítás céljából szóismétlés fordulhat elő, pl. *nehezen, nehezen megtanultam*. Ha a közlés érzelmi többlettel jár, vagy a beszélő hangsúlyozni szeretne valamit, akkor a szó főhangsúlya az első szótagról áttevődhet egy későbbire, pl. *itt az a jó szomszédunk*. Érdemes kiemelni, hogy a négy falu közül Lujzikalagorban van a legtöbb olyan sajátosság, melyet csak itt hallhatunk, pl. a *gy zs'*-nek (*hezs'*), a *ty s'*-nek (*kus'a*) és a *cs s-*nek (*kisi*) ejtése. Itt a határozott névelő után a szó első mássalhangzója megnyúlik, pl. *a szszomszéd*. Szintén Lujzikalagorban a nem ikes igékre is az ikes igék felszólító módjának jele kerül, pl. *tudjék*, *álljék*. Az *-e* kérdőhang pedig kiegészítendő kérdésben is megjelenik, pl. *kitől-e?*

A vizsgált falvak szókincsükben sem teljesen egységesek. Lészpeden a többi faluhoz képest ritkábban találkozni a köznyelvtől eltérő igekötő használattal, pl. *megszégyelli magát*, *bétanul* 'kitanul vmit'. Bogdánfalván, Pusztinában és Klézsén léteznek olyan szóösszetételek, melyekben az összetétel egyik tagja a magyar, a másik a román nyelvből származik, pl. *pujliszt* 'kukoricaliszt', *bosztánmag* 'tökmag', *purkelic* 'disznóól' (*lic*=léc). A *húst* Pusztinában *husnak* mondják, Klézsén *bucnak*, Lujzikalagorban pedig *pecsenyének*. A *gurul* ige Klézsén *benderedik*, Pusztinában *höndörödik* alakban hallható. A *fénylik* ige Pusztinában *fényeskedik*, Lészpeden *fémlik* formában fordul elő. A *megtakarít* ige jelentése Bogdánfalván 'megkapál', Klézsén 'megtisztít pl. zöldséget'. A *padlizzán* Pusztinában *vinetta*, Klézsén *vinyet*.

Látva a bemutatott falvak nyelvváltozatainak sokféleségét, meg kell említeni, hogy Moldvában összesen nyolcvanöt településen (Tánczos 1999: 17–19) él csángó lakosság.

5.1.2. Belső tagoltság a moken nyelvjárásban

Kevés számú beszélője ellenére a moken nyelvjárás nem egységes, falvanként különbségek figyelhetők meg mind a nyelvtani rendszerben, mind a szókincsben. A négy falu különbözik abból a szempontból is, hogy milyen mértékben hatott rá az olasz nyelv. A nyelvjárás rovedai változata sok olyan helyi sajátosságot mutat, mely a többi faluban ismeretlen. Ezek nagy része olasz jövevénelem.

A szókincs terén különösen sok a helyi eltérés. A 'nadrág' Palù del Fersinában *tsas*, Rovedában *priech*, Fierozzóban *brang* (Rowley 1994: 153). Ennél kisebb formai eltérésekre számos példa akad, néhány közülük: *schea*, *schèè*, *schia* 'szép', *pèrch*, *pèrg*, *pèr* 'hegy', *i gea*, *i géè*, *i gea* 'megyek', *toech*, *toeg*, *toa* 'tészta', *baib*, *bae* 'nő', *pauer*, *paoar* 'paraszt', *roet*, *roat* 'piros' (R. Rowley 2003: 104).

Leginkább a palùli nyelvjárasi változat mutat több hasonlóságot a belső-tiroli dialektusokkal. A középfelnémet *s* szó belsejében és a szó végén *s* illetve *z*, míg Fierozzóban és Frassilongóban *sch*. A létige egyes szám harmadik személyű alakja itt *is*, máshol *isch*.

Fierozzóban az ige-kezdő *s*-hangja múlt időben palatalizálódik, pl. a 'néz' ige ebben a formában *tschechen* (ném. *gesehen*), Palùban és Rovedában *tsechen*. A német *heraus* határozószó Rovedában *auzer*, míg máshol *erauz* (Rowley 1994: 153).

Az *i, e, o* hangokat Rovedában és Palùban, különösen a fiatalok, sajátosan ejtik. Eképpen mindhárom hang, noha különböznek egymástól, az *ö*-höz válik hasonlónak. Kisebb mértékben ugyan, de az *u*-t is egyedien ejtik elsősorban szintén a fiatalok (R. Rowley 2003: 32).

A főnevek esetragozását illetően Rovedában archaikus alakok is hallhatók. A mokenben egyes számban az alany- és a tárgyeset mindhárom nemből egybeesik, pl. *der mònn* 'ember, embert', *de khua* 'tehén, tehenet', *s pett* 'ágy, ágyat'. Rovedában hímnem egyes számban elkülönül egymástól a két eset, pl. *der mònn* 'ember', *en mònn* 'embert'. Nőnemből a részeseset megegyezik az alany-és tárgyesettel, Rovedában viszont elkülönül, pl. *der khua* 'tehénnek' (R. Rowley 2003: 134).

Az ige egyes szám második személyű ragja Rovedában *-st*, mely Palùban és Fierozzóban csak ritkán hallható, ott ehelyett az *-s* végződés használatos. Ebben a számban és személyben bizonyos esetekben kialakulhat fordított sorrend. Egy ilyen eset, amikor az igerag összeolvad a mögötte álló hangsúlytalan személyes névmással. Míg Rovedában és Fierozzóban ilyenkor eltűnik a személyes névmás, pl. *hòs khòlt?* 'fázol?', Palùban az ige inverz formája él *-so* végződéssel: *hòso khòlt?* (R. Rowley 2003: 198).

A *-t* tövű igék befejezett melléknévi igenévi alakját Palùban *-t*-vel képezik (*gaòrbetet*), a többi helyen *-n*-nel (*gaòrbetn*) (R. Rowley 2003: 204). A befejezett melléknévi igenév képzésekor az ige, néhány kivételtől eltekintve, *ga-* prefixumot kap. A *tea* 'csinál' ige kivételnek számít, képzett alakja *tu*'. Palùban is így találkozunk vele, azonban a többi helyen ez az ige is prefixumot kap: *gatu*' (R. Rowley 2003: 214).

A 'valaki' jelentésű határozatlan névmás *epper*, *men*, *man*, és *oa'*, *oa'ner* alakban fordulhat elő. Ez utóbbi kettő részesesetű alakjai a három nemben: *oa'n*, *oa'na*, *oa'n*. Rovedában ezek *oa'ner*-nek hangzanak (R. Rowley 2003: 188).

A 'senki' jelentésű *khoa'* egyes szám részesesetben *khoa'n*, *khoa'na*, *khoa'n*. Rovedában mindhárom nemben *khoa'ner* (R. Rowley 2003: 190).

Az 'aki, ami, amely' vonatkozó névmás mindegyik nem egyes és többes számában *as*, pl. *an hunt as pèllt, paist nia* 'amelyik kutya ugat, az nem harap'. Palùban az említett alak mellett a *das* is előfordul vonatkozó névmásként, pl. *pin e vroa za hom de mama das eppas paroatn tuat* 'örülök, hogy olyan anyám van, aki készít valamit' (R. Rowley 2003: 190).

A jövő időt az esetek legnagyobb részében a jelen idő használatával fejezik ki. Létezik emellett egy összetett alak is ezen igeidő kifejezésére, mely a létige (*sai*) kötőmódjának (*bar*, *bart*) és a főige főnévi igenévi alakjának együtteséből áll, pl. *der bart hom vil za tea* 'sok tennivalója lesz'. E formán kívül Palùban a 'válik vmivé' jelentésű *bearn*, *bèrn* segédigét is használják, pl. *bòs as khemmen beart van inser tol* 'ami a völgyünkéből lesz' (R. Rowley 2003: 230).

A kötőszók a mondatba kerülve formailag nem változnak, kivéve Palùt, ahol a kötőszó és az egyes szám második személyű személyes névmás szoros kapcsolatban áll egymással, melynek hatására a kötőszó alakja megváltozik: egy *-so* végződés kerül rá: *bennso s adu sechen tanast* 'ha látnád' (R. Rowley 2003: 238).

Rovedában és Fierozzóban a tartalmas igék általában mind a főmondatban, mind a mellékmondatban a segédige után állnak, mint az olaszban, pl: *i hòn gamiast suachen s puach* 'meg kellett keresnem a könyvet'. Palùban németes szerkezetekkel is találkozhatunk, ahol a főnévi és a melléknévi igenév a mondat végén áll, pl. *der voter hòt s dickh khòlb teatn gamòcht* 'az apa levágatta a kövér borjút', illetve a mellékmondatban az ige a mondat végére kerül, pl. *er schaut pet stolz arsleng en de òrbetn as gatu khemmen sai* 'büszkeséggel gondol azokra a munkákra, melyeket elvégeztek' (R. Rowley 2003: 278).

5.2. A nyelvváltozatok keveredése és kiegyenlítődése

A nyelvszigeteken a különféle településtörténeti és földrajzi okok miatt létrejött több nyelvjárási változat egymás mellett élve keveredik egymással, és közeledik egymáshoz. A nyelvjárási változatok azonosságai sem függetlenek az egymással való keveredésüktől, legyen szó a letelepedéskor történt keveredésről, vagy a későbbi évtizedek, évszázadok során történt egy településről egy másikra való áttelepedésről. A többféle nyelvjárástípust sűrítő területeken az egyes változatok erőteljesebben hatnak egymásra, mint rájuk a környező nyelv vagy nyelvjárások (Szabó 1990: 296). A keveredés a nyelvváltozatok kiegyenlítődésével megy végbe, s ez egy új, egységes rendszer alakulását idézi elő, azaz új nyelvjárások kialakulásához vezet (Hutterer 1994: 97). A keveredés során a nyelvjárási változatok egymás közti, és azoknak a nyelvszigetekre valamilyen formában behatoló köznyelvi változattal való keveredésével számolhatunk. Azon nyelvjárási sajátosságokat, melyeknek nincs grafikai megfelelőjük, kevésbé érinti az irodalmi nyelv hatása (Zsirmunskij 1983: 526). A folyamatban először a feltűnő, elsődleges jegyek tűnnek el, míg a kevésbé szembetűnő másodlagos jegyek megmaradnak (Hutterer 1991: 105). Az elsődleges jegyek csak a nagyobb, egységes településeken maradnak meg (Riehl 2006: 190). A nyelvszigeten belüli kiegyenlítődés térbeli, időbeli tényezőktől és a kiegyenlítődési folyamat körülményeitől függ (Hutterer 1991: 78). A keveredés és a kiegyenlítődés nem csak a nyelvszigetek, de általában a nyelv történetében is a legfontosabb folyamatok (Zsirmunskij 1983: 506).

5.2.1. A nyelvváltozatok keveredése a csángóknál

A több csángó nyelvjárási változat létrejöttének oka a lakosság eltérő származási helye és betelepedésük eltérő ideje. A Kárpát-medencéből való áttelepedésük a XIII. és a XVIII. század között zajlott. A későbbi hullámokban érkező magyarok egy része önálló településeket hozott létre, más részük a már Moldvában élő magyarok közé költözött. A földrajzi környezet nem akadályozta az egymással való érintkezést.

A következő sorokban egy Klézséről Bogdánfalvára férjhez ment asszony beszél a nyelvjárási változatok keveredéséről. Saját beszédéről úgy véli, hogy nem hatott rá Bogdánfalva nyelvváltozata, ugyanakkor éppen abban a pillanatban, mikor erről kezd beszélni, megjelenik nyelvében a Bogdánfalvára jellemző *s* helyén ejtett *sz*.

Bászédemet nem hattam el, nem váltottam meg. Én klézseissen bászéllek. Itt, mint halltátok itt. Sz moszt örökké monygyák, hoty sok bászédbe bé van vigyítve. De én nem tanultam meg, gyermekejim sem bászélnek ugy, ljánajim. Az ember es majd megváltotta. Vannak szavak, melliket monygya mind itt Bogdánfalába, dä többet majd mind én bászéllek. Álfordította ő es. (Bogdánfalva 2007. 59 éves nő)

A fent idézett asszony bogdánfalvi férje beszédében például a Bogdánfalván nem használatos, Klézsen viszont élő *es* kötőszó jelenik meg: *nem vót kész a házuŋk es iéppen*.

Ahogy korábban bemutattam, a moldvai csángó települések egy része középkori eredetű, akik nagyrészt a Közép-Mezőségből származnak, más részük székely eredetű, akiknek legnagyobb része a XVIII. században telepedett le, harmadik részük vegyes lakosságú, ahol a középkorban elvándorolt és a későbbi székely lakosság keveredett egymással. A kevert magyar lakosságú falvak nyelvjárásában mindkét néprajzi csoport nyelvjárási jellemzőire találhatunk példát.

A Moldvában gyűjtött nyelvi anyagomban e vegyes településeket Lujzikalagor, Klézse, Somoska és Külsőrekecsin képviseli. Nyelvük a középkori alapítású, székely hatástól mentes Bogdánfalvával több jegyben is megegyezik. Ilyen például a határozott névelő hangrendjének megváltozása: *kell jöjjünk e misére, járt e falumba*. Sokszor ejtenek diftongusokat, pl. *meg^üörzöm, kⁱét, szⁱép*. A határozatlan névelő mássalhangzója elmaradhat, pl. *e legény, e kutya*. A *t* gyakran palatalizálódik, pl. *Katyi, bütyük* 'betük'. A birtokos személyjel többes szám első személyben *-ink* alakban fordul elő, pl. *keresztleányink*. Az *sz/v* tövű igék sajátos ragozása figyelhető meg, pl. *teszen, elviszen*. Használják a folyamatos múltat, pl. *melegíti vala meg édesanyám*. A dátumokban szórendi csere történik, pl. *tizenharmadikján a májusnak*. Birtokos jelzői szerepben birtokos névmás és részes esetű személyes névmás jelenik meg, pl. *a helek* 'helyek' *mieink, a két testvére nekie*.

A Lészped, Gerlény és Pusztina által képviselt székely eredetű csángók nyelvjárásának hatása érvényesül a kevert magyar lakosságú falvakban például a határozói igenév *-val/vel* formájú képzőjében: *hajolval, rendelvel*. A *meg* igekötő használatának gyakoriságában, pl. *megközeledtek oda, megtér vissza, megverekszik*. Az egyes szám második személyű ige általános alanyi funkciójában, pl. *az országodba ügyes jobb, mint máshol*. A tárgy ezeken a helyeken olyan esetekben is jelöletlen, amikor a tárgy nem főnévi igenévre irányul, pl. *Jézuska nem ad egészség, csánt e gödör* 'csinált egy gödröt'.

A keveredés folyamata nem csak a nyelvjárási változatok között zajlik. A magyar köznyelvi változat is hatást tesz rájuk, különösképpen az 1990-es évek óta. A politikai viszonyok megváltozásával, a határok megnyílásával korábbi elzárt helyzetük változásnak indult, és egyre intenzívebb kapcsolatba kerültek a magyar köznyelvvél. Számos gyűjtő és turista kezdte őket felkeresni Magyarországról, szakemberek és kirándulócsoporthok érkeznek hozzájuk hosszabb-rövidebb időre, és ők is eljuthatnak Magyarországra. Ezekről az élményekről számolnak be az alábbi sorokban:

Nyócvankilenc, kilencven, kilencvenegybe vagy kilencvenkettőbe kalos Zoltán, Isten aggyon neki jó életet, még él. Mágüsmerkettem vala valami onokatesvérejimtól klézséről. S mellik kilelte, hogy én tudok énekelni. Szedni foktam az énekeket. Ő jött, vett ál, vitt Magyarországra. SSokat jártam át. Öccör vaty haccor elmentem egy nyáron. Vitt ő es. Még jöttek ál, vittek ál. Mikor buszval mentünk. Sokat jártam erőst. Énekeltem. Csoportot csántam. Csokrot²⁰ töllünk min monygyuk táncolni. Ety hat pár vót táncossajink. Táncoltam ién es, attól nem, nem nesztem a széléről. (Bogdánfalva 2007. 59 éves nő)

Elmentünk ijen autokárval²¹. Vótunk hamarább Györbä. Onné mentünk Budapästrä. Onné asztänd elvittek, mentünk váporval²². Ottan szépen énekētünk, me vótak más csángó faluból is. (Lészpéd 2007. 65 éves nő)

Mikor nagy vizek vótak, akkor jártam ién oda. Jártam Szarvasra, énekelētünk, táncoltunk. Táncoltunk, tanyittuk az odavalósijakat táncolni...De münköt is ugy vittek vót, hoty táncolni oda, tanyítani. Tanyittuk az odavalósijakat táncolni, énekelētünk, kerpába²³ vótunk szépen felötözve, ingbe, katrincába²⁴ szíépen úgy. Úgy es táncoltunk, más módot es táncoltunk. Sokat, három hiétre jöttem haza. (Klézse 2000. 65 éves nő)

Mikor bėjöttek, akkor én fogattam el többet, me nem. Jöttek bé többen. S akkor én fogattam el három asszont fogattam be. Ők esz szerették nálunk. (Lészpéd 2007. 65 éves nő)

A munkahelyek hiánya és az alacsony fizetések miatt a magyarországi munkavállalás lehetősége sok moldvai csángót ösztönzött arra, hogy a határ másik felén vállaljon munkát. A magyarországi munkavállalásról szólnak a következő idézetek:

---

²⁰ csoportot

²¹ busszal

²² hajóval

²³ fejkendőbe

²⁴ téglalap alakú szöttes szoknyába

Ottan es vannak a izék lészpedik, de sokan vannak lészpedik ott Magyarba. Vannak. Nekem es vót ety csajom ott Budápästen. Ott megismärtem. Én hazajöttem, me kellett veem munĳavállalásomat, meg lemennyek Bukarezsbe, hogy a munĳavállalással visszamennyek. Vót egy más barátom, mejik ült véllem a szállásba.

Mennek melóznı es. Csak Moszkova téren mennyit ültem én. Émentem vót kilencvenhadba, akkor elmentem firmá, szállá hogy monygyam? S émentem oda, ültem Moszkova téren. Mekfogott a rendőr es. Fizettem bintetést es, ugy monygyák-e? Hogy elmentem inné, mennyi pénzvel elmentem, annyival jöttem haza. (Lészped 2007. 34 éves férfi)

Itt szegén az ember, ott es. Magyarba is láttam, mék szegényibb nálınk, mind itt. Mind itte. Csak az emberbe nem lehet megbízz ott es. Munĳára hajtnak, de kevés a pénz. Az a pénz nem jó ki, mit ad ő. Mos kaptam egy jobb főnököt. Má hí vissza. Most a búcsú után. Jövő hónapba huszadikján menünk vissza. S korább visszameek. (Lészped 2007. 40 éves férfi)

Na figyejj, mindegyiket kihasználták, abba, s azért építettek akkora épületeket, hogy még az csináld, még amaz csináld. Nem mindegy. Mert figyejj, én láttam, Magyarországon egy rendes emberrel tiszta munĳáával nem fog építeni akkora házat, akkora épületet, mit tuom ém micsinál...Aszonygya, ő nem tuom mennyi valutát havonta kap. Dolárt, márkát.

- Én megértettelek - mondom - de mikor - mondom - mikor mekhász, akkor zösszeset itt fogod hagyni. Mind a márkát, mind a dollárt.

Aszmonygya:

- Semmi közöm - aszonygya - de legalább míg élek - aszonygya - addig élek.

- Semmi közöm nekem es, hoty te élsz, de akkor légy rendes mindegyikkel. Ne nézzed, hoty hüjén nész ki vagy mit tuom én vacs csúnya vaty szép vacs csinos. (Klészse 2000. 32 éves férfi)

A fiatal korosztály a magyar nyelvi órán találkozik a köznyelvvél. Itt említést kell tenni azokról a csángó diákokról is, akik erdélyi középiskolában vagy erdélyi, magyarországi egyetemen tanulnak. Az elérhető magyar nyelvű televízió csatornákon hallott nyelvváltozat a magyar köznyelv. Így a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatok hatása is érvényesül már Moldvában (Bodó 2005: 304). Ennek eredménye például a *-val/vel* határozóragot érintő teljes hasonulás időnkénti megjelenése, mely egyetlen moldvai nyelvváltozatban sem honos. Bogdánfalva: *szekerrel, csoporttal, traktorokkal*; Pusztina: *enyémmel*; Lészped: *pénzzel, mejikkel*; Lujzikalagor: *szomszédokkal, tesvéremmel, Péterrel*. Az egy szótagú *-t* végű igék múlt idejű alakjai előhangzó nélkül állnak Moldvában, pl. *futtam*. Lujzikalagorban már a *futottam* formát is hallhatjuk. A tartósan Magyarországon dolgozók szókincse jelentősen átalakul, ahogy ezt a fenti szövegrészek is tükrözik.

5.2.2. A nyelvváltozatok keveredése a mokeneknél

Mivel a mokenek elődei Tirol különböző helyeiről települtek át, nyelvjárásukban belső-tiroli dialektusok sajátosságai keverednek. A települések nem különülnek el egymástól abból a szempontból, hogy az ottani lakosság mely tiroli területről származik. A falvak közti nyelvi különbségek az olasz nyelv hatásának mértékében szembetűnő, illetve az archaikus szerkezetek előfordulási gyakorisága más a különböző településeken. A szókincsbeli és szerkezetbeli helyi eltérések nem különítik el a településeket származási hely szerint.

A moken nyelvjárási változatok keveredését segíti elő a nyelvjárás kodifikációja. A 2003-ban megjelent nyelvtankönyv és a meglévő szójegyzék a változatok egységesítésével, közös jegyeik kiemelésével azok kiegyenlítődsét idézi elő. LEM című folyóiratukban nyelvjárásban olvashatók cikkek, és a Trentino című napilapban kéthetente megjelenő szintén nyelvjárási írások a dialektus más-más változatának jegyeit viselik magukon. Az olvasók így ezekkel együtt találkoznak.

A német nyelv kétségkívül hatást gyakorol a nyelvjárásra, hiszen a tartomány minden iskolájában tanítanak idegen nyelvként német nyelvet. A Németországban, Ausztriában, Svájcban munkát vállalók nyelvét szintén befolyásolja a német nyelv. Hatását bizonyos mértékben enyhíti az a körülmény, hogy a fierozzói általános iskolában a moken nyelvjárást is tanítják.

5.3. Összevetés

A két nyelvközösség mai nyelvjárásában keveredik a többféle származási hely nyelvi jellemzője. A csángóknál az eredeti nyelvjárások jellemzői településenként rendeződnek. Egyes falvak lakossága kevert, azaz többféle magyar nyelvterületről származik a magyar népesség. Ezeken a helyeken többféle nyelvjárási változat sajátossága is fellelhető. A moken falvak nem különülnek el élesen egymástól a származási nyelvterület alapján. A változatok keveredése általános minkét közösségben. Egyik jellemző módja volt ennek, s ma is létező jelenség, az egymás közti házasságok. A földrajzi környezet korábban sem akadályozta az egymás közti érintkezést, az egyik faluból a másikba való átköltözést. Moldva lankás dombjai nem állítottak akadályt a közlekedés útjába. A Fersina-völgy ugyan magas hegyek között fekszik, de a moken falvak egymás mellett, láncszerűen helyezkednek el. A moken nyelvváltozatok keveredését kodifikált változatának közzététele is elősegíti. A csángó

nyelvjárást illetően ilyen folyamat nincsen. Az ő nyelvváltozatokra a magyar köznyelv gyakorol jelentős hatást, mivel nagy számban dolgoznak Magyarországon. Az alacsony életszínvonal miatt közülük többen dolgoznak magyar nyelvterületen, mint ahány moken német nyelvterületen. A magyar köznyelv hatását erősíti az iskolai és iskolán kívüli magyaroktatás, ahol ezt a nyelvváltozatot tanítják. A nyelvjárás intézményes keretek között nem jelenik meg, szemben a moken nyelvjárással, mely az iskolában is jelen van. Az ő településeiken az utcai feliratok és a falu neve is nyelvjárásban szerepel, nem pedig német változatban, ezáltal a német nyelv hatása nem olyan mértékű, mint a magyaré Moldvában.

6. Szociolingvisztikai szempont I.

Egy adott nyelvsziget közösség életében mind a kisebbségi, mind a többségi nyelv jelen van. A beszélők jobbra kétnyelvűek, akik helyzettől, helyszíntől, beszédpartnertől függően használják egyik vagy másik nyelvüket.

6.1. Két nyelv

A kétnyelvűség társadalmi és egyéni szinten is megjelenik. Egy bilingvis közösségben e két aspektus sokszor összemosódik. Egyes országokban például a lakosság nagy része két nyelvet beszél, az állam mégis egynyelvű. Máshol több hivatalosan elismert nyelv van, de a beszélők többsége csak egy nyelvet ismer. Egy-egy társadalomban gyakran jelentős különbség van a de facto és a de jure helyzet között, azaz a valódi szociolingvisztikai helyzet és a nyelvek hivatalos elismertsége között (Bartha 1999: 48).

A nyelvsziget lakossága nyelvi kisebbséget alkot a többségi társadalomban. A boldogulás érdekében rá vannak kényszerülve arra, hogy a többségi nyelvet is elsajátítsák. A körülmények kétféle irányba gyakorolnak rájuk hatást. Egyrészt a csoporthoz való tartozás a nyelv és a kultúra megőrzésére készíti őket, másrészt a többségi társadalomba való beilleszkedés szükségessége alkalmazkodást kíván meg tőlük. Ebben a helyzetben a kétnyelvűség az élet szükséges velejárója.

A kétnyelvűség meghatározására nincsen egyetlen általánosan elfogadott definíció, mivel a fogalom sokféleképp magyarázható. A két nyelv ismeretének szintje és használatuk gyakorisága nincs pontosan meghatározva. Bloomfield (1933: 56) két nyelv anyanyelvi szintű ismeretét feltételezi. Igen szűken értelmezi a jelenséget. Vele ellentétben Diebold (1961: 111) jóval tágabb meghatározást ad. Szerinte a kétnyelvűség egy második nyelv anyanyelvi környezetben való használatának képessége. Macnamara (1967) szerint már az is kétnyelvűnek tekinthető, aki a második nyelven a négy alapkészség egyikével rendelkezik. Haugen (1953: 7) folyamatában szemléli a jelenséget. Szerinte a kétnyelvűség a nyelvtudás minden fokát magában foglalja, mely ott kezdődik, hogy a beszélő teljes, jelentéssel bíró megnyilatkozásokat képes létrehozni a másik nyelven. Ez addig is fejlődhet, hogy a személy egynél több nyelvi környezetben otthonosan tudjon mozogni. Weinreich (1953: 1) a használatból indul ki. Ő két nyelv váltakozó gyakorlatáról beszél. Skutnabb-Kangas (1984: 90) meghatározása igen sok megszorítást tartalmaz: kétnyelvű az a személy, aki két (vagy

több) nyelven képes kommunikálni, a közösség és az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és mindkét nyelvi csoporttal képes azonosulni. A szociolingvisztikában a több létező definíció közül Grosjean (1992: 51) meghatározását fogadják el a leginkább, aki a használat rendszeressége mellett a funkciót is kiemeli. Szerinte kétnyelvű az, akinek mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvre van szüksége, és ezeket használja is (vö. Bartha: 38).

A két- vagy többnyelvű társadalmakban az egyén kétnyelvűségének többféle fajtája kialakulhat. 1. A két nyelv tudásának szintje szerint el lehet különíteni a kiegyenlített (balansz) és az egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűséget. Az első esetben a két nyelv ismerete azonos szintű, a másodikban pedig eltérő. Az azonos nyelvismeret nem jelent szükségképpen magas szintű kompetenciát. A két nyelvre vonatkozó tudás változhat az adott személy életének egyes szakaszaiban. 2. A két nyelv elsajátításának körülményei alapján megkülönböztethető az összetett és a koordinált (mellérendelt) kétnyelvűség. Az összetett kétnyelvűség akkor alakul ki, ha a két nyelv használata nem különül el határozottan helyzetenként és beszédpartnerenként. A koordinált kétnyelvűség kialakulását pedig az idézi elő, hogy az egyes nyelvek egymástól jól elkülöníthető helyzetekben fordulnak elő. E kétféle viszonyulás eltérő kognitív szerveződést eredményez. Az előbbi esetben a két nyelvhez közös fogalmi rendszer tartozik, az utóbbiban két egymástól elkülönült rendszer. 3. A nyelvek elsajátításának ideje szerint lehet gyermekkori, serdülőkori vagy felnőttkori kétnyelvűségről beszélni. A gyermekkori kétnyelvűségen belül elkülöníthető a nyelvek egyidejű (szimultán) illetve az egymás utáni (konzekutív) elsajátítása. 4. A nyelvi fejlődés szempontjából szerepe van annak, hogy a nyelvet a közösség használja-e anyanyelvként, vagy csak hivatalos színtereken fordul elő. Endogén (belső) az a nyelv, amelyiknek van saját nyelvi környezete, s exogén (külső) az, amelyiknek nincs. 5. A két nyelv közösségi támogatottsága hat a bilingvizmusra, befolyásolja a kognitív fejlődést. Ha mindkét nyelv magas társadalmi elfogadottságú, akkor hozzáadó (additív) kétnyelvűség alakul ki, melyben a másodikként tanult nyelv hozzáadódik az első nyelvi készségekhez, s az első nyelv nem szorul háttérbe. Ha viszont az egyik nyelv kevésbé elfogadott, mint a másik, akkor felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség jön létre, ahol a második nyelv háttérbe szorítja az elsőt, s ez a kognitív fejlődést is károsan befolyásolja. 6. A csoporthoz tartozás tudata szempontjából létezik bikulturális kétnyelvűség, melyre kettős kulturális identitás jellemző; monokulturális kétnyelvűség, ahol az egyik csoporthoz való tartozás tudata alakult ki; akkulturációs kétnyelvűség, melyet a többséghez való tartozás tudata idéz elő; dekulturációs kétnyelvűség, mely ambivalens csoport- és identitástudattal jár (Bartha 1999: 195). 7. Az elsajátítás sorrendje alapján

elkülöníthető a lingvizmus, ahol a nyelvek egyidejű elsajátításáról van szó, és a glottizmus, ahol a két nyelv tanulása egymást követi időben. 8. A nyelvi képességek alapján beszélhetünk receptív és produktív kétnyelvűségről. 9. A nyelvek tanulásának módja szempontjából létezik természetes és ellenőrzött kétnyelvűség. Az első esetben az egyén a másik nyelv beszélőitől tanulja meg a nyelvet, a másodikban intézményes keretek között (Göncz 1999: 97). A kétnyelvűség igen összetett jelenség, ezért az egyes típusok között a valóságban sok az átfedés, s a fent bemutatottak sem fedik le az összes létező kétnyelvű helyzetet. A kétnyelvű egyén komplex személyiség, aki olyan teljes mértékben kompetens személy, aki kompetenciáit saját és környezete szükségleteinek megfelelően fejlesztette ki. A kétnyelvű beszélő a két nyelvet az élet különböző színterein, különféle célokra használja együtt vagy elkülönülve. Mivel a szükségletek és a két nyelv használata általában eltérő, ezért ritkán beszélnek egyformán vagy teljesen folyékonyan mindkét nyelvet (Grosjean 1992: 55).

Bizonyos kétnyelvűségi típusok közösségi szinten is elkülöníthetők. 1. Az elit és a népi kétnyelvűség megkülönböztetése esetében az előbbi azokra vonatkozik, akik önszántukból illetve iskolai keretek között idegen nyelvet tanulnak. Az utóbbi pedig a nyelvi kisebbségi csoportokra, akik rákényszerülnek a többségi nyelv megtanulására. 2. A kétnyelvűség kétoldalú akkor, ha a közösségben egyik nyelv sem domináns, használati lehetőségeik azonosak. Egyoldalú akkor, ha az egyik csoport, a kisebbségi, kétnyelvű, a másik, az államnyelvi viszont egynyelvű (Göncz 1999: 97).

6.1.1. Két nyelv a csángóknál

A Moldvában 243 133 (Tánczos 1999: 7) magyar származású személyből kb. 62 000-en (Tánczos 1999: 21) beszélnek magyarul. Két nyelv - magyar és román – használata jellemző rájuk. Egy-egy településen belül a magyar nyelvet ismerők aránya változó. Egyes helyeken, mint például Bargován, Jugán, Szeketura, Terebes, Turluján, Bogáta, a magyar származásúak nyelvismerete 10% alatt van (Tánczos 1999: 17). Más településeken, mint Lészped, Rácsila, Somoska, Külsőrekecsin, Magyarfalu, Lábnik, Pusztina, Újfalú, Szitás, nyelvismeretük 100%-os (Tánczos 1999: 17). A többi falu magyar lakosságának nyelvismerete e tág határok közé esik. A legkevésbé a csángók székely eredetű rétege asszimilálódott. A ma nyelvüket őrzők 80%-a ebbe a rétegbe tartozik (Tánczos 1999: 11). A Moldvai Csángómagyarok Szövetségének közlése szerint 2010-ben 53 000 volt azoknak a felnőtteknek a száma, akik még értenek, beszélnek, 9000-en voltak azok a gyerekek, akik magyarul értenek, beszélnek,

és 181 000-en voltak azok, akik egyáltalán nem ismerik a magyar nyelvet (www.csango.ro/index.php?page=oktatas; letöltve 2011. október 20.).

A lakosság mindennapi életének része a magyar és a román nyelv is. A magyar mellett jól beszélnek románul, sőt esetenként románul jobban. Egy klézsei asszony mondja:

Én kicsi koromtól vótam tanulva olául. Románul. Mámikámék bászéltek olául nákem...Micsináljunk? Ha ebbe az országba vagyunk, nem bírhatunk más országra tartani. Érted-e? (Klészse 2000. 77 éves nő)

A Románvásár környéki északi csángók legjelentősebb településén, Szabófalván a nyelv váltás a végső szakaszban jár. Ott a gyerekek már a 90-es években sem beszéltek magyarul (Kallós 1993: 98). A XX. század első felében élt idősebb generációban még magyar egynyelvűség is előfordult 5-10%-ban. A század közepéig a román nyelv elsajátításának helye az iskola volt. Ma már a családban megtanulnak románul a gyerekek. A román nyelvtudás foka függ az iskolai végzettségtől, az életkortól és az életformától (Pozsony 1993: 112).

Gyakran előfordul, hogy egy szituációban a társalgás magyarról átvált román nyelvére. A családi nyelvhasználat is változik. Az idősebb generációknál a családi nyelv még egyértelműen a magyar, a most gyerekeket nevelő szülők viszont igyekeznek otthon is minél többet románul beszélni, hogy gyerekeik tökéletesebben elsajátítsák az államnyelvet. Mindezekből következik, hogy a *kétnyelvűség* mellett *kevertnyelvűségről* (Murádin 1994: 308; Borbáth 2000: 108) is lehet beszélni, mely a magyar és a román nyelv szabályait is magában foglalja.

A moldvai csángók nyelvi szocializációja a korábbi időkhöz képest változóban van. Az elsődleges szocializáció nyelve az idősebb generációnál még a magyar nyelv volt, ma viszont már egyértelműen a román. E változás kezdete az egyes településeken más-más időpontra esik, az egyes közösségek között e tekintetben évtizedes különbségek is lehetnek (Bodó 2004b: 48). Ezzel egyidőben megjelent az ún. *késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció* (Heltai 2006: 75), mely azt jelenti, hogy a beszélők a román nyelvű elsődleges szocializációt követően a másodlagos és/vagy harmadlagos szocializáció során a helyi magyar nyelv változatot is elsajátítják. Ebben a folyamatban a szülők csak románul beszélnek gyerekeikhez, így ez a nyelv válik az elsődleges nyelv változattá. Később azonban ezek a gyerekek még magyar nyelven szocializálódtak kortársaiktól megtanulják a magyart is másodlagos szocializációjuk során. Motivációjuk abból adódik, hogy kortársaik jóval gyakrabban használják a magyar nyelvet. Ebben az esetben a kortárs csoport bilingvis nyelvhasználati normái írják elő a magyar nyelv aktív használatát a román egynyelvűként

felövő beszélők számára is. Az idővel általánossá váló román elsőnyelvi szocializációból adódóan a másodlagos szocializáció szakaszában már kevesen beszélnek magyarul. Ezért a magyar nyelv elsajátításának ideje a harmadlagos szocializáció szakaszára esik, amikor a beszélők a náluk idősebbektől tanulják meg a helyi nyelvváltozatot a velük gyakrabba való nyelvi érintkezéseik során. Ebben az esetben szintén a kétnyelvű beszélők nyelvhasználati normái határozzák meg a korábban román egynyelvűek kétnyelvűvé válását. A fiatalok harmadlagos szocializációja során a szülők és az idősebb korosztály a velük folytatott interakciókban is elkezdheti használni a magyar nyelvet, mivel ekkor válnak a közösség teljes jogú tagjává, ahol a helyi tevékenységek során a magyar nyelv használatos. Hozzá kell tenni, hogy a magyar nyelvet csak akkor választják a fiatalokkal szemben, ha már egyértelmű, hogy társadalmi mobilitásuk nem reális lehetőség. Még sok fiatal dönt úgy, hogy továbbtanulás helyett gazdálkodásba kezd (Bodó 2004b: 53).

A gyerekek magyar nyelvismerete Moldvában nem egyforma. Az északi és a déli csángó falvakban ők már nem beszélnek magyarul. A székelyek által lakott falvakban a legkedvezőbb a nyelvi helyzet. A városokhoz közelebb eső településeken nagyobb ütemben csökken a fiatalok magyar nyelvhasználata. Hasonló tendencia figyelhető meg azokon a helyeken is, ahol az adott közösség közvetlen környezetében csak román lakosság él. A legmeghatározóbb mégis a szülők viszonyulása a nyelvhez. Mivel nyelvváltozatuk a románhoz és a magyar köznyelvhez viszonyítva is stigmatizált, a szülők nem ösztönzik gyerekeiket a helyi nyelv megtanulására. A gyerekeket két csoportra lehet elkülöníteni: a) akik beszélnek magyarul és b) akik valamilyen szinten értik a magyart. Mivel kezdetben csak románul szólnak hozzájuk, három éves koruk utáni életkoruktól kezdenek ismerkedni a magyar nyelvvel. Számukra román nyelven megszólalni mindig könnyebb lesz (Hegyeli 2004: 118).

6.1.2. Két nyelv a mokeneknél

Ebben a fejezetben az általam végzett szociolingvisztikai felmérés ide kapcsolódó eredményeit közlöm. 2007 márciusában az egyik moken faluban, Palù del Fersinában kérdőíves vizsgálatot (lásd: melléklet) végeztem a lakosság nyelvismeretére, nyelvhasználati szokásaira és a nyelvvel kapcsolatos attitűdjükre vonatkozóan (vö. Hoppa 2010). A négy egymással szomszédos falu közül Palù fekszik a legmagasabban. Ez a település esik a legmesszebb a nagyobb városoktól, lakóinak száma a legalacsonyabb: egy 2003-as számlálás

szerint 182 fő (Abbruzzese, 2005: 11). Zsákfalú, tehát csak egy irányból közelíthető meg, másik végén az út nem folytatódik, onnan csak erdei ösvényeken lehet a hegy magasabb részei felé jutni. A kérdőívet 47 fő töltötte ki, 19 nő és 28 férfi. Ha a 2003-as népességszámot vesszük figyelembe, akkor ez a lakosság 26 %-a. A falu lélekszáma évről évre csökken, ezért ez az arány valamivel több 26%-nál. A legfiatalabb adatközlő 8 éves, a legidősebb pedig 78 éves volt. A 30 év alattiak 9-en voltak, 30 és 50 év között 19-en és 50 év felett szintén 19-en. A legfiatalabb korosztályba tartozó megkérdezettek alacsonyabb száma a falun belüli arányokat is tükrözi.

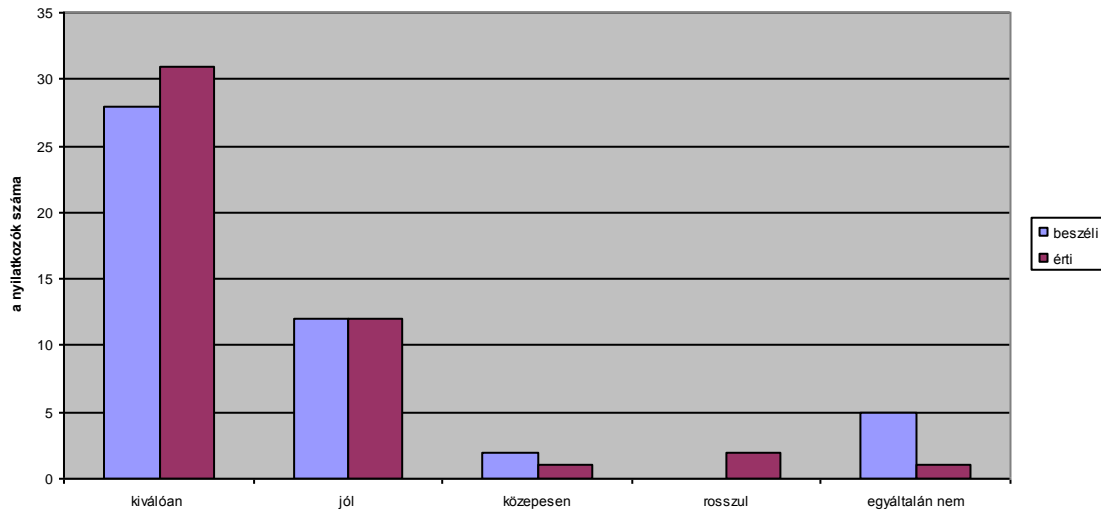
Az 1003 fős (Abbruzzese 2005: 11) moken lakosság 85 %-ban érti, s 80%-ban beszéli a nyelvet²⁵. A nyelvismeret az egyes korosztályokban nagyjából azonos fokú, 11 éves kor alatt viszont visszaesés tapasztalható. Ez utóbbiak körében a megértés 69%-os, a beszéd 58 %-os. A helyi nyelv ismerete az egyes településeken nem teljesen azonos arányú. A közigazgatásilag három, ténylegesen négy egymás mellett fekvő falu közül a két szélsőben, Palú del Fersinában és Rovedában a legjobb a lakosság nyelvismerete, közel 100 %-os. A két középső helyen, Fierozzóban és Frassilongóban ennél rosszabb, itt a fiataloknak csak kisebb része beszéli a nyelvet (Toller 2004: 287). A 2007-ben végzett felmérésben a palùai adatközlőknek maguknak kellett megítélni, hogy milyen szintű a nyelvtudásuk a beszéd és a megértés szintjén, illetve írásban és olvasásban. A szóbeli képességeknél öt kategória közül választhattak: kiválóan, jól, közepesen, rosszul, nem beszélem/értem. Ezután arra adtak választ, hogy tudnak-e írni és olvasni moken nyelven. Ez utóbbi kérdésre igennel vagy nemmel válaszolhattak. Az alábbi grafikonon (1.a,b ábra) jól látható, hogy azok vannak a legtöbben, akik nyelvtudásukat kiválóan vagy jónak tartják. Majdnem ugyanannyian írnak, mint ahányan nem. S körülbelül négyszer annyian olvasnak, mint ahányan nem.

---

²⁵ Népszámlálási adat 2001. LEM Bersntol-Lusérn 2003. XIV. évf. 29.sz. 22. old.

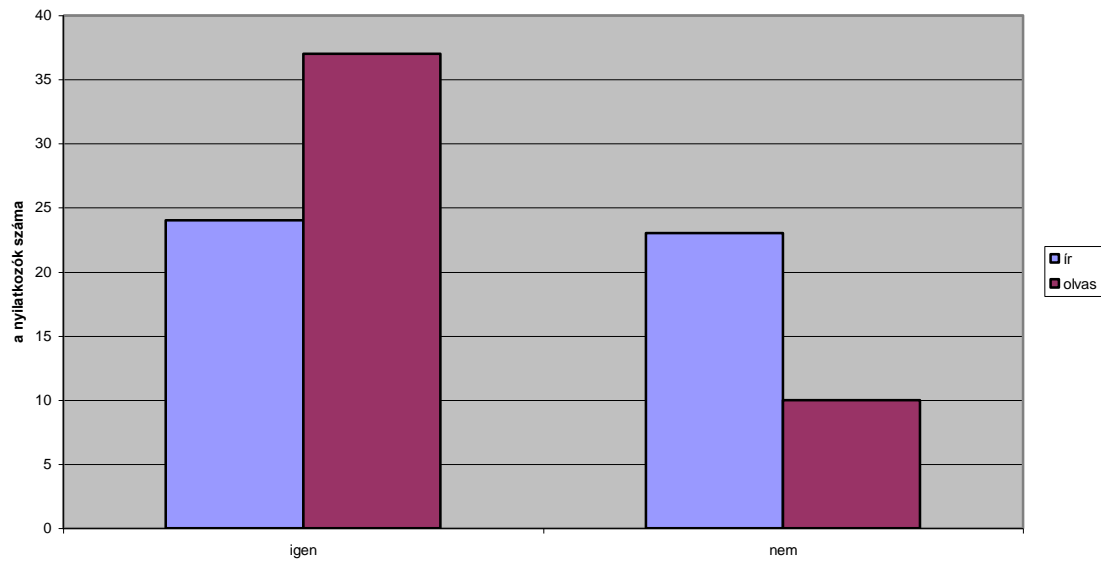
1.a ábra

moken nyelvismeret 1

1.b ábra

moken nyelvismeret 2

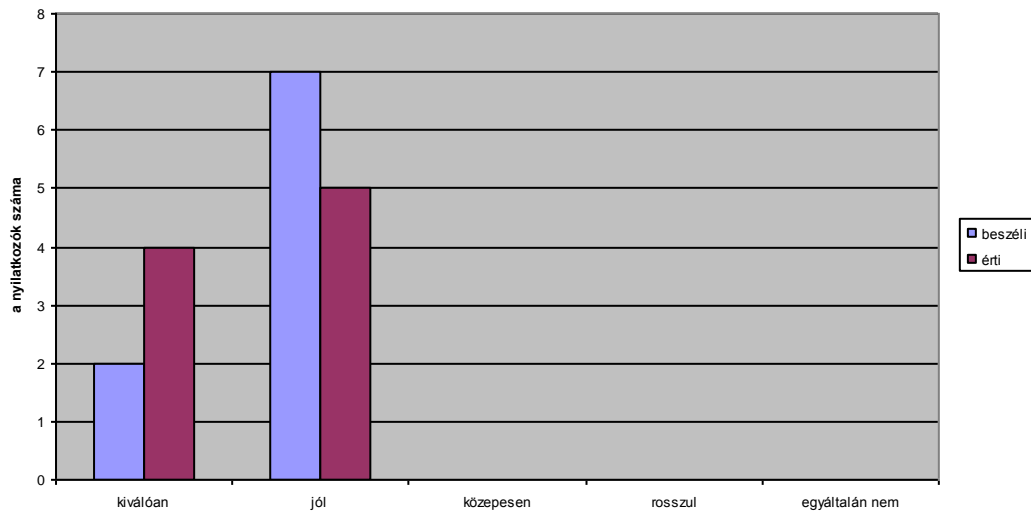

A nyelvtudásra vonatkozó eredményeket korcsoportokra lebontva is vizsgáltam: 30 év alattiak, 30-50 évesek, 50 év felettiak (2.a,b,c ábra). A 30 év alattiak esetében mindenki kiválóan vagy jól értékelt nyelvtudását. A 30 és 50 év közöttiek közt akad olyan, aki alig vagy egyáltalán nem ismeri a nyelvet. De náluk is azok vannak a legtöbben, akik kiválóan vagy jól ismerik a helyi nyelvjárást. Az 50 év felettiéknél a legmagasabb a száma azoknak,

akik kiválóan ismerik a nyelvet, de köztük is van egy-egy személy, aki nem beszéli, vagy rosszul érti. A nyelvismeret tekintetében a fiatalok körében mért igen jó nyelvtudáshoz az is hozzájárulhat, hogy ebben a korosztályban vannak a legkevesebben azok, akik pl. házasság miatt költöztek ide. Közülük sokan még a családjukkal élnek, akik a megkérdezettek esetében nem bevándorlók.

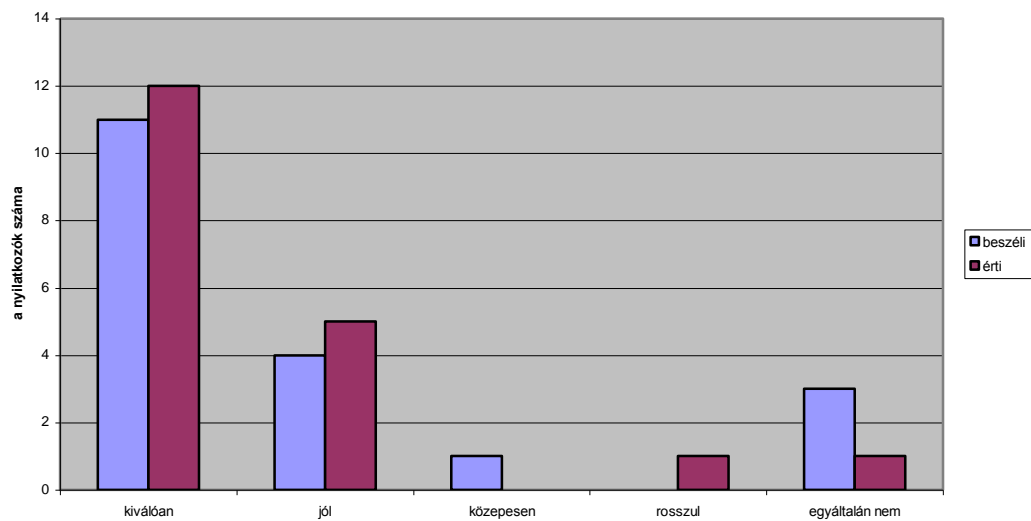
2.a ábra

nyelvismeret 30 év alatt

2.b ábra

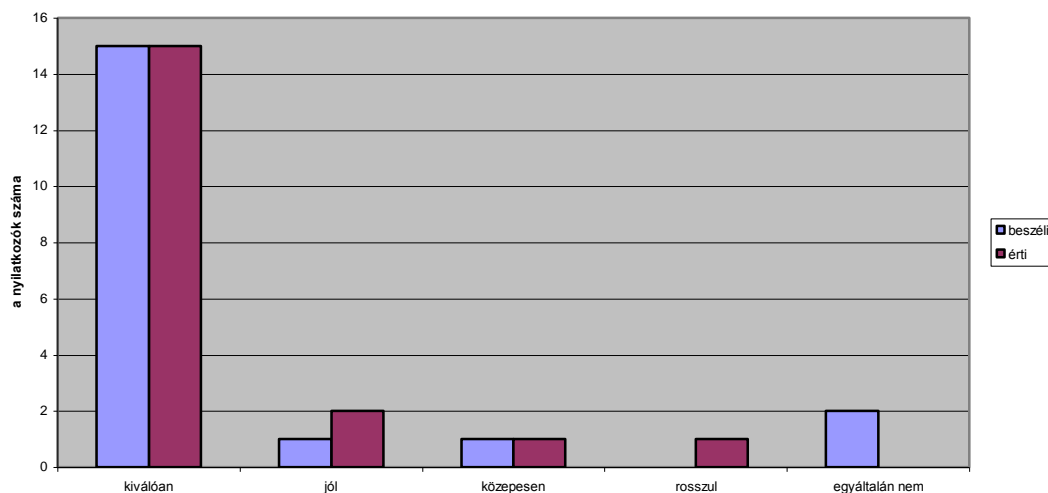
nyelvismeret 30-50 év

2.c ábra

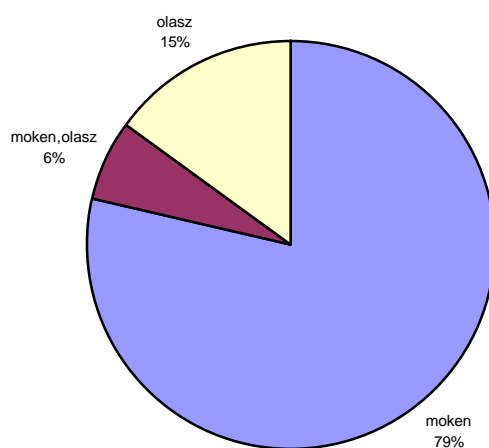
nyelvismeret 50 év felett

A kisebbségi és a többségi nyelv vonatkozásában a megkérdezetteknek arra is válasz kellett adniuk, hogy melyiket sajátították el korábban, és melyiken fejezik ki könnyebben magukat. Arra a kérdésre, hogy melyik nyelvet sajátította el hamarabb (3. ábra), 79 %-ban válaszolták azt, hogy a moken, 6 %-ban azt, hogy a moken és az olaszt egyszerre s 15 %-ban azt, hogy az olaszt.

3. ábra

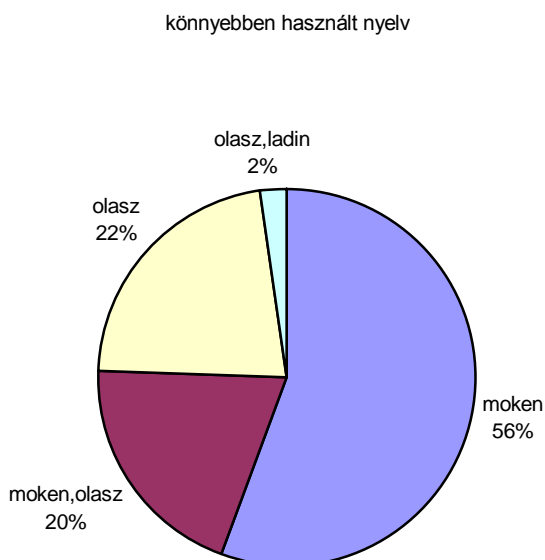
előbb elsajátított nyelv

Életkor szerint elemezve a korábban elsajátított nyelvnek a 30 év alattiak 67 %-a mokent jelölte meg, 22 %-a azt nyilatkozta, hogy a moken és az olaszt egyszerre tanulta, és 11 %-uk az olaszt ismerte meg előbb. A 30-50 éves korosztály 84 %-ánál az első nyelv a moken volt, 16 %-ánál az olasz. A legidősebbeknél 79 %-ban a moken a legkorábbi nyelv, 5 %-uknál a moken és az olasz egyszerre jelent meg és 16 %-uknál az olasz előbb.

Melyik nyelven fejezi ki könnyebben magát? (4. ábra) Erre vonatkozóan 56 %-ban válaszolták azt, hogy mokenül, 20 %-ban, hogy mokenül és olaszul egyformán, 22 %-ban olaszul beszélnek könnyebben, és 2 %-ban ladinul.

4. ábra

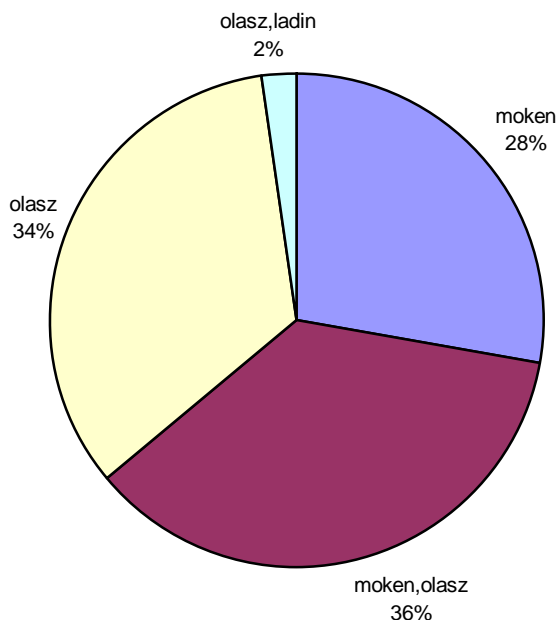
Mivel a felmérésben a falu jelenlegi nyelvi helyzete érdekelt, az adatközlők között találunk olyanokat is, akik nem helybeli születésűek, hanem későbbi életük során költöztek Palùba, például házasság révén. A ladin nyelv is így került a faluba, mely egy ugyanebben a tartományban beszélt neolatin nyelv. Arra a kérdésre, hogy melyik nyelvet könnyebb használnia, a fenti életkori kategóriáknak megfelelően a legfiatalabbak 45 %-a válaszolta azt, hogy a moken, 33 %-ának a moken és az olasz egyforma nehézségű, és 16 %-uknak az olasz nyelv a könnyebb. A 30 és 50 év közöttiek 50 %-ának a moken a könnyebb, 19 %-uknak a moken és az olasz egyforma, 25 %-uknak az olasz, és a válaszok 6 %-ában a ladin és az olasz

nyelv szerepel egymás mellett. 50 év felett 68 %-ban könnyebb mokenül beszélni, 11 %-uknak mindegy, hogy olaszul vagy mokenül beszélnek, és 21 %-ban könnyebb az olasz.

A kérdőív olyan kérdéseket is tartalmazott, hogy milyen nyelven számolnak, álmodnak, gondolkodnak, imádkoznak és káromkodnak (5.a,b,c,d,e ábra) Ezek azok a területek, ahol a domináns nyelv szokott működni. Az erre adott válaszok azonban nem teljesen megbízhatóak ebből a szempontból, mivel a nyelvválasztást egyéb szempontok is befolyásolhatják. Esetünkben például az imádkozás nyelvét illetően az, hogy a mise Paluban mindig olasz nyelven folyik. Káromkodások pedig alig vannak moken nyelven. A válaszadók 28 %-a nyilatkozta azt, hogy mokenül számol, 36 %-a azt, hogy mokenül is és olaszul is, 34 %-uk olaszul és 2 %-uk olaszul és ladinul. Az álmok terén 36 %-uk a mokent jelölte meg, 40 %-uk a mokent és az olaszt és 24 %-uk az olaszt. A gondolkodás nyelve 56 %-ban a moken, 24 %-ban a moken és az olasz, 18 %-ban az olasz és 2 %-ban a ladin. Az imákat 6 %-uk mondja mokenül, 11 % mokenül és olaszul és 83 % olaszul. A káromkodás csak 3 %-ban moken, 19 %-ban moken és olasz és 78 %-ban olasz.

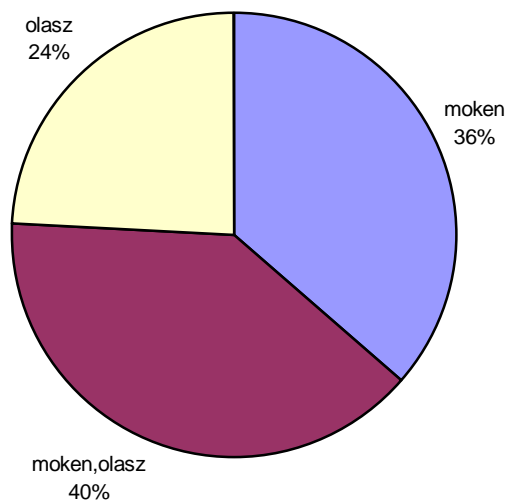
5.a ábra

a számolás nyelve

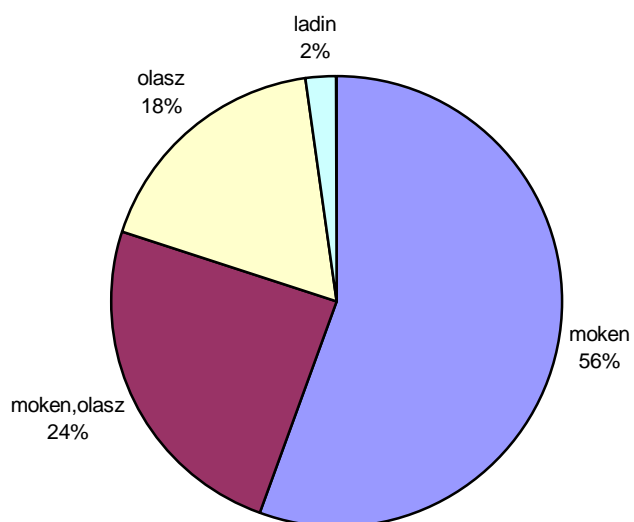
5.b ábra

az álmodás nyelve

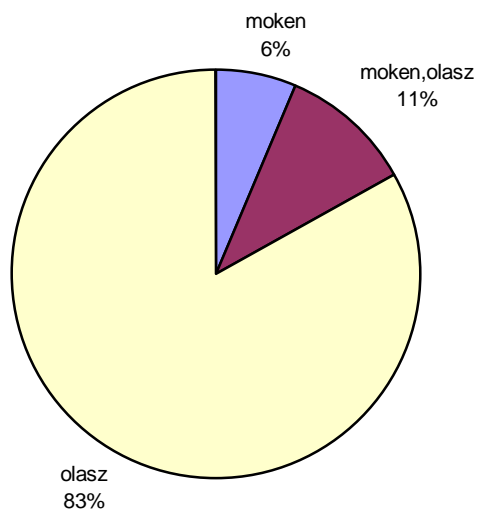
5.c ábra

a gondolkodás nyelve

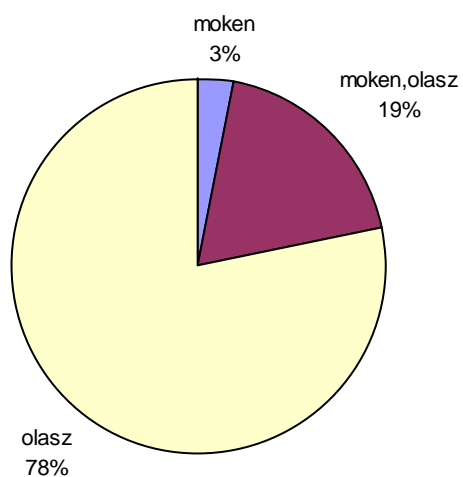
5.d ábra

az imádkozás nyelve

5.e ábra

a káromkodás nyelve

A velük folytatott beszélgetések során igyekeztem megtudni, hogy melyek azok a témák, amelyekről inkább mokenül beszélnek s melyek azok, melyekről inkább olaszul.

Elmondásuk szerint ez nem a témától függ, hanem a beszédpartnertől. Ha a partner érti a moken, akkor bármit el lehet mondani a dialektusban. Megfelelő moken kifejezés híján esetleg olással helyettesítik azt.

6.2. Több nyelvváltozat

A valóságban egy nyelvszigeten a két nyelvnek több változata is él együtt. A *nyelvváltozat* egy adott nyelvnek olyan változathalmaza, melyet a beszélők azonos szabályok alapján használnak, s mely rendszerszerű különbségeket mutat a nyelv többi változatával szemben. A sztenderdizált nyelveknek három fő nyelvváltozat típusát lehet elkülöníteni: a területi, a társadalmi és a köznyelvi változatok. Ez utóbbi a beszélt és az írott köznyelvet jelenti. Nyelvváltozatok minden természetes nyelvben kialakulnak, s ezek együttese hozza létre magát a nyelvet. A változatok nem egy nyelvi rendszer részei, hanem maguk is hasonló rendszerek halmazából állnak s gazdagok változatokban. Minden változatnak megvan a maga feladata, a kommunikációban betöltött saját szerepe (Kiss 2003: 27). Ebben a dolgozatban a területi változatok, vagyis a nyelvjárások és a köznyelvi változatok kerülnek előtérbe. A *nyelvjárás* az adott nyelv többi nyelvváltozatától rendszerszerűen különböző változat, amely területileg kötött. Szóban élő, a mindennapi élethelyzeteket átfogó beszédmód, melyet általában a falvakban élők beszélnek elsődleges nyelvváltozatukként a mindennapos, informális helyzetekben, elsősorban az egymás közötti kommunikációban (Kiss 2003: 36). A *köznyelv* nem területi vagy társadalmi meghatározottságú. Presztízsváltozatként intézményesülve vált a nyilvános nyelvhasználat formájává (Kiss 2003: 27). Meg kell említeni a *regionális köznyelv* fogalmát, mely a nyelvjárások és a beszélt köznyelv között helyezkedik el. A nyelvjárási beszélők által használt köznyelvi szerepű változat, mely területi vonásokat is tartalmaz (Kiss 2003: 234). A különféle nyelvváltozatokat egy rendszerbe állítva ki kell emelni a sztenderd vagy *irodalmi nyelvváltozatot*, mely normalizált és kodifikált változat, melyet írásbeli, esetenként szóbeli megnyilatkozások alakalmával használnak. Ez a földrajzi régiók felett álló, s az iskolai keretek között oktatott változat. Ezzel szemben áll a *dialektus*, mely egy adott helyhez kötött, csak szóban használt nyelvváltozat, s nem kodifikált, intézményes formában nem tanítják. A kettő között helyezkedik el a *köznyelv*, mely részben a régiók felett áll, részben normalizált és kodifikált, inkább szóban, de olykor írásban is használt nyelvváltozat (Löffler 2005: 18). A valós nyelvhasználatban ezek a változatok nem hierarchikus rendben állnak egymás alatt vagy fölött, hanem kontinuumot alkotnak. S ebben a

kontinuumban van a sztenderd változathoz közel álló s tőle távol lévő változat is. A két végpont közt pedig számos köztes variáció, melyek ismerete és használata a beszélők között változó arányban oszlik meg (Löffler 2005: 21).

Mivel a különféle nyelvváltozatok együtt élnek, ezért egymással kapcsolatba lépnek, s hatnak egymásra. Egy kétnyelvű helyzetben e változatok száma megsokszorozódik, hisz két nyelv nyelvváltozataival kell számolni. Ilyen esetekben ezek egymásra hatása újabb nyelvváltozatok kialakulásához vezet. Néhány példa a variációs lehetőségek közül: keveredhetnek egymással az egyik nyelv különféle dialektusai; egy dialektus keveredhet saját köznyelvi változatával; az egyik nyelv egy dialektusa hathat a másik nyelv egy dialektusára; s az egyik nyelv dialektusát befolyásolhatja a másik nyelv köznyelvi változata. Az első két esetben *intra*linvális, tehát nyelven belüli változatok közötti kapcsolatról, a második kettőben *inter*linvális, azaz eltérő nyelvek változatainak egymás közti kapcsolatáról beszélhetünk (Riehl 2006: 192). Az interlinvális kapcsolatok során kontaktváltozatok keletkeznek, melyekben a másik nyelv hatása annál kevésbé szembeűnő, minél régebbi a kapcsolat (Lüdtké 2005: 187). Olyan esetekben, amikor az egyik nyelv kisebbségi helyzetben van, s a többségi nyelv alkotja közvetlen környezetét, akkor korlátozottabbak a lehetőségei arra, hogy saját nyelve egyéb változataival kapcsolatba kerülhessen (Francescato 1994: 40).

A nyelvszigeten beszélt kisebbségi nyelv maga is nyelvjárás, melynek saját területén belül is több változata alakulhat ki. A többségi nyelvnek a sztenderd változata mellett annak helyi dialektusa is jelen van.

6.2.1. Több nyelvváltozat a moldvai csángóknál

Sem a magyar, sem a román nyelv vonatkozásában nem lehet egyetlen változattal számolni Moldvában. Az ott beszélt magyar nyelvjárásnak több változata is létezik. A különféle változatok kialakulásának több oka van. A legmeghatározóbb szempont az, hogy a moldvai magyarok elődei többféle nyelvjárású területről származnak. Az áttelepülők korai csoportjai a Közép-Mezőségéből érkeztek (Benkő 1990: 38), később Dél-Magyarországról és Pozsony környékéről telepedtek át magyarok Moldvába, s legkésőbb és legnagyobb számban a Székelyföldről érkezett a mai magyar lakosság (Benda 1993: 41). Másik fontos tényező a nyelvváltozatok sokfélesége szempontjából az, hogy az egyes csoportok áttelepedése különböző időpontokban történt, így a lakosság különböző rétegei más fejlődési stádiumban lévő nyelvet hoztak magukkal. Az áttelepedés első és utolsó hulláma között hatszáz év telt el.

Az így kialakuló nyelvváltozatok egyes településeken jobban keveredtek egymással, máshol kevésbé. A keveredés mértéke tovább differenciálja a változatokat. A román nyelvnek a magyarra tett hatása sem egyforma minden területen. A korábbi alapítású falvak magyar lakossága több román elemet vett át, s a román hatás mértéke aszerint is változik, hogy egy-egy település lakosságának hány százaléka magyar illetve román.

Alapvetően háromféle nyelvjárási változatot különböztethetünk meg. Az ún. északi és déli csángók beszélnek a legarchaikusabb változatot. Egy következő nyelvjárási egységbe tartoznak azok a székelyek, akik áttelepedésük után is együtt maradtak, s nem keveredtek a már ott élő magyarokkal. Végül vannak olyan települések is, ahol a középkori magyarság keveredett a székelyekkel. Az azonos nyelvjárási csoportba tartozó települések között is előfordulnak nyelvi különbségek mind a grammatika, mind a lexika szintjén.

Az utóbbi években a sztenderd magyar nyelv is megjelent Moldvában. Korábban ennek nem volt hatása, leszámítva a második világháborút követő néhány évet, amikor működött magyar iskolarendszer. 2002-ben választható tárgy lett a magyar azokban az általános iskolákban, ahol a szülők ezt kérvényezték. A nyolcadik osztály után többen döntenek úgy, hogy Erdély valamelyik magyar nyelvű középiskolájában tanulnak tovább. A magyar köznyelvvvel kerülnek azok is kapcsolatba, akik hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon dolgoznak. A parabola-antennával fogható magyar televízióadások szintén a sztenderd magyar nyelvet közvetítik.

Írott változatban is a magyar köznyelv jelenik meg az iskolai tanítási órákon, a tankönyvekben, s havonta megjelenő lapjuk, a *Moldvai Magyarság* is ebben a nyelvváltozatban íródik. A nyelvjárást ugyan nem írják, valamilyen formában mégis megjelenik a *Reverinda* című gyereklapban, melyben magyarul tanuló gyerekek fogalmazásait teszik közzé. Ezekben az írásokban néhol felfedezhetők a nyelvjárási sajátosságok. Nyelvjárási kéziratok kerültek elő a korábbi évekből, melyek egyházi énekek, lakodalmi vagy egyéb rigmusok lejegyzései. A magyar írásrendszer ismerete híján a helybeliek román írásformában rögzítették őket (Kós 1994: 284). A nyelvjárás írott alakja emellett egy-egy helyi költő tollából származik, akik a magyar írásrendszerre támaszkodnak. Ilyen volt a szabófalvi Lakatos Demeter vagy napjainkban a klézsei Duma András.

A román nyelv a többségi társadalom nyelve, a velük való érintkezésben és a hivatalos alkalmakkor ez használatos szóban és írásban egyaránt. A román nyelvnek a moldvai dialektusa is jelen van. A moldvai román nyelvjárás leginkább hangtani jellemzőkben különbözik a román köznyelvtől. A falvakban élő, elsősorban idősebb korú román lakosság használja.

6.2.2. Több nyelvváltozat a mokeneknél

Akárcsak a moldvai csángóknál, a mokeneknél sem lehet csupán egyetlen változatára gondolni a kisebbségi és a többségi nyelvnek. A moken dialektust ugyan néhány faluban beszélnek csak, melyek szomszédosak is egymással, mégis a négy falu nyelvjárása bizonyos lexikális és grammatikai jegyekben különbözik egymástól. A kisebbségi nyelvnek a sztenderd változatát tanítják az iskolákban. Azt közvetítik a német televízió csatornák is. A határ közelsége miatt sokan dolgoznak Ausztriában és Németországban, ahol szintén a német nyelv sztenderd formáját kell használniuk. Az iskolai keretek közt oktatott német nyelvet természetesen írott változatában is ismerik.

Emellett írott formája a nyelvjárásnak is van. Az 1950-es években Giacomo Hofer, helyi születésű plébános, kidolgozott egy írásrendszert, mely viszonylag széles körben elterjedt. Írásmódjának hátránya azonban az volt, hogy nagyon sok mellékjelet alkalmazott, s ez megnehezítette az olvasást. Korábban azok, akik írni akartak moken nyelven, az olasz vagy a német írásrendszerhez igazodtak. 1992-ben a Moken Kultúrintézet szintén közzétett egy írásrendszert *Puechstömmen ver 'n bersntolerisch* címen, mely már könnyebben használható, kevesebb mellékjelet tartalmaz. A legújabb változatot szakemberek dolgozták ki, s Anthony R. Rowley *Liacht as de sproch* című moken nyelvtankönyve ismerteti. Ez ötvözi a német és az olasz helyesírási rendszert. Kidolgozásakor fontos szempont volt, hogy a helyi kiejtési jellegzetességek látsszanak írásban is, és gyakorlati megfontolásokból olyan betűket kellett alkalmazniuk, melyek megtalálhatók az olasz billentyűzeten. A főneveket, szintén olasz mintát követve, kisbetűvel írják. (Rowley, 2003: 24). Az írásrendszernek köszönhetően az utcai feliratok is helyi nyelven kerülnek ki, s saját folyóiratuk, a *LEM* című lap szintén közöl írásokat nyelvjárásban.

A három falu nyelvjárása nem teljesen egyforma. Ezek egységesítésére törekszik az a nyelvtankönyv, melyet Anthony R. Rowley írt *Liacht as de sproch* címmel, s 2003-ban jelent meg. A könyv a moken nyelv grammatikáját írja le a fonetikától a szintaxisig. A fálvakra egységesen jellemző nyelvtani jelenségeket mutatja be, s a megfelelő helyeken kiegészíti annak a falunak a jellemzőivel, mely az adott jelenségben eltér a többitől.

A 60-as években a már említett Don Giacomo Hofer összeállított egy kétezer szóból álló német-moken szójegyzéket, melynek kéziratát kilenc évvel a plébános halála után, 2001-ben találtak meg. 2004-ben adták ki a három nyelvre (moken-német-olasz) bővített szótárt néhány moken nyelvű elbeszéléssel együtt, melyeket szintén Hofer fordított egy Giuseppe Šebesta nevű szerzőtől. A szerkesztést Anthony Rowley végezte. Az említett szótár Fierozzo

nyelvjárására épül. A szókincs frissítése céljából a Moken Kultúrintézet kiegészítőleg összeállított egy ezer szóból álló jegyzéket, mely már nem egy falu nyelvjárásán alapul, hanem a nyelvtankönyvhöz hasonlóan egységesítő célú.

A falun kívül közvetlen környezetük beszélt nyelve a trentinói olasz dialektus. A mindennapokban az írott nyelvváltozat, a hivatalos érintkezések nyelve és a tartományon kívüli szóbeli kommunikáció nyelve a sztenderd olasz.

6.3. Anyanyelv

Azoknál a beszélőknél, akik több nyelvet illetve nyelvváltozatot használnak, nem mindig könnyű feladat meghatározni, hogy melyik tekinthető anyanyelvnek. Az *anyanyelvet* több szempont alapján is lehet definiálni. 1. Az elsajátítás ideje alapján: az elsőként elsajátított nyelv. 2. A kompetencia alapján: a legjobban ismert nyelv. 3. A funkció alapján: a legtöbbet használt nyelv. 4. Az azonosulás alapján: az a nyelv, mellyel azonosul, vagy mások azonosítják (Göncz 1999: 94). A fentiekből következik, hogy egy személynek akár több anyanyelve is lehet; az eltérő értelmezések alapján ugyanannak a beszélőnek is más-más lehet az anyanyelve; élete során az egyén anyanyelve többször is változhat. Skutnabb-Kangas ezért leszűkíti a meghatározást. Anyanyelv szerinte az a nyelv, melyet az egyén először tanult meg, és amellyel azonosul (Skutnabb-Kangas 1997: 14). Egy többnyelvű családban nehezebb eldönteni, hogy melyik a korábban elsajátított nyelv. Itt játszik fontos szerepet az, hogy identitásában s a környezet értelmezésében melyik nyelv a meghatározóbb. Hogy valaki melyik nyelvet ismeri el anyanyelvének, az nagy mértékben függ a nyelv státuszától is. A státuszt viszont több tényező határozza meg: a közösség létszáma; öntudatuk; a csoport politikai, közigazgatási státusza; a politika; a nyelv használati köre. Az anyanyelvhez kapcsolódnak egyéni és kollektív jogok, mint a nyelv használatának, művelésének, továbbhagyományozásának joga. A szellemi fejlődés szempontjából elengedhetetlen az anyanyelv magas szintű ismerete (Pusztay 2006: 73). Az *anyanyelvvel* rokon fogalom a *vernakuláris nyelv*, értelmezési köre viszont szűkebb: a beszéd olyan elsődleges formája, mely a kommunikáció elsődleges formájaként száll szülőről gyerekre (Wardhaugh 1995: 38). Az anyanyelv az ember személyiségének része, szükséges a társas kapcsolatokban, a munkában, s az önkifejezés során alkalmas művészi eszköz is (Szépe 1979: 8).

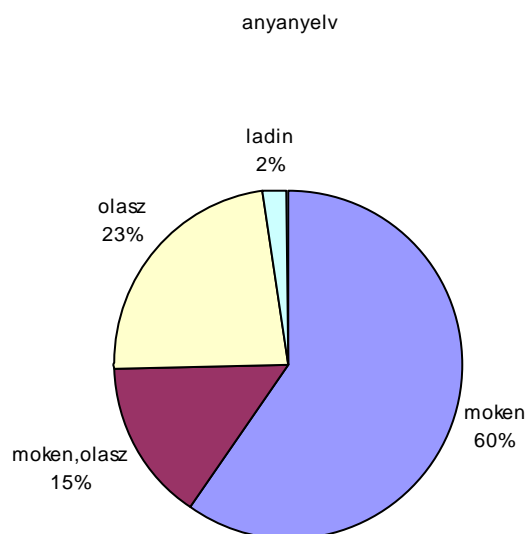
6.3.1. Anyanyelv a csángóknál

Mint a fenti sorokból is kiderül, kétnyelvűek esetében az anyanyelv meghatározásának többféle kritériuma is lehet. Ezzel a kérdéssel a moldvai csángókat illetően Pozsony (1993) és Heltai (2006) írásai foglalkoznak. A XX. század első felében az idős generáció 5-10%-ban még magyar egynyelvű volt. Lujzikalagor, Lészped, Pusztina és Szabófalva adatközlőinek vélekedése alapján a jelenlegi lakosság 12%-a felnőttkorában sajátította el a román nyelvet. Az idős középkorosztályban csak 1-5% azoknak az aránya, akik a románt a családban tanulták. Ami a nyelvi identitásukat illeti, 87,5%-uk magyar nyelvűnek tartja magát. A nyelvismeret szintje viszont már nem ilyen egységes: 15%-uknak könnyebb románul társalogni, 27,5%-uk egyformán beszél a két nyelvet. A román nyelvtudás foka az iskolai végzettségnek, az életkornak és az életformának is függvénye (Pozsony 1993: 112). Pusztinai és trunki adatközlők nagyobb része érzi úgy, hogy románul könnyebben fejezi ki magát, mint magyarul. Többségük csak az iskolában tanult meg románul, az elsődleges szocializáció nyelve a magyar volt (Heltai 2006: 74). Egy Somoskán és Csíkban készült felmérés szintén az adatközlők anyanyelvét vizsgálta. A somoskai megkérdezettek 35,9%-a vallotta anyanyelvének a csángót, 22,8%-uk a magyart, 27,6%-uk a románt és 13,7% egyéb nyelvet nevezett meg anyanyelvnek. A csíkiak 18,8%-a vélte a csángót anyanyelvének, 72,8%-uk a magyart és 8,4%-uk a románt (Bodó 2005: 296).

6.3.2. Anyanyelv a mokeneknél

Az alig több, mint ezer főből 850-en tartják anyanyelvüknek a mokennt. A fiatalok helyzete ebből a szempontból nem ad okot bizakodásra. Az iskoláskorúaknak csak 20 %-a tekinti anyanyelvének a mokennt, másik részükre a passzív nyelvismeret jellemző (Perini 2005: 28). Palùban az általam végzett felmérés alapján a válaszadók (6. ábra) 60 %-a tekinti a mokennt anyanyelvének, 15 %-uk a mokennt és az olaszt is anyanyelvének tartja, 23 %-uk az olaszt és 2 %-uk a ladint. A fenti sorokban már szó esett a ladin nyelvről, mely bevándorlók révén került a faluba.

6. ábra

Életkori csoportonként a következő eredmények születtek: a 30 év alattiak 67 %-a vallotta a moken anyanyelvének, 22 %-uk a moken és az olaszt egyszerre és 11 %-uk az olaszt. A 30 és 50 év közöttiek 58 %-a tartotta a moken anyanyelvének, 11 %-a a moken is és az olaszt is, 26 %-a az olaszt és 5 %-a a ladint. Az 50 év felettiak hasonló eredményt hoztak. 58 %-uknak a moken az anyanyelve, 16 %-uknak a moken és az olasz, és 26 %-uknak az olasz.

6.4. A nyelvek és nyelvváltozatok használati köre

A nyelvsziget lakosságának nyelvhasználatában mindegyik nyelvnek és azok változatainak megvan a maga szerepe s az általános használati köre. Kommunikációs formáik két ágra épülnek. Egy részük a többé-kevésbé homogén nyelvsziget közösségből származik. Másrésztől –életkortól, foglalkozástól, társadalmi helyzettől függően - kiegészülnek a többségi nyelvből származó elemekkel (Knipf-Komlósi 2006: 46).

A kétnyelvű közösségekben a nyelvek használata szituációknak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlik meg (Bartha 1999: 123). A nyelvhasználat különböző szinterei az ún. *domainek*: család, rokonság, ismerősök, baráti kör, munkahely, iskola, óvoda,

hivatalok, üzletek, szórakozóhelyek stb. A kontaktushelyzetben lévő nyelvek domainenként más-más funkcióban jelenhetnek meg (Knipf-Komlósi 2006: 54). Az egyes domaineekben egy-egy nyelv jellemző használata egyénekenként mutathat eltéréseket.

A kétnyelvű közösség tagjai folyamatosan nyelvi döntéshelyzetekbe kerülnek, melyekben dönteniük kell arról, hogy melyik nyelvet használják. Számos hétköznapi szituációban kódválasztásra kényszerülnek, mint például egy idegen megszólítása az utcán, egy újság vásárlása vagy egy televízió csatorna kiválasztása. Ezek mellett a rövid távra szóló döntéshelyzetek mellett hosszabb távú, az egész közösség nyelvhasználatának jövőjét befolyásoló döntéseket is meg kell hozniuk, amilyen például a párválasztás, vagy a továbbtanulásra kiválasztott iskola tanítási nyelve (Cocora 2004: 91).

A családi nyelvhasználat a legfontosabb abból a szempontból, hogy a következő generáció milyen szinten fogja beszélni a kisebbségi nyelvet, s nyelvhasználatban melyik nyelv milyen gyakorisággal fog előfordulni. A nyelv átörökítésének egyik természetes feltétele a szülők magas szintű nyelvismerete (Imre 2003: 71).

Az iskola nyelve meghatározó a kisebbségek életében abból a szempontból, hogy a kétnyelvűség melyik fajtája fog kialakulni. A kisebbségi nyelvű iskolaválasztás a hozzáadó/additív kétnyelvűség kialakulását erősíti. Ez az értelmi képességek kibontakozása és a személyiségfejlődés szempontjából is előnyösebb, mint a felcserélő kétnyelvűség. Az additív kétnyelvűeknek lehetőségük van anyanyelvük folyamatos használatára és fejlesztésére. A többféle nyelvi és kulturális hatás pedig értelmileg magasabb szintre juttatja el a beszélőket, s erősíti alkalmazkodó képességüket. Ezzel szemben a felcserélő/szubtraktív kétnyelvűségi helyzet csak az egyik nyelvet és kultúrát részesíti előnyben, a kétnyelvűséget nem kívánatosnak tartja. Ha az oktatásból és a közéletből kizárják a kisebbségi nyelvet, az nem ad lehetőséget az anyanyelv megfelelő szintű fejlesztésére, nem alakul ki a több nyelv által biztosított értelmi fejlődés, s a személyiségfejlődést is negatívan befolyásolja, mivel nyelvét és kultúráját folyamatosan leértékelik. Egy ilyen helyzetben az első nyelv fejlődése sorvadni kezd, helyébe a másik nyelv lép, mely azonban késéssel kezd el fejlődni. Ez a törés a beszédre és a gondolkodásra is kihat (Göncz 1999: 66,115).

A nyelvszigetek esetében a kisebbségi nyelv egy nyelvjárási változat, sőt olyan nyelvjárási változat, mely nyelvének sztenderd változatától jelentős mértékben különbözik. Az ő anyanyelvi oktatásukkor ügyelni kell arra, hogy nyelvváltozatukhoz pozitívan viszonyuljanak, és ne értékelődjen le, hisz a nyelvjárások megbélyegződése visszaszorulásuk egyik legfontosabb tényezője. Célszerű a kontrasztív szemlélet alkalmazása a kisebbségi nyelv sztenderdjének és az államnyelvnek a viszonyában (Kiss 2003: 154). Hangsúlyozni kell

a különbségeket a sztenderd és a dialektus között, ugyanakkor a kettő kapcsolatát is tudatosítani kell (Péntek 1998: 302), hogy a kisebbségi létben élők ne váljanak anyaországuk nyelvéhez viszonyítva is stigmatizálttá.

A család és az iskola mellett az egyház az a nyelvhasználati színtér, mely a közösség nyelvmegőrzését vagy nyelvcserejét befolyásolja. Az iskolával ellentétben az egyházzal az egyén nem csak egy meghatározott életszakaszában van kapcsolatban, hanem egész életében. Megfelelő feltételek mellett az egyház folytathatja azt a folyamatot, melyet az iskola megkezdett (Borbély 2004: 186). Az egyház közösséget teremt. Ha a kisebbség és a többség között felekezeti különbség is van, akkor a vallás gátolhatja a kisebbség asszimilációját. Kisebbségi helyzetben a vallás felértékelődik, fontosabb lehet számukra, mint a többségi társadalom körében (Borbély 2004: 184). Stabil kétnyelvű csoportoknál a család, a barátság és az egyház nyelvhasználati színterein szokás a kisebbségi nyelvet használni. Az egyházi nyelvhasználatban felmerül a nyelv sztenderd változatának vagy a helyi nyelvváltozat használatának lehetősége.

6.4.1. Nyelvhasználati színterek a csángóknál

Család: *magyar nyelvjárás-román köznyelv*

A magyar nyelvjárás továbbadásának elsődleges helye a család. Másodlagos helye az utca, a falubeliek egymás közti érintkezésének helyszíne. Az idős korosztály úgy nőtt fel, hogy mind a családban, mind a közösségben a magyar volt a beszélt nyelv. Amint szó esett róla, a családi nyelvhasználat Moldvában az utóbbi évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül. A gyerekekhez csecsemőkoruktól kezdve románul szólnak. Később azonban a már említett ún. képleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció során a gyerekek egy része megtanul valamilyen szinten magyarul. Kamaszkoruk felé közeledve, ahogy a közösség teljes jogú tagjává válnak, a felnőtt korosztály egyre gyakrabban beszél velük helyi nyelvjárásban (vö. Heltai 2006: 75).

A családi nyelvhasználati szokások falvanként eltérők lehetnek. Heltai (2006: 74) pusztinai és trunki adatközlői az idősebb generációkkal mindig a magyar nyelvváltozatot használják, bár a fiatalabbak a szülőkkel románul is beszélnek. Pusztinán a házastárssal és a testvérekkel folytatott beszélgetések nyelve a magyar, Trunkon a testvérekkel egyharmaduk, a házastárssal a megkérdezettek fele csak románul vagy mindkét nyelven beszél. Pusztinán az adatközlők a gyerekeikkel jellemzően magyarul beszélnek, unokáikkal fele részük románul. Trunkon kétharmaduk gyerekeivel is csak románul. Trunkon a fiatal generációk nyelvi

kompetenciája legfeljebb a passzív nyelvtudásra korlátozódik. Pusztinán a késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció csak az utóbbi tizenöt évben kezdődött. Itt a tizenévesek nagyrészt ismerik a magyar nyelvváltozatot, elsajátításának ideje 8-9 éves korukra esik. Trunkon a késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció már évtizedekkel ezelőtt elkezdődött, de ennek átmeneti jellege a valószínű, mert a fiatalok kompetenciájának nagy mértékű visszaesése tapasztalható.

Pozsony (1993: 112) felmérése Lujzikalagor, Lészped, Pusztina és Szabófalva adatközlőin alapul. A negyven személyből csak egynek az élettársa nem ismeri a magyar nyelvet. Ennek ellenére a családban három esetben románul beszélnek, tíz esetben pedig románul és magyarul. A gyerekekhez négy családban csak románul beszélnek, kettőben felváltva magyarul és románul. Az adatközlők közül tizenöten állították, hogy gyerekeik értik és beszélnek a magyart. Tizenkettő szerint értik, de rosszul beszélnek, négy esetben értik, de nem beszélnek, és egy személy állította, hogy gyerekei egyáltalán nem értenek magyarul. Az unokákkal nyolc esetben beszélnek kizárólag magyarul, három esetben vegyesen, tíz esetben csak románul. Unokáik nyelvtudásáról nyilatkozva nyolcan állították azt, hogy nem tudnak magyarul, négyen pedig azt, hogy egy kicsit tudnak.

A fentiek alapján látszik, hogy már a kilencvenes években sem volt feltétlenül azonos az anya, az apa, a gyermek és az unoka nyelve. A gyerekek, unokák nyelvi gyakorlata hat vissza a szülők, nagyszülők gyakorlatára. Az anyanyelvet illetően nincs egységes norma. Minden család vagy akár családtag maga választja meg a számára ideális nyelvet (Pozsony 1993: 113). Személyes tapasztalataim alapján úgy látom, hogy ma a gyerekekkel való kommunikáció nyelve elsődlegesen a román. A szülők és az idősebb generációk beszélnek egymással magyarul, de a gyerekeket ennek elsajátítására nem ösztönzik. Az alábbi idézet ezt támasztja alá:

Nem tudnak öröst magyarul űők, mert űk olául tanultak. Műk, e zöregebbek tuggyuk így magyarul. De űők immá maj kifokták az olá²⁶ szót...indul meg az eskola. Szeptembrébe, há, indul mäg, s űők mennek, tanulnak románijául, s műk az öregek monygyuk magyarul. Há, há. Válik ugy. A gyärmekekvel olául bäszellünk. Csak műk a trenáj²⁷ monygyuk magyarul, mert műk uty foktuk vót. (Klészse 2000. 54 éves nő)

A csángók által a családban használt román nyelv a köznyelvi változat, s nem a moldvai román dialektus.

---

²⁶ román

²⁷ hárman

Falu: *magyar nyelvjárás-román köznyelv-moldvai román dialektus*

A magyar nyelvjárás megjelenésének másik színtere a családon kívül a falu utcái, közösségi helyei (bolt, kocsmá). A csángó falvak lakossága részben etnikailag vegyes, azaz több helyen a magyar lakosság mellett románok is élnek. A velük való érintkezés román köznyelven folyik. A moldvai román nyelvjárást az idősebb román lakosok beszélik egymás közt. A csángó lakosság idősebb generációi egymással jórészt helyi magyar nyelvjárásban beszélnek. A középkorúak is nagyobb részt magyarul, de a nyelvcseré előrehaladottabb szakaszában lévő településeken már ők is inkább románul. A kortársakkal például Pusztinán tizenhét éves kor felett magyarul beszélnek, tizenhét év alatt mindkét nyelvet használják. Trunkon az idősebbek egymás közt magyarul kommunikálnak, a középkorúak mindkét nyelven vagy románul beszélnek egymással (Heltai 2006: 74). A falvak nagyobb részében a legfiatalabbak egymással kizárólag románul beszélnek. Ez azokra is jellemző, akik Erdélyben magyar tannyelvű iskolába járnak. A magyar nyelv alacsony presztízse miatt nevetségesnek tartják azt (Hegyeli 2004: 119). A falubeli felnőttek is a gyerekekhez románul szólnak.

Iskola: *román köznyelv-magyar köznyelv-magyar nyelvjárás*

Moldvában az iskolák tanítási nyelve román. Magyar nyelvű iskolai oktatás csak a második világháború után volt Moldvában néhány évig. Az 1958/59-es tanév végén ezeket az iskolákat bezárták (Vincze 1999: 210). Ezt követően a magyar nyelv semmilyen formában nem jelent meg az iskolákban.

A magyar nyelv szervezett tanításának gondolata a 90-es években fogalmazódott meg néhány helyi lakosban, akik saját házaikban tanították a falubeli gyerekeket írni, olvasni, beszélni magyarul. Ezek a foglalkozások néhány év után megszűntek. A 2000/2001-es tanévtől kezdve a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége elkezdte szervezni a gyerekek iskolán kívüli tanítását. Az órák kezdetben magánházakban zajlottak, az utóbbi években erre a célra épített Magyar Házakban tartják őket, ahol van tanterem és tanári lakószoba is. A foglalkozások a magyar nyelv tanulása mellett alkalmat adnak kézműves foglalkozásokra, népdal és néptánc tanulásra is. Az oktatók itt zömmel tanár végzettségűek, akik egy része csángó származású, más részük erdélyi magyar.

Az oktatás terén a 2002/2003-as tanév jelentett nagy előrelépést. Ettől a tanévtől kezdve választható tantárgy lett a magyar azokban az általános iskolákban, ahol a szülők ezt kérvényezték. Szülői kérvények hivatalosan már 1996 óta születtek (Fekete 2000: 10), de különféle okokra hivatkozva elutasították őket. Az első tanévben Klézsén és Pusztinán indult el az iskolai oktatás tizenhét és huszonnégy fővel. A következő tanévben nyolc faluból összesen százhetvenen jelentkeztek a magyarórákra. A 2010/2011-es tanévben tizenhét

településen – Bákó, Csík, Diószén, Frumósza, Gajdár, Klézse, Külsőrekecsin, Lábnyik, Lészped, Magyarfalu, Nagypatak, Pusztina, Somoska, Trunk – összesen 945 diák tanult magyart az általános iskolában. Iskolán kívül pedig 857-en tanultak magyarul huszonegy településen: Bákó, Bogdánfalva, Csík, Diószeg, Diószén, Dumbravén, Ferdinándújfalú, Frumósza, Gajdár, Klézse, Külsőrekecsin, Lábnyik, Lészped, Lujzikalagor, Magyarfalu, Nagypatak, Pokolpatak, Pusztina, Somoska, Szitás, Trunk (www.csango.ro/index.php?page=alias-9; letöltve: 2011. október 11.) Egy lézpedi asszony az iskolai oktatásról beszél:

Kesztek menni a ezek a küssebb gyērekek mennek ide le a, tanolnak magyaró, magyarórát es keccer a hédbe. Márton Atillával. Tanolnak keccer a hédbe. A küssebbek vannak izé etykortól kättókorig, s a nagyobbak kättókoról háromkorig. S szeretik, mennek ál, Atilla viszi őket táborba Magyarországba. Hova, hova, hova csak tuggya vinni őket, viszi. Eróst szeretik äszt a magyarórát. Atilla tanícça magyarul őket. (Lészped 2007. 43 éves nő)

Heti óraszámuk három, helyenként négy. A magyarórák a többi tanórárt megelőzően vagy azt követően kerülnek az órarendbe. A csoportokat életkor szerint határozzák meg. A csoportokon belül a gyerekek nyelvtudása igen eltérő. Az órák célja a magyar ábécé megismertetése a diákokkal, a magyar nyelven való írás, olvasás megtanítása, a beszédkésztség fejlesztése. Emellett pedig alapfokú néprajzi, kulturális ismeretek továbbadása, és a magyar nyelvű vallásos nevelés. Mivel mélyen hívő közösségről van szó, a magyar imaszövegek és vallásos énekek megtanítása alapvető fontosságú. A tanárok a nyelv irodalmi változatát tanítják, köznyelven beszélnek, de a nyelvjárási jegyeket nem javítják. Egyes helyeken Magyarországon vagy Erdélyben kiadott tankönyveket használnak, máshol a *Bokréta* című könyvet, mely a csángó gyerekek magyartanulására született. Szerzője Csicsó Antal, aki *Apró ábécé* című korábbi nyelvkönyvét fejlesztette tovább ebben a kötetben. A szerző maga is csángó születésű, a szegedi tanárképző főiskolán végezte el a magyartörténelem szakot. A tankönyv a magyar ábécé tanítása után nyelvtani ismereteket ad át. Olvasmányai közt mesék, versek, balladák, népi imádságok szerepelnek. Az olvasmányokat szószedet követi a szavak román, csángó és mai magyar megfelelőivel. Végül a csángók eredetére, történetére vonatkozó oldalak olvashatók a könyvben. A betűk/hangok tanítását a románnal való egyezésekre és eltérésekre alapozza. A román nyelvű bevezetőben a szerző a nyelvjárás értékességét hangsúlyozza.

A csángó diákok számára magyar nyelvű középiskola Moldvában nincs. Azoknak, akik magyarul szeretnék elvégezni a középiskolát, Erdély valamelyik iskolájában kell továbbtanulniuk. A moldvai csángó gyerekek nyelvi ismeretei lényegesen gyengébbek, mint erdélyi társaikéi. Korábban, míg semmiféle magyartanítás nem létezett, írni, olvasni sem tudtak magyarul. Mivel a szülők főként románul beszélnek velük otthon, a helyi magyar nyelvjárás és a román nyelv moldvai változatának egymásra hatása keveréknyelvűséget eredményez. Emiatt sem magyarul, sem románul nem tanulnak meg helyesen beszélni. Nincs stabil anyanyelvi képük. A moldvai iskolák tanítási nyelvét, az irodalmi románt nem értik jól, mivel szüleik is helytelenül beszélnek, hisz idegen nyelv számukra (Borbáth 2002: 230). Mindezek miatt sokszor memorizálni kénytelenek, ezáltal nem fejlődik gondolkodásuk, s tartós ismereteket sem szereznek (Borbáth 2000: 109). A hátrányos helyzettel Erdélybe kerülő gyerekek azt veszik észre, hogy itt társaik magyarul is másképp beszélnek, mint ők. Hogy jellegzetes nyelvjárásuk miatt ne nevéssék ki őket, egymás közt inkább románul beszélnek. A nyelvi különbségekhez társulnak még életmódbeli különbségek is, melyek szintén elkülönítik őket erdélyi kortársaiktól. A magyar középiskolában adódó nyelvi és kulturális nehézségek leküzdésére hoztak létre Csikszeredán ún. csángó osztályokat a József Attila Általános Iskola hetedik, nyolcadik évfolyamán. A kezdeményezés Borbáth Erzsébet igazgatónő nevéhez fűződik. Célja az volt, hogy két év alatt felzárkóztassa a csángó diákokat arra a szintre, hogy a többiekével hasonló esélyekkel indulhassanak a középiskolába. Az ezekben az osztályokban tanító tanárok a két nyelv ismeretében igyekeztek csökkenteni a nyelvek káros interferenciáit. A kontrasztív grammatikára alapozva fedeztették fel velük anyanyelvük jellemzőit (Borbáth 2000: 109). Az iskola 1990 és 1998 között látta el ezt a feladatot. Szerepét utána a gyimesfelsőlaki Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Gimnázium vette át. Az iskola Berszán Lajos atya kezdeményezésével 1994-ben kezdte meg működését (www.szenterzsebet.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=36&Itemid=5; letöltve: 2011. október 11.). Az Erdélyben középiskolát végző csángó diákok jelentős része ezt az iskolát választja. Ma már a magyar középiskolába készülők nyolcadik év végén vizsgát tesznek, mely eldönti, hogy alkalmasak-e a továbbtanulásra.

A székelyföldi iskoláztatás költségeiről 1992 és 2003 között a Domokos Pál Péter Alapítvány gondoskodott. A finanszírozás ezt követően a Moldvai Csángómagyarok Szövetségéhez és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségéhez került. Tíz éve működik az ún. keresztszülő program. Aki csatlakozik a programhoz, és vállalja egy gyerek éves tanítási költségeit – akár szülőföldjén, akár azon kívül – az keresztszülővé válik. Közel ezren váltak így módon keresztszülővé, akik legnagyobb részben magyarországiak, kisebb

részben nyugat-európaiak. A gyerekek levélben, telefonon tartják a kapcsolatot keresztszüleikkel, időnként személyesen is találkoznak. A személyes kötődés elősegíti a magyar nyelv iránti pozitív attitűd kialakulását. A státusztörvény értelmében minden határon túli magyarul tanuló gyereknek oktatási-nevelési támogatás jár. Azok a moldvai családok is részesülnek ebben, akik magyarórára járatják gyerekeiket. A pénzt az iskoláztatással kapcsolatos költségek fedezésére fordíthatják.

A magyar állam évente tíz ösztöndíjat biztosít a moldvai csángók számára valamely magyarországi felsőoktatási intézményben való továbbtanulásra. A budapesti Balassi Bálint Intézet a tanulmányok megkezdése előtt nyelvi, tantárgyi és országismereti felkészítést nyújt.

A moldvai magyarórákon, mint ahogy már szó esett róla, a nyelv irodalmi változatát tanítják, a tanárok órán a köznyelvet használják. A gyerekek önbizalmának erősítésére, otthoni nyelvük használatának ösztönzésére a tanárok időnként nyelvjárási kifejezésekkel is élnek. Céljuk a falubeli nyelv használatára való bátorítás, s a nyelvjáráson keresztül a magyar köznyelv minél alaposabb megismertetése. A két magyar nyelvváltozat és a román köznyelv megfelelő szintű kombinálása ezért fokozza a tanítás hatékonyságát (Kosztándi 2006: 66). Azt gondolom, a nyelvjárás fennmaradása szempontjából a legelőnyösebb magának a dialektusnak a tanítása lenne. Ez azonban több nehézségbe ütközik. Egyik probléma az, hogy nincsenek a nyelvjárásra kidolgozott tankönyvek. Ezek megírása nem is lenne könnyű feladat, hisz a dialektusnak számos változata létezik, ezért szinte minden falu számára külön nyelvkönyvet kellene írni. Megoldást jelenthetne a nyelvjárások egységesítése, ez viszont nem előnyös sem a nyelv további alakulása, sem a beszélők szempontjából. A nyelvjárás oktatásának ténye bizonyos mértékben megemelhethetné a nyelv presztízsét, ugyanakkor egyszerre el is választaná őket a magyar nyelvtől. Még hangsúlyosabbá válna az a gondolat, hogy ők a magyar nyelvnek csak egy alacsonyabb rendű változatát beszélik. A romániai katolikus egyházat megerősítené azokban az érvekben, melyeket a magyar nyelvű mise bevezetése ellen szokott felhozni: ti. azt, hogy a csángók nem igazi magyar nyelvet beszélnek, és a magyar nyelvű prédikációt meg sem értenék. A csángóknak a nyelvjárás elsajátításához nem fűződik érdekük. Identitástudatuknak nem része a nyelv, mert a XIX. században, amikor a modern magyar nemzetfogalom kialakult, s lett a nyelv közösség-összetartó erő, ők már nem tartoztak Magyarországhoz (Tánczos 1999: 23). Sőt ezekben az években a román nemzet formálódásának folyamataiban éltek. A szülőket és a gyerekeket is a magyar köznyelv elsajátítása motiválja inkább. Ez utóbbi változat presztízse jóval magasabb a nyelvjárásénál, s megtanulásának gyakorlati haszna van, hisz jelentősen megkönnyíti a magyarországi munkavállalást. A romániai alacsony bérek és a munkahelyek hiánya miatt sokan dolgoznak

külföldön, köztük Magyarországon. A fent említett okok miatt egyetértek Heltai (2006: 161) nézetével, mely szerint a moldvai oktatásban a köznyelvi-nyelvjárási kétnyelvűség kialakítása lenne kívánatos. A nyelvjárásra úgy tekinthetnek, mint a köznyelv megtanulásához felhasználható lehetőségre. Kontrasztív módszer alkalmazásával a nyelvjárási alakok is megjelenhetnek a tanórán.

A Moldvában folyó magyar nyelvi oktatási program intézményesen támogatja a közösségben spontán módon kialakult ún. késleltetett kisebbségi nyelvi szocializációt. Ebben a folyamatban a korábban egynyelvűként nevelődő fiatalok tizenéves korukban válnak kétnyelvűvé. Az iskola megerősíti a gyerekek kétnyelvűvé válását (Bodó 2004b: 58). Azokban a falvakban válik igazán hatékonyá a magyartanítás, ahol – ha késleltetve is – a magyar nyelvi szocializáció még gyakorlatban van.

Az oktatási programba bekapcsolódó falvak száma és a magyarárákra beíratott tanulók létszáma évről évre nő. Egyes helyeken csak iskolán kívüli oktatás zajlik, máshol iskolai is. A kétféle oktatási mód ma huszonegy települést érint, összesen ezernyolcszáz tanuló vesz részt benne. Az oktatásban negyvenhat tanár vesz részt (www.csango.ro/index.php?page=helyszinek-tanarok; letöltve 2011. október 11.). A magyarul értő csángó gyerekek közül még így is csak minden tizedik vesz részt magyar nyelvű oktatásban. Összesen kb. 7500 gyerek él harminc-harmincöt faluban, aki valamilyen szinten érti vagy beszél a nyelvet, de oktatásban nem részesül (www.csango.ro/index.php?page=oktatas; letöltve 2011. október 20.).

Egyház: román köznyelv-(magyar köznyelv)

A csángók római katolikus vallásúak. A moldvai katolikus püspökség területén a második vatikáni zsinat lezárulása óta, azaz 1965-től román nyelven zajlanak a misék (Hegyeli 2004: 119). A csángó hívők rendszeresen kérvényezik a magyar nyelvű mise bevezetését, de a jászvásári római katolikus püspökség sorra elutasítja őket. Egy klézsei férfi beszél erről:

Mikor mük kértük magyar misét, mert arról vam bászied. Arról vam bászied. Magyar misét kértünk, hát aszt kérte szervezete mijénk...hogy engeggyenek egy vasárnap egy magyar misét mongyanak e templomba, mellik órakor akar. (Klézse 2000. 73 éves férfi)

A csángók nagyon vallásos emberek, életükben a vallás és az egyház intézménye központi helyet foglal el. Önmeghatározásukat is a valláshoz kötik. Identitásukban római katolikusnak tartják magukat, hisz ez az a jegy, amelyben egyértelműen elkülöníthetők a

körülöttük élő ortodox románoktól. A pap a falu legtekintélyesebb személye, a hívő lakosság számára apostoli feladatot lát el. Isten akaratának való engedelmeskedés jelent erényt, azt pedig, hogy Isten akarata mit ír elő, csak a papok tudhatják (Kinda 2006: 148). A pap tekintélyét tovább növeli, hogy az alacsony iskolázottságú hívek között ő a magasan képzett, művelt ember. A közösség vezetőjének tekintik. Egy moldvai adatközlő így beszél a papról:

Bétanultak annyi iskolát...ők érdemesőbbak, mint münk vagyunk. Dä nem vót soha ij baj a papokval. Örökké, örökké jó vót, én uty tudom. Mikortól én vagyok. vót hamarább valami régebben, dä most, mikortól én vagyok, nem vót semmi baj. Szépen miséznek mind. Szép pildákat mondnak a viláagnak. Jó. (Lészped 2007. 43 éves nő)

Mivel hívei nagyfokú bizalmát élvezi, a papnak minden lehetősége megvan arra, hogy a misék alkalmával nagy hatást tegyen hallgatóira. Az egyház élve is ezzel a lehetőséggel, a papok által terjeszt a csángók körében olyan nézeteket, mint hogy ők román katolikusok, vagy hogy a magyar az ördög nyelve, vétek magyarul megszólalni, s hogy a csángók igazi magyar nyelven nem tudnak beszélni, és meg sem értik azt. Tekintélyük emelése érdekében a moldvai csángó falvak templomait monumentális méretűre építik. A papok ma már a csángók közül kerülnek ki. A jászvásári papneveldeben a csángó gyerekekből nevelik román szellemiségben azokat a papokat, akik később hazatérve a magyar nyelv elhagyására biztatják híveiket, s ellenségesen viselkednek azokkal, akik ezt nem akarják megtenni. A papi hivatás vonzó az alacsonyan képzett, szegénységben élő, mélyen hívő lakosság számára. A szülők örülnek, ha gyerekeik a jászvásári papneveldeben tanulhatnak. A papok elsősorban azokat a gyerekeket választják ki, s küldik a janicsárképzőként is emlegetett iskolába, akik jó képességűek, és a magyart az iskolában is tanulják. Így időben kiemelik a közösségből, és román érzelművé nevelik azokat, akikből később magyarul jól beszélő értelmiségi válhatna.

A pap kizárólagos hatalma az utóbbi években azonban valamelyest fellazulni látszik. Azok, akik a magyarországi munkavállalással vagy Erdélyben, Magyarországon szerzett iskolázottsággal szélesebb látókörre tettek szert, már nem hisznek a papok szavának. Sokan közülük a misére sem járnak el.

A moldvai katolikus templomokban az utóbbi néhány évben azonban a magyar nyelv is hallható volt egy-egy különleges esemény kapcsán. 2007. július 2-án, hétfőn reggel 9-kor például magyar misét tartottak a lujzikalagori templomban. A misét egy frissen felszentelt helyi születésű pap celebrálta, aki Gyulafehérváron végezte tanulmányait. A misén három, szintén Gyulafehérváron végzett pap segédkezett. Az előző napi vasárnapi mise után nem

jelentették be a templomban a másnapi magyar misét, s az utolsó pillanatig annak kezdési idejét sem lehetett tudni. A magyar mise után megjelent a jászvásári püspök is, aki három Jászvásárban végzett ifjú pap szentmiséjét koncelebrálta (Sántha 2007: 3).

A pusztinai Szent István Egyesület évek óta kérvényezi a magyar nyelvű mise bevezetését a templomba. Kérvényeik nem találnak meghallgatásra. 2006 októberében úgy tűnt, mégsem volt hiábavaló a fáradozásuk. Magyar misében ugyan nem volt részük, de 15-én a vasárnapi misén engedélyt kaptak arra, hogy magyarul imádkozzanak, s a mise előtt elmondják magyarul a rózsafüzért, és magyar nyelvű szent énekeket énekelhessenek. Ekkor ígéretet kaptak a magyar nyelvű mise bevezetésére. Az öröm nem tartott sokáig, rövidesen újra betiltották a magyar imádságokat és az énekeket. Valószínűleg nem volt véletlen, hogy az ígéretek közvetlenül Románia Európai Unióhoz való csatlakozása előtt hangzottak el. Az újbóli kérelmek hatására a jászvásári püspök 2007 februárjában a magyar misét ugyan nem engedélyezte, de megengedte a magyar nyelven való imádkozást.

Szintén Pusztinában történt 2007. május 13-án, hogy a betegek napja alkalmából három pap tartott misét, akik közül az egyik Berszán Lajos atya volt Gyimesfelsőlokról, aki által Gyimesfelsőlokon alapított Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Gimnáziumba számos magyarul tanulni vágyó csángó diák jár. A szentmisén, ahogy szokás, neki is románul kellett beszélnie. A mise végeztével „Dicsértessék Jézus nevé”-vel búcsúzott, melyre a hívek „mindörökké ámen”-nel feleltek (Nyisztor 2007: 4).

2008. május 8-9-én nemzetközi tudományos konferenciát szerveztek Bákóban Veszélyeltetett örökség – veszélyeztetett kultúrák címmel. Ennek keretein belül magyar misét tartottak a konferencia résztvevőinek a pusztinai templomban. A misét Pogár Róbert, magyarfalusi származású pap tartotta. A misén a falubeliek is nagy számban megjelentek.

Bizonyos változások a pap személyétől is függenek. A frumószai pap, mivel tud magyarul, lehetőséget ad a magyar nyelvű gyónásra.

Templomon kívül tartottak már magyar misét egy-egy alkalommal. 2006. december 28-án például Gergely István csíksomlyói plébános tartott misét Klézsén, a Szeret-Klézse Alapítvány házában. A résztvevők száma kb. kétszáz volt, sokan közülük gyerekek. Pár évvel korábban húsvét hétfőn egy pusztinai ház udvarában tartott misét a csíkszentmiklósi pap. A falu kétezer lakosából hatvanan vettek részt a szertartáson (Boross 2004: 273).

2009-ben a csángó konferencia zárásaként együtt misézett Petru Gherghel, moldvai római katolikus püspök és Cserháti Ferenc, esztergomi segédpüspök a Bákó melletti Lábnyikon (www.csango.ro/index.php?page=lb_mise; letöltve 2011. október 10.).

A magyar misével kapcsolatban a lakosság véleménye vegyes. Sokan szeretnék, ha lenne, ugyanakkor azoknak is nagy a száma, akik a román miséhez ragaszkodnak. Ennek oka az, hogy félnek a paptól, nem mernek vele szembeszállni. Elhiszik, hogy ők nem értenék meg a magyar nyelvű misét. Vannak magyar nyelvű imádságaik és szent énekeik, melyek nyelvjárásban fennmaradtak, igaz ugyan, hogy ezeket már csak az idősebb generáció ismeri. A fiatalabbak a liturgia szövegét valóban csak románul tudják. A magyaroktatásban részt vevő gyerekeknek megtanítják őket magyarul is.

A csíksomlyói búcsúra minden évben sokan ellátogatnak. Itt lehetőségük van magyar nyelven hallgatni a misét, s ekkor számukra is mondanak ún. csángó misét. Csíksomlyóra azokban az években is elzarándokoltak, amikor tiltva volt. Korábban gyalog tették meg az utat, ma jobbra buszokkal mennek. A búcsún a vallási tartalom mellett hangsúlyos a magyarsághoz való tartozás kifejezése. A csíksomlyói búcsúval egyidőben, pünkösdkor zajlik a baráti búcsú is. Barát község Bákó közelében fekszik, a csángó falvakból sokkal könnyebben megközelíthető helyen, mint Csíksomlyó. Az asszimilációs törekvéseket szolgáló baráti búcsút szándékosan időzítette az egyház ugyanarra a napra. Közeli fekvése ellenére sem vetekedhet jelentőségében és látogatottságában a csíksomlyói búcsúval (Fosztó 1999: 105).

1995 óta járnak a moldvai csángók a Kovászna megyei, Kézdivásárhelytől nyolc km-re lévő Futásfalvára, ahol a július 2-án, Sárlos Boldogasszony napján tartott búcsún magyarul énekelhetnek, imádkozhatnak. Egy további kedvelt búcsújáró helyük a bukovinai Kacsika, ahol a 90-es évek eleje óta magyarul is mondanak misét augusztus közepén, Nagyboldogasszony napján. A búcsú alatt lengyel, román és magyar nyelvű misék váltják egymást. 2005-ben először történt itt meg, hogy a jászvásári püspök, Petru Gherghel magyar püspököt hívott. A pécsi püspök, Mayer Mihály tartott szentmisét, melyben Bíró László, kalocsa-kecskeméti püspök segédkezett.

Munka: román köznyelv-magyar nyelvjárás-magyar köznyelv

A moldvai falvakban a munkalehetőség igen korlátozott, ezért sokan arra kényszerülnek, hogy valamelyik közeli városban vállaljanak munkát, ahol a román nyelv használatos. Vannak, akik a távolabbi Erdélyben dolgoznak. Nekik lehetőségük van munkájuk során a magyar nyelvet használni. Gyakran megesik azonban, hogy az Erdélybe kerülő csángók inkább románul szólalnak meg, mert szégyellik nyelvjárásukat, s nem akarnak a kisebbségi lakossághoz képest is kisebbségben lenni. Az sem ritka, hogy románul jobban, könnyebben beszélnek, mint magyarul. Jelentős a száma azoknak, akik hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon dolgoznak, ahol a munka világa és minden egyéb terület magyar nyelvű. A hosszabb ideig Magyarországon dolgozók beszédén érződik a magyar köznyelv

hatása, nyelvjárási beszédmódjuk közeledik a köznyelv felé. Elsősorban a fiatalok azok, akik szülőföldjükön kívül vállalnak munkát. A lakosság legnagyobb része azonban ma is falujában dolgozik, a földművelés, állattartás biztosítja a családok megélhetését. A ház körüli munkák nyelve hagyományosan a magyar nyelvjárás.

Média: *román köznyelv-magyar köznyelv-magyar nyelvjárás*

A Moldvában kapható újságok román nyelvűek. A moldvai csángóknak 1991 óta van saját lapja, címe *Moldvai Magyarság*, s havonta jelenik meg a csíkszeredai Székelyföld Alapítvány támogatásával. A lap a csángókat érintő legfrissebb eseményekről számol be, korábbi szerzők csángó vonatkozású műveiből közöl részleteket, s egy-egy helyi mesét, mondát is bemutat. A cikkek magyar köznyelven íródnak, néhány közülük román fordításban is olvasható. A folyóiratot elsősorban magyarországiak olvassák.

A Moldvai Csángómagyarok Szövetsége 2004 novembere óta adja ki a *Reverinda* című ingyenes gyereklapot, mely havonta jelenik meg hétszáz példányban. Az újság elsősorban a magyarul tanuló gyerekeknek szól, szerkesztői az oktatási programban tanító tanárok. „Kedves Olvasóink!” címmel egy magyar köznyelven írt egyoldalas köszöntővel kezdődik a lap. Ezt követően pedig a gyerekek magyar nyelvű fogalmazásaiból kaphatunk hírt a legutóbbi versenyekről, fellépésekről, kirándulásokról, ünnepekről, családi eseményekről. A fogalmazások szövegében a magyar köznyelv és a helyi nyelvjárás keveredik egymással. A fogalmazásokon kívül nyelvi játékok, fejtörők találhatók az újságban.

Szinte minden ház falán látható parabola-antenna, melynek segítségével a román nyelvű csatornák mellett a magyar adások is nézhetők. A magyar csatornák a magyar köznyelvi változatot közvetítik számukra.

6.4.2. Nyelvhasználati szinterek a mokeneknél

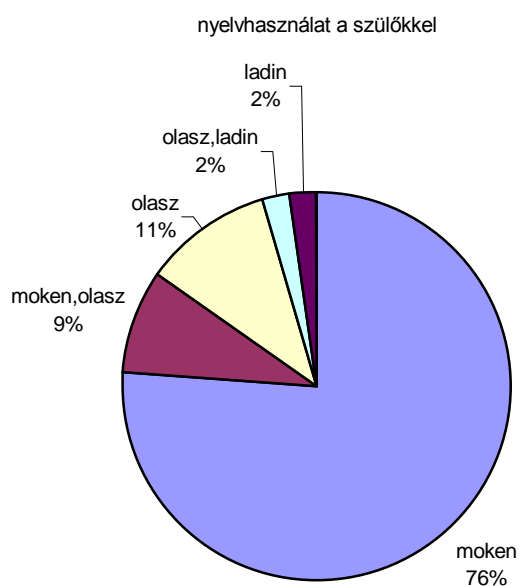
Család: *moken nyelvjárás-olasz nyelv-trentinói olasz dialektus*

A 2007-es Palùban végzett vizsgálatomban részletesen kitértem az egyes domainekben használt nyelvekre. Hogy hol tanult meg mokenül, arra 95 %-uk a családot jelölte meg, 5 %-uk a falut. Ugyanezt a kérdést az olasz nyelvre vonatkozóan is feltettem. 83 %-ban az óvodában vagy az iskolában tanulták, 17 %-ban a családban. Az olasz nyelvet illetően informális helyzetekben, így a családban is elsősorban a trentinói olasz dialektus használatos.

A szüleivel (7. ábra) az adatközlők 76 %-a mokenül beszél, 9 %-a mokenül és olaszul is, 11 %- a olaszul, 2 %- a olaszul és ladinul, megint 2 %-a ladinul.

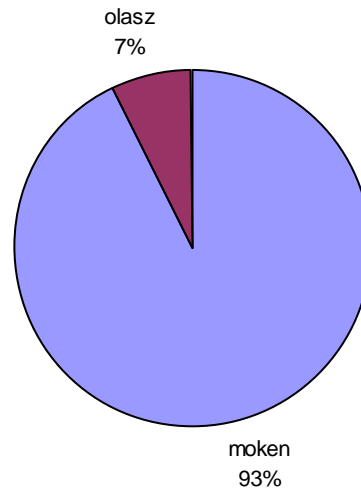
7. ábra

A nagyszülőkkel (8. ábra) gyakoribb a moken nyelv használata, ahogy ez várható is volt. 93 % beszél velük mokenül, 7 % pedig olaszul.

8. ábra

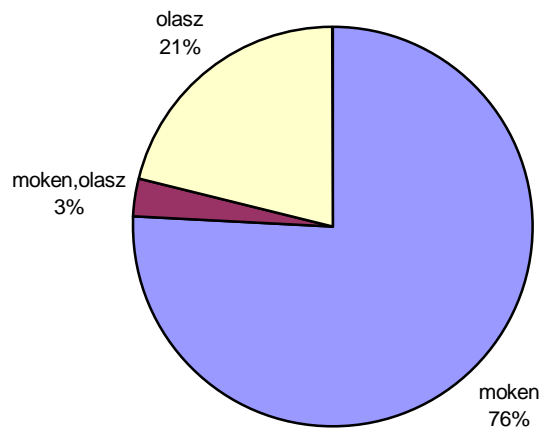
nyelvhasználat a nagyszülőkkel

A megkérdezettek 76 %-a beszél a gyerekeivel (9. ábra) mokenül, 3 %-a mokenül és olaszul, 21 %-a csak olaszul.

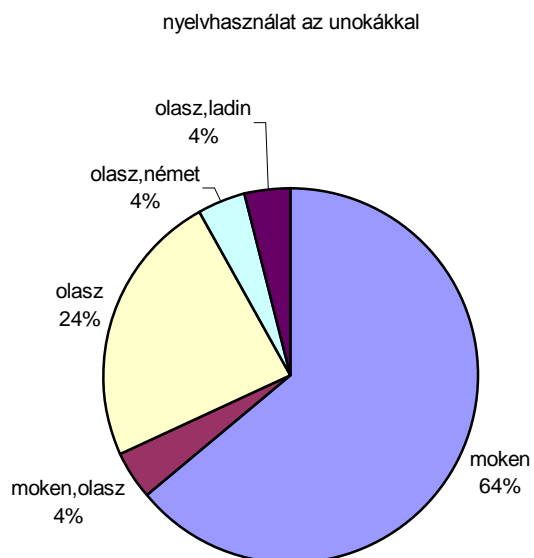
9. ábra

nyelvhasználat a gyerekeivel

Az unokákhoz (10. ábra) már csak 64 %-ban szólnak mokenül, 4 %-ban mokenül és olaszul, 24 %-ban olaszul, 4 %-ban olaszul és németül, és ismét 4 %-ban olaszul és ladinul.

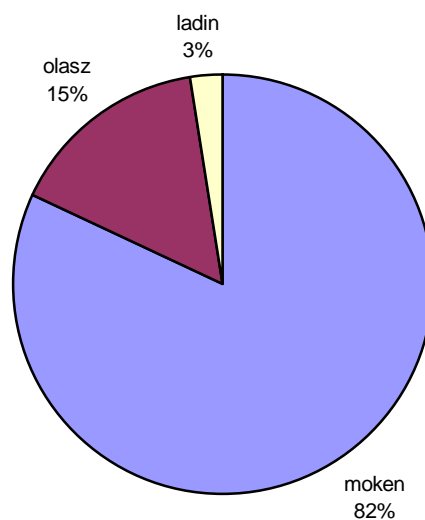
10. ábra

A testvérekkel (11. ábra) igen nagy arányban, 82 %-ban beszélnek mokenül. 15 %-ban olaszul és 3 %-ban ladinul.

11. ábra

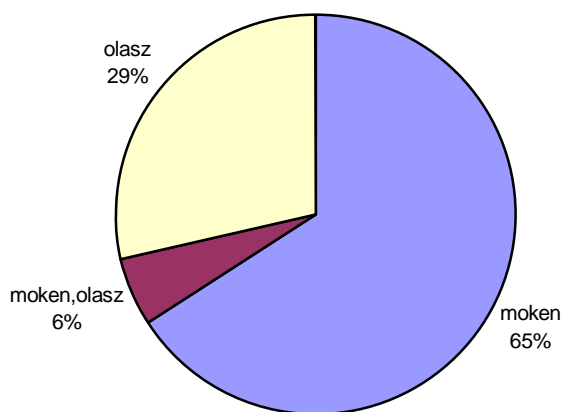
nyelvhasználat a testvérekkel

A házastársukkal (12. ábra) 65 %-uk a moken nyelvet használja, 6 %-uk a mokent és az olaszt, és 29 %-uk az olaszt. Az előzőekhez képest a nyelvjárásnak ez az alacsonyabb százaléka abból adódik, hogy a házastárs nem feltétlenül falubeli.

12. ábra

nyelvhasználat a házastárssal

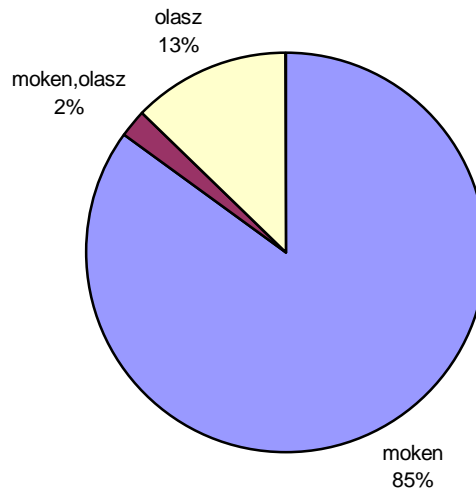

Falu: *moken nyelvjárás-olasz nyelv-trentinói olasz dialektus*

A többi falubelit (13. ábra) 85 %-uk mokenül szólítja meg, 2 %-uk mokenül és olaszul, 13 %-uk pedig olaszul, ill. trentinói dialektusban.

13. ábra

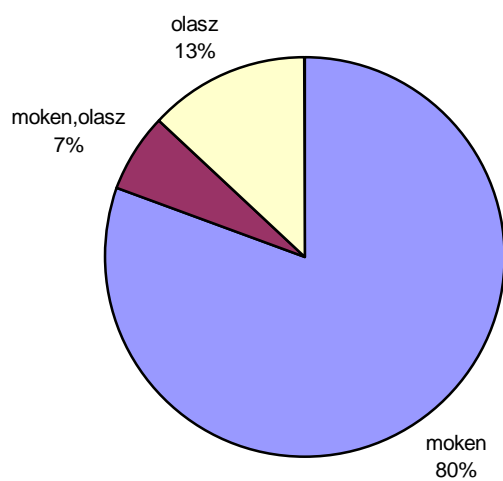
nyelvhasználat a falubeliekkel

Palù egyetlen boltjában (14. ábra) a válaszadók 80 %-a mokenül beszél, 7 %-a mokenül és olaszul, 13 %-a olaszul.

14. ábra

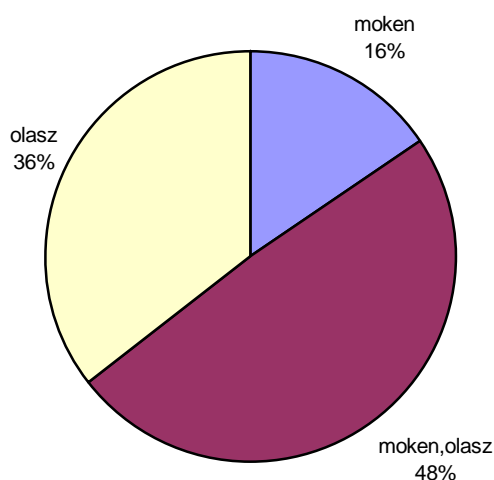
nyelvhasználat a boltban

A falu hivatalai közé tartozik a faluháza, a posta és egy kultúrintézet. A faluházán és a postán dolgozók nem helybeliek, nem ismerik a dialektust sem. A kultúrintézetben és a hozzá tartozó könyvtárban mindenki beszél mokenül. A hivatalokban (15. ábra) tehát 16 %-uk mokenül beszél, 48 %-uk mokenül és olaszul, és 16 %-uk olaszul.

15. ábra

nyelvhasználat a falu hivatalaiban

A falvakban kétnyelvű feliratok olvashatók, az olasz mellett nem németül, hanem helyi dialektusban.

Iskola: olasz nyelv-német nyelv-moken nyelvjárás

A három falu Trentino-Alto Adige tartományban található, ahol az iskolákban kötelező a német nyelv tanulása. Ennek oka az, hogy a tartomány északi része Dél-Tirol, melynek területén jelentős számú német kisebbség él. Az általános iskola öt éves alsó tagozata Fierozzóban van, ahol a tanítási nyelv a sztenderd olasz. Emelt óraszámú, heti hat-hét órában tanítanak németet. A moken dialektust is tanítják ún. *laboratorio* keretében. Ez a program minden tanév egyik félévében kerül sorra, s többféle foglalkozást magában foglal: sport, kézművesség, moken nyelv. Mindegyik területtel néhány hétig foglalkoznak heti másfél órában. Ezek között szerepel a moken nyelv is, melyet az egyik helybeli tanítónő tanít. Az

iskolában két tanító beszél mokenül. A moken nyelvet két korcsoportban tanulják a diákok. Az órát tartó tanítónő elmondta, hogy a tanórán a legegységibb ismereteket kívánja átadni: bemutatkozás, színek, számok, a hét napjai, alapvető igék és főnevek. A nyelvet nem csak szóban, hanem írásban is használják. A Moken Kultúrintézet évente irodalmi pályázatot ír ki az iskolás gyerekek számára. A pályaművekben a jelentkezőknek egy-egy témáról fogalmazást kell írni nyelvjárásban. A legjobbakat megjutalmazzák. A kisebbségek számára a legelőnyösebb az, ha minden tárgyat anyanyelven tanulhatnak legalább az iskola első éveiben (Szepe, 2001: 139). A moken nyelvjárás már nagy mértékben eltávolodott a mai német nyelvtől. A dialektusban folyó oktatáshoz tankönyvekre és megfelelő nyelvismerettel rendelkező kellő számú tanárra lenne szükség. A kisebbségi nyelvnek, azaz a mokennek az iskolában történő oktatására törvényi szabályozás nincs. Az ötödik osztályt követően a diákok a felső tagozatot a nyolc km-re lévő Perginében folytathatják.

Óvoda: *olasz nyelv-moken nyelvjárás*

Az iskolával ellentétben az óvodára vonatkozóan a tartományi törvény kimondja, hogy kell lennie egy óvónőnek, aki beszél mokenül. A Fierozóban lévő óvodában a reggeli foglalkozások egy része moken nyelven zajlik. Az óvónő elmondása szerint a 2006/2007-es évben a 23 gyerekből 8 beszélt mokenül. Minden reggel tartanak egy rövid foglalkozást moken nyelven, amikor köszöntik egymást, és megbeszélik, hogy ki hiányzik. A nap fennmaradó részében az óvónő mokenül beszélget azokkal, akik beszélnek a dialektust és olaszul azokkal, akik nem ismerik a nyelvet. Azok a gyerekek, akik beszélnek a nyelvjárást, egymás közt is beszélnek mokenül. Időnként szerveznek speciális foglalkozásokat, amikor moken nyelven mutatnak be egy-egy népszokást. Aki nem érti, annak lefordítják olaszra.

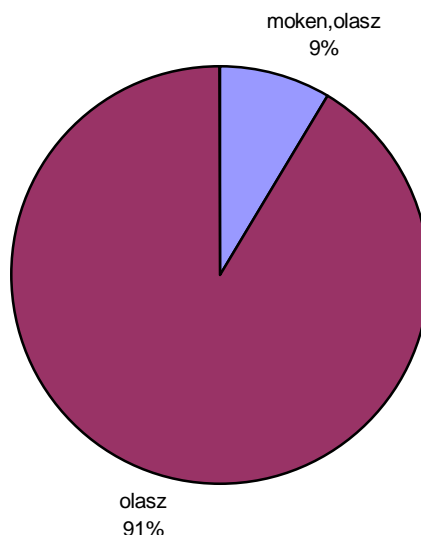
Egyház: *olasz nyelv*

A pappal a palù adatközlők (16. ábra) 91 %-ban olaszul beszélnek, 9 %-ban mokenül és olaszul is. Itt kell említeni, hogy a templom nyelve olasz, a misék olaszul zajlanak. A jelenlegi pap édesanyja moken, így ő is beszél a nyelvjárást, ezért jelölték meg néhányan az olasz mellett a moken nyelvet is, hisz a misén kívül használhatják vele a kisebbségi nyelvet is.

16. ábra

nyelvhasználat a pappal

A legrégebb írott moken nyelvű szöveg egyházi vonatkozású. Lukács evangéliumának tizenötödik fejezete, a tékozló fiú története. A nyelvemlék Ernesto Lorenzi *Toponomastica mòchena* című kötetében olvasható. A hitélet olasz nyelven folyik. Az első világháborúig német nyelvű miséket is tartottak, moken nyelvjárásban azonban sohasem. Az említett bibliai részlet fordításán kívül, sem katekizmusok, sem imádságok, sem szent énekek nem léteznek mokenül (Piatti 1996: 793).

Munka: *olasz nyelv-moken nyelvjárás-német nyelv*

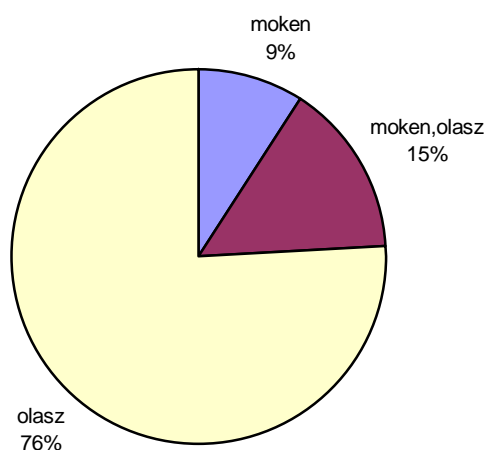
Az alacsony lélekszámú, hegyek közé ékelődött moken falvak csekély számú munkahelyet tudnak csak biztosítani a lakosság számára. A munkaképes korosztálynak a 70%-a (Abbruzzese 2005: 18) ingázásra kényszerül valamelyik közelebbi város és lakóhelye között. Aki távolabb talál munkát, az csak hétfévente vagy az ünnepekkor tér haza, de sokan vannak azok is, akik a munka miatt véglegesen elköltöznek szülőhelyükről. Az ő arányuk a három faluban összesen 47% (Abbruzzese 2005: 20). Szintén jelentős a száma azoknak, akik kihasználva a moken nyelvismeretből adódó előnyöket, Németországban, Ausztriában vagy Svájcban vállalnak munkát. Egy 1991-ben végzett felmérés eredményei szerint a moken lakosság 29.86%-a élt mezőgazdaságból, 22.83%-a iparból, 12.86%-a kereskedelemből és 34.43%-a különböző szolgáltatásokból (Abbruzzese 2005: 18). A hegyvidéki környezet és a

festői szépségű táj sok turistát vonz, s a moken falvak környékén számos túraútvonal halad át. Ebből adódóan néhányan foglalkoznak szobakiadással, s mindegyik faluban szálloda is van, de csak szezonálisan tartanak nyitva. A turizmus és a vendéglátás még fejleszthető lenne, és nagyobb mértékben segíthetné a lakosság megélhetését.

Palùì adatközlőim a munkahelyen ill. az iskolában (17. ábra) csak 9 %-ban használják a moken nyelvet, 15 %-ban a moken és az olaszt is, és 76 %-ban az olaszt. Érthető az olasz nyelv fölénye ezen a téren. Az iskola tanítási nyelve az olasz, a munkahelyén pedig az tud mokenül beszélni, aki Palùban vagy a másik két falu valamelyikében dolgozik.

17. ábra

nyelvhasználat a munkahelyen/iskolában

A munkahelyek hiánya nagy probléma mindegyik moken faluban. A házaknak igen nagy része lakatlan. A falvak összlakossága 1951-ben 1575 volt, 2003-ban már csak 1003 (Abbruzzese, 2005: 11). Létszámuk ötven év alatt harmadával csökkent. Az általam megkérdezettek közül négyen dolgoznak a falujukban.

Média: *olasz nyelv-német nyelv-moken nyelvjárás*

A rádió és a televízió olasz nyelvű adásai mellett a német adók is nézhetők. Az olasz csatornákon bizonyos időközönként közvetítenek róluk szóló műsorokat, melyek általában sorozatok, s történelmi, kulturális, nyelvi, néprajzi szempontból mutatják be őket, vagy aktuális helyzetükről szólnak. A mokenek által lakott területen a nyelvjárás is megjelenik a médiában. A TCA nevű regionális televízió csatorna 2006 áprilisától az olasz híradó után hetente moken nyelvű híradót közvetít olaszul feliratozva. A műsor címe: *Sim to en Bersntol*.

A *Trentino* című regionális napilapban kéthetente egy oldal mokenül olvasható *Liaba lait*, azaz 'Kedves Emberek' címszó alatt. Negyedévente megjelenik saját folyóiratuk *LEM* címmel, mely dialektusban annyit jelent, hogy 'élet'. A folyóiratban olasz, német és moken nyelvű írások jelennek meg.

6.5. Összevetés

A két közösséghez tartozók létszáma s a nyelvet beszélők száma között jelentős különbség van: 243 133 fő moldvai csángó és 1003 fő moken. Ha viszont a nyelvet ismerők arányát az összlétszámon belül vizsgáljuk, akkor a mokenek helyzete jóval előnyösebb: a 25% körüli arány áll szemben a 80-85%-kal. Nem mellékes ebből a szempontból a moken falvak földrajzi helyzete, mivel közvetlenül egymás mellett találhatók. A csángó falvak viszonylag nagy területen elszórva helyezkednek el. A fiatalkorúak aránya is befolyásolja a nyelvismereti eredményeket. Köztudott, hogy kisebbségi létben a fiatal generációk vannak leginkább kitéve az asszimilációnak. A csángó családokban sok a gyerek, a tíz sem ritka, a moken családokra ez nem jellemző. Mindegyik faluban magas az idősök száma. Mindkét csoportról megállapítható, hogy a nyelvet ismerők aránya településenként más és más. Moldvában a nagyobb, nyolcvanötös (Tánczos 1999: 15) településszámból adódóan ezek a különbségek jelentősebbek: az 1%-os és a 100%-os (Tánczos 1999: 17) nyelvismeret közötti adatok igen sokfélék. A négy moken falu közül kettőben szinte mindenki beszéli a nyelvet, a másik kettőben a fiatalok már alig értik meg. Moldvában is jellemző tendencia, hogy az újabb generációkban egyre kevesebben adják át a kisebbségi nyelvet, s ha át is adják, csak egy későbbi életszakaszukban. A többségi nyelvet a csángó és a moken kisebbség is magas szinten beszéli.

A fenti sorokban szó esett a kétnyelvűségről, annak fajtáiról. A kétnyelvűség, mint a nyelvi kisebbségeknél általában, e két nyelvszigeten is a közösséget együttesen és az egyéneket külön-külön is jellemzi. Ami a csángókat és a mokeneket mint közösséget illeti, mindkét csoport ún. népi kétnyelvű, mert helyzetükből következően rákényszerültek a többségi nyelv elsajátítására. Egy további szempont alapján mindkét közösséget egyoldalú kétnyelvűség jellemzi, azaz a többséghez tartozók nem kétnyelvűek, s az ún. kétoldalú kétnyelvűséggel ellentétben a két nyelv használati lehetőségei nem azonosak.

Egy nagyobb közösség vizsgálatakor a benne élő egyes emberek kétnyelvűségét meghatározni bonyolult feladat, s a pszicholingvisztika körébe tartozik. A két nyelv

használatát illetően családonként és személyenként nagy eltérések lehetnek. A kisebbségi nyelv ismerete, szerepe és jelentősége generációnként is különböző. S mindemellett azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy adott személy kétnyelvűségének típusa időszakonként is változhat. A következőkben a két nyelvsziget beszélőinek kétnyelvűségét olyan szinten érintem, ahogy az személyes tapasztalataimmal és a velük folytatott beszélgetések alapján megismerhetővé vált.

A két nyelv tudásának szintje alapján a moldvai idősebb generációk inkább magyar-domináns kétnyelvűek, a fiatalok szinte kivétel nélkül román-dominánsak. A Palùban élő mokeneknek több, mint fele saját bevallása szerint kisebbségi nyelven könnyebben fejezi ki magát, egyötödük úgy érzi, hogy a két nyelv ismerete azonos, s újabb egyötöd részénél valamivel többen az olasz nyelvismeretüket vélik jobbnak. Ezt az arányt erősítik meg a fent tárgyalt kérdőívben a gondolkodás nyelvének megadott válaszok is. A számolás és az álmok nyelve a legtöbb megkérdezettnél a két nyelv azonos előfordulását jelzi.

Az elsajátítás körülményeit figyelembe véve jelenleg mindkét nyelvszigetet az összetett kétnyelvűség jellemzi. A két nyelv nem különül el egyértelműen szituációnként és beszédpartnerenként. Néhány évtizeddel ezelőtt a család, az otthon, a falu nyelve még a helyi nyelvjárás volt, s a többségi nyelv a hivatalos intézményekre és a lakóhelyen kívülre korlátozódott.

Az elsajátítás idejét illetően a mokenek gyermekkorban sajátítják el a családban, a csángók korábban gyermekkorban, ma esetenként gyermekkorban bizonyos szinten, de a nyelv teljesebb elsajátítása a serdülőkorra esik.

A csángó és a moken endogén nyelvek, azaz anyanyelvként használják, nem pedig hivatalos körülmények között.

A két kisebbségi nyelv társadalmi elfogadottsága messze elmarad az államnyelvéhez képest, s ez előbb-utóbb feltehetően a felcserélő kétnyelvűség kialakulásához vezet.

A csoporthoz való tartozás tudata alapján a csángók és a mokenek bikulturális kétnyelvűek, tehát úgy érzik, hogy a kisebbséghez és a többséghez is tartoznak egyszerre. Ebből következően dekulturációs kétnyelvűek, mely ambivalens identitástudatot takar.

Az elsajátítás sorrendje szempontjából az esetek legnagyobb részében glottizmusról lehet beszélni a két nyelvszigetenél, vagyis a két nyelvet a többség egymás után sajátította el, s nem egyidőben. Moldvában korábban a gyerekek a magyart tanulták meg a családban, s csak később, az iskolában ismerkedtek meg a román nyelvvél. Azt tapasztaltam, hogy ma a gyerekkorúak előbb beszélnek románul, és később talán magyarul is. Kevés családban a román nyelvvél párhuzamosan a magyart is átadják a gyerekeknek, esetükben lingvizmusról

beszélhetünk. A moken megkérdezettek legnagyobb része, 79%-a a nyelvjárást sajátította el korábban, 15%-uk az olaszt. 6% esetében van szó lingvizmusról, azoknál, akik egyszerre tanulták a két nyelvet. A harminc év alatti korosztályban már többen vannak azok, akik a két nyelvet egyidőben sajátították el, de köztük is azok vannak még a többségben, akik mokenül előbb beszéltek.

A nyelvi képességek alapján a csángó fiatalok receptív tudása mindenképp jobb, mint a produktív. A produktív tudás a közösségen belül az életkorral arányosan nő. A moken közösség receptív (85%) és produktív (80%) szinten is jó nyelvtudással rendelkezik.

A tanulás módja természetes, mert a nyelvet a többi beszélőtől tanulták évszázadokon keresztül, s ma is ezen a módon adják át. Az utóbbi években azonban mindkét kisebbségi nyelv tanulásának módja részben ellenőrzötté is vált, vagyis intézményes keretek között is tanítják őket. Moldvában az általános iskolákban választható tárgy a magyar, s a moken kisebbség óvodájában és általános iskolájában pedig tanítják a nyelvjárást.

A két nyelvsziget kétnyelvű helyzetét összevetve látható, hogy közösségi és egyéni szinten csaknem azonos típusokba sorolhatók. A különbség a fiatalok nyelvismeretében és nyelvelsajátítási módjában van, mely szempont döntő fontosságú a kisebbségi nyelv jövőjét illetően. A csángó fiatalok közül azoknál, akiknek megtanítják ugyan a kisebbségi nyelvet, de egy későbbi életszakaszukban, ott a román nyelv elsajátítását követően erre sor. Ezzel is összefügg az a tény, hogy a magyar nyelv ismeretének szintje később sem lesz túl magas. A moken fiatalok közül azok, akik elsajátítják a nyelvet, már korai gyerekkorukban megteszik, s ebből következően nyelvismeretük is magasabb szintűvé válik.

Mindkét nyelvsziget esetében több nyelvváltozattal kell számolni. A többségi nyelv meghatározó jelentőségű mind írott, mind beszélt formájában. A többségi nyelv helyi dialektusa szintén hozzátartozik a mindennapokhoz. A kisebbségi nyelv további nyelvjárási változatokra bomlik. A csángók esetében alapvetően háromféle változatot lehet elkülöníteni, valójában azonban csekélyebb különbségek az azonos változattípusba tartozó települések között is fellelhetők akár a grammatikai, akár a lexikai elemek körében. A négy moken falu nyelvjárási módjának mindegyike mutat egyéni grammatikai és lexikális jegyeket. Az eltéréseknek történeti okai vannak. A moldvai csángók különböző időkben és különböző nyelvjárási területekről származnak, s az egyes településeken élők nem azonos mértékben keveredtek más magyar csoportokkal és a román lakossággal. A mokenek is több időpontban érkeztek Tirol más-más részeiről. A hegyvidéki környezet elválasztotta egymástól a településeket, s a középkorban mindegyik falu közigazgatásilag más városhoz tartozott. A kisebbségi nyelv sztenderd változata is eljut az érintett közösségekhez. Az iskolai oktatás, a televízió csatornák

és a magyar ill. német nyelvterületen vállalt munka által megismerik a köznyelvi változatot, és annak írott formájával is találkoznak. Az otthon elsajátított nyelvjárás megkönnyíti a magyar és a német nyelv tanulását. Jelentős különbség a két nyelvsziget között az, hogy a moken nyelvjárás írott változatban is él. A saját írásrendszernek köszönhetően a helyi nyelvváltozat több területen is érvényesülhet, mint például az utcai feliratok vagy a helyi újság. Az írott forma az intézményes keretek közti oktatást is megkönnyíti. A nyelv presztízsét megemeli, hiszen egy nyelv súlyát, tekintélyét, stabilitását nagyban befolyásolja, hogy van-e írásbelisége (Kiss 1995: 166). Az írásrendszer mellett megszületett moken nyelvtankönyv és szójegyzék a nyelvjárás kodifikálási folyamatát teszi teljessé, mely alapfeltétele a sztenderdizációnak. A sztenderdizáció lehetőséget ad arra, hogy egyéneket és csoportokat egyesítsen egy nagyobb közösségbe, és egyben elválasztja az így létrejött közösséget más közösségektől (Wardhaugh 1995: 33). A sztenderdizáció által egy nyelvjárás nagy lépést tesz afelé, hogy nyelvvé váljon. Egy szigethelyzetben lévő nyelvi kisebbség esetében ennek a folyamatnak előnyei és hátrányai is vannak. Előny, mert erősíti a közösségen belüli összetartást, növeli az ott beszélt nyelv értékét, megnöveli a nyelv használati lehetőségeinek számát, s ezáltal ösztönözheti a beszélőket a nyelv továbbadására. Megszünteti a többféle nyelvjárásból adódó kommunikációs nehézségeket. Hátrány, mert a beszélőket leválasztja attól a nyelvi egységtől, melyhez korábban tartoztak, s mert a létrehozott egységesített nyelvváltozat születése pillanatában még senkinek sem anyanyelve. Ha viszont az egyik változatot jelölik ki az írásbeliség alapjául, akkor konfliktus keletkezik az egyes változatok beszélői között, ami akadályozza az elterjedést. A folyamat a nyelvre nemcsak külső, hanem belső hatást is gyakorol, hisz eltűnnek a nyelvből olyan helyi sajátosságok, melyek hosszú idő alatt a maguk természetes módján alakultak ki, vagy őrződtek meg, s melyek egy kisebb közösség sajátjai voltak (Hoppa 2009c: 110). Még nem tudni, hogy a moken írásbeliség léte milyen hatásokat fog hosszú távon előidézni. Egy csángó sztenderd kialakítása nehézségekbe ütközne, mert maguk a beszélők stigmatizálnak érzik saját nyelvváltozatukat, így ők maguk nem motiváltak annak használatában. Ezen kívül a több változat között nincsen egy, amely magasabb presztízsű lenne a többinél, s a helyi sztenderd alapja lehetne. Hiányzik az értelmiségi réteg is, mely az új köznyelv elterjedését irányítaná (Heltai 2004: 132). A magyar nyelv vonatkozásában a magyarországi köznyelvet tekintik követendőnek, ahhoz fűződnek gazdasági érdekek. Nyelvsziget helyzetben a nyelvjárás írásbeliségének megléte vagy hiánya azért fontosabb kérdés más nyelvjárásokhoz képest, mert számukra saját nyelvük köznyelvi változata nehezen elérhető, a mindennapokban nem használható. Emellett a hosszú ideje tartó elszigeteltség miatt nagy mértékben különbözik is

egymástól a két nyelvváltozat. Itt a nyelvjárás maga a kisebbségi nyelv. Szükséges az írásforma meghatározása, mert az itt élők a többségi nyelv írásrendszerével ismerkedtek meg intézményes keretek között. Az az írásrendszer viszont valószínűleg nem tartalmazza teljes mértékben a kisebbségi nyelv minden létező hangját. A nyelvjárás sztenderd változatának ábécéjét téve alapul pedig előfordulhat, hogy a nyelvjárás egy-egy régről megőrzött vagy önállóan létrejött hangjának nincs írásbeli megfelelője.

Amint korábban szó esett róla, a többnyelvű egyéneknél általában nem lehet egyértelmű kritériumok alapján felismerni az anyanyelvet. Meghatározásakor különböző súlya lehet az elsajátítás idejének, a nyelvismeret fokának, a használati gyakoriságnak és az azonosulásnak. A Pozsony (1993), Heltai (2006) és Bodó (2005) által végzett felmérésekből az derül ki, hogy a megkérdezett moldvai csángók többsége magyar ill. csángó anyanyelvűnek tartja magát. Ami viszont a nyelvtudás fokát illeti, egyes helyeken azok vannak többségben, akik románul fejezik ki könnyebben magukat, máshol azok, akik magyarul. A moken közösség legnagyobb része szintén a kisebbségi nyelvet tartja anyanyelvének. Palù vizsgálatom azt mutatja, hogy a lakosság körében a korábban elsajátított és a könnyebben használt is a moken. A két nyelvszigeten élők közt különbség érzékelhető saját nyelvük megnevezésében. A beszélgetések során a moldvai csángók kétféle elnevezést használtak saját nyelvükre vonatkozóan: olykor a magyart, olykor a csángót. A mokenek saját nyelvüket soha sem nevezik németnek, csak mokenek. Ezek a jellemzők a két csoport identitástudatával is kapcsolatban állnak, melyről egy későbbi fejezetben lesz szó.

A nyelvszigeteken beszélt nyelvváltozatok az egyes domainekben más-más arányban jelennek meg. A család az a hely, ahol a helyi nyelvjárás a leginkább használatos. A csángó és a moken családokról is elmondható, hogy a legidősebb generáció még a kisebbségi nyelvet sajátította el legkorábban, s a családi nyelv is ez volt. A legfiatalabbak azonban már a többségi nyelvet tanulják meg korábban, és a család nyelvhasználatában is keveredik a két nyelv. A gyerekekkel való kommunikáció nyelve elsősorban a többségi nyelv. A családi nyelvhasználat falvanként és családonként is eltérő. A csángó falvakban a gyerekek a családban románul tanulnak meg korábban, de sok helyen később a magyar nyelvjárást is elsajátítják. A moken családok körében Fierozzóban és Frassilongóban már nem jellemző, hogy a helyi nyelvjárást is átadják a legfiatalabb generációnak. A másik két településen, Palùban és Rovedában viszont a gyerekek is elsajátítják a családban, méghozzá a korai években. Az ún. késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció rájuk nem jellemző. Ennek oka a két népcsoport közti életmódbeli különbségben keresendő. Moldvában a fő megélhetési forrás még ma is a földművelés és az állattenyésztés. A fiatalok közül sokan nem tanulnak tovább,

hanem gazdálkodásba kezdenek. Mivel a ház körüli munkák nyelve a magyar nyelvjárás, az otthon maradó fiatalok megtanulják ezt a nyelvet akkor is, ha korábban nem beszéltek, vagy esetleg csak passzív ismeretük volt. A mokenek hagyományos életformája is a gazdálkodás volt, ma azonban már nem ebből élnek. A moken nyelvjárás szókincse is elsősorban ezekre a tevékenységekre épül. Életmódjuk megváltozása miatt a nyelvet még nem tudó fiataloknak nincs lehetőségük arra, hogy később a közösség mindennapi munkáiba bekapcsolódva elsajátítsák azt. A két nyelvsziget közvetlen környezetében a trentinói olasz és a moldvai román dialektus a beszélt nyelv, így a családok nyelvhasználatába ezek a változatok is bekerülnek.

A falun belül egymás közt, a boltokban és a hivatali helyeken a kisebbségi nyelv, a többségi nyelv és annak helyi dialektusa keveredik egymással a két nyelvszigeten.

Az iskola tanítási nyelve a csángóknál és a mokeneknél is az államnyelv sztenderd változata. Moldvában a nyolcosztályos általános iskolák egy részében szabadon választható tárgyként tanítják a magyar köznyelvet, és írott változatát, az irodalmi nyelvet. A moldvai magyar nyelvjárás annyiban van jelen az órákon, hogy a jellegzetes nyelvjárás jegeket nem javítják ki. A moken általános iskolának csak az öt évfolyamos alsó tagozata működik az egyik településen. Az odajáró diákok mindegyikének tanítják magát a helyi német nyelvjárást évente néhány hónapig. A sztenderd német mindenki számára emelt óraszámú kötelező. A német nyelvet a helyi iskolából elkerülve a későbbiekben is tanulják tantárgyként a környék valamely iskolájának felső tagozatán és a régió valamely középiskolájában. A moken nyelvjárás szervezett tanulására az alsó tagozat befejezése után nincs lehetőségük. A moken nyelv tanításához nincsenek kidolgozott tankönyvek, s a szélesebb körben való tanításához nincs elegendő tanár, aki ennek a nyelvjárásnak birtokában van. Moldvában már létezik tankönyv, melyből tanítanak, tanárok is érkeznek hozzájuk, bár elsősorban Erdélyből. Náluk is alacsony azoknak a tanítóknak, tanároknak a száma, akik helyi születésűek, és a moldvai nyelvjárást is beszélik. A moldvai diákok az általános iskolát követően csak szülőhelyüktől távol, Erdély területén folytathatják magyar nyelvi középiskolai tanulmányaikat. Ott viszont a Moldvában szokásos heti három órás magyarórát a magyar nyelven folyó oktatás váltja fel. A csángó diákok erdélyi továbbtanulásával, és a magyar nyelvű felsőoktatásbeli tanulmányaikkal erre a célra létrejött alapítványok, szervezetek foglalkoznak. A mokeneknél erre nincs szükség, hiszen a tartomány egész területén kötelező a német nyelv oktatása. A csángó és a moken diákok nyelvjárás ismerete megkönnyíti számukra a sztenderd magyar és német nyelv elsajátítását. A tanítási órákon is eszközként használható fel arra, hogy megtanuljanak egy számukra magas presztízsű nyelvet, melynek ismerete lehetővé tesz

későbbi kapcsolatokat a magyar és német nyelvterülettel akár munkavállalási vagy egyéb szempontból.

A moken közösségben már az iskolát megelőzően is foglalkoznak a nyelvjárás továbbadásával. Az óvodában napi rendszerességgel jelenik meg a moken nyelvjárás egy helybéli óvónő jelenlétének köszönhetően. Egy mokenül beszélő óvónő alkalmazását törvény írja elő. A moldvai falvak területén az óvodai hálózat nincs még kiépítve.

Mindkét nyelvsziget katolikus. Olaszországban ez megegyezik a többségi társadalom vallásával. A román lakosság görögkeleti vallású, ezért a csángók vallásilag is kisebbségben vannak. Az egyházi élet a két nyelvszigeten a többségi nyelven folyik. Moldvában bizonyos rétegek körében lenne igény rendszeres magyar nyelvű misére, a romániai katolikus egyház azonban ezt nem engedélyezi. Néha előfordul, hogy valamilyen alkalom tiszteletére egy-egy helyen magyar nyelven miséznek. A mokenek nem igényelnek ehhez hasonló szertartást, s időnként sem tartanak német nyelven vagy nyelvjárásban misét. Moldvában a papok a templomon kívül sem beszélnek magyarul, akkor sem, ha ők maguk is csángó származásúak. Az egyik moken falu, Palù del Fersina papjának édesanyja moken, így ő is beszéli a nyelvjárást. A szertartáson kívül mokenül is beszélhetnek vele a hívek. A vallásnak és az egyházi személyeknek a csángó hívők életében jóval fontosabb szerep jut, mint a moken lakosságéban. Éppen ez az alapja annak, hogy Moldvában a katolikus egyház tevékenysége nyelvpolitikai szempontból a legmeghatározóbb. Efféle nyelvpolitikai funkciót az egyház a moken területen nem tölt be.

A munkahely nyelve a két csoport körében vegyes. Háromféle nyelvváltozat használatos attól függően, hogy hol dolgozik az adott személy. A csángó és a moken nyelvjárást használják azok, akik a ház körül vagy a falu területén belül (pl. boltban, kocsmában, postán stb.) dolgoznak. Az ő munkahelyi nyelvváltozatuk bizonyos személyekkel vagy tevékenységekkel kapcsolatban kiegészülhet az államnyelvvél. Az államnyelvet, vagyis a románt és az olaszt azok beszélik munkájuk során, akik lakóhelyüktől távolabb dolgoznak valamelyik nagyobb városban. A magyart pedig azok a csángók, akik Erdélyben vagy Magyarországon vállalnak munkát, s a németet azok a mokenek, akik Németországban, Ausztriában vagy Svájcban dolgoznak. A munkahelyek hiánya mindkét közösségnél nagy problémát jelent. A lakosság jelentős része ingázásra vagy elköltözésre kényszerül. A szülőfaluban maradás a fiatalok számára nem nyújt biztos jövőt.

A kisebbségi nyelvű média terén nincs azonos helyzetben a két közösség. Moldvában foghatók a magyar televízióadások, s magyar nyelvű folyóiratuk, a *Moldvai Magyarság* is havonta megjelenik. A televízió és a folyóirat nyelve nem teljesen azonos az általuk használt

nyelvváltozattal, olykor értési problémáik adódnak. A folyóirat kevés csángó családhoz jut el, mert ugyan róluk szól, olvasóközönségük mégis elsősorban a Kárpát-medencei magyar lakosság. Mindemellett az írott média kevesebb hatást gyakorol rájuk, mert magyarul írni és olvasni korábban nem tanultak. A 90-es éveket megelőzően csak a második világháború után működtek magyar iskolák néhány moldvai településen néhány évig. Hozzá kell tenni, hogy a lakosság nagy részének a román nyelven való írással és olvasással is nehézségei vannak. Sokan az általános iskolát sem fejezték be, a legidősebbek általában csak három-négy osztályt végeztek. A földművelő életmódnak nem feltétele írni-olvasni tudás, így ha meg is tanulták, a használat híján sokan elfelejtették. Nyelvjárási jellemzők a *Reverinda* című gyermekújságban fedezhetők fel, melyben magyarul tanuló csángó gyerekek fogalmazásai olvashatók. A fogalmazások nyelvezete azonban jóval közelebb áll a magyar köznyelvhez. A moken településeken is nézhetők a német nyelvű televízió csatornák. A regionális televízió emellett moken nyelvjárásban is közvetít híradót, s az olasz adók időnként róluk szóló ismeretterjesztő filmeket is vetítenek. Mivel a csángókkal ellentétben a mokenek írják is a nyelvjárást, ezért az megjelenhet kéthetente egy oldalnyi terjedelemben a regionális napilapban, és saját folyóiratukban, a háromnyelvű (olasz-német-moken) *LEM*-ben is. Ezt a folyóiratot minden családnak ingyenesen eljuttatják. A moken lakosság írni-olvasni tudása megfelelő szintű.

7. Szociolingvisztikai szempont II.

A két nyelv mindennapi jelenléte a beszélők identitását is alakítja. A két nyelv kölcsönhatása gyakori kódváltást idéz elő, valamint kevertnyelvűség is kialakulhat. A hosszan tartó kétnyelvű állapot nyelvcserehez vezethet. A két nyelvhez való kötődésnek azonban következménye is kettős: az asszimiláló és nyelvmegtartó folyamatok együttes hatása érvényesül.

7.1. Az identitás kérdése

Az ember etnikai identitása része a társadalmi identitásnak, mely önmagában is összetett: az etnikain kívül regionális, nemzeti, foglalkozásbeli, családi stb. összetevőkből áll (Gerner 2006: 151). Szociálpszichológiai jelenségként az etnikai identitás egy konkrét etnikai csoporthoz való tartozást takar (Isajiw 1990: 35, vö. Gerner 2006: 151). Az etnikai identitás kollektív komponense az egyes emberben gyökerezik, noha az etnikumra irányul. A kollektív identitás szükségessé tesz egy „mi” érzést és a másoktól való elhatárolódás lehetőségét (Rucht 1995: 10, vö. Gerner 2006: 151). Isajiw (1990) különbséget tesz az etnikai azonosulás külső és belső aspektusa között. A külső aspektus kulturális és szociális viselkedéssel hozható összefüggésbe: a) nyelvismeret és hagyományőrzés, b) etnikailag homogén kapcsolatok a családban, baráti körben stb., c) az etnikum intézményeihez való tartozás, pl. egyház, iskola, média stb., d) az etnikum civil szervezeteihez való tartozás, pl. klubok, egyesületek stb., e) az etnikai csoport tevékenységein való részvétel, pl. kirándulások, koncertek, táncestek stb. A fenti összetevők objektív kategóriák szemben az etnikai identitás belső aspektusával, ahová inkább szubjektív szempontok tartoznak, mint pl. vélemény, érzés, attitűd. A belső aspektus három dimenzióból közelíthető meg: a) kognitív dimenzió: az egyén önképe, saját csoportjának, múltjának és hagyományainak ismerete, b) morális dimenzió: a csoporttal szembeni köteleességek, pl. a nyelv továbbadása, endogámia stb., c) érzelmi dimenzió: a saját csoport iránt érzett kötődés.

7.1.1. A csángók identitása

A moldvai csángók, mivel hosszú idő óta román környezetben élnek, kötődnek mind a magyar, mind a román közösséghez. Esetükben azonban az identitás fogalmát a mai felfogástól eltérően kell értelmezni. A XIX. században zajló történelmi folyamatok idején, a modern polgári magyar nemzet kialakulásakor a csángók már nem tartoztak Magyarországhoz. Így a nemzeti öntudat nem alakulhatott ki bennük. A magyar nyelvet sem tekintik a közösséghez való tartozás kifejezőjének. Számukra nem az anyanyelv az identitás meghatározó tényezője (vö. Szépe 2001: 114, Bodó 2004a: 154). A nyelvcsere ezért nem veszteségként élik meg, hanem az élet szükséges velejárójának tartják. A románoktól való különbözős kifejezéséhez a kultúra más területein (pl. tárgyi kultúra, népművészet) megőrzött sajátos vonások is hozzájárulnak (Diószegi-Pozsony 1996: 110). Magukhoz legközelebb állónak a többi csángó falu katolikus lakosságát érzik függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszélnek (Tánczos 1999: 23). A hovatartozás meghatározásában a vallási felekezet a döntő, hisz ez különíti el őket egyértelműen a körülöttük élő görögkeleti románoktól. A magyarul már nem beszélő csángók magyar eredetét is római katolikus vallásuk bizonyítja (vö. Szabó T. 1981: 520). A magyar nemzetté válás folyamataiból kimaradtak, ugyanakkor benne éltek a román nemzet létrejöttének eseményeiben. A XIX. század második felétől a helyi és a megyei adminisztráció, az iskolarendszer és a katolikus egyház a román nemzeti öntudat megerősítésére törekedett. Az iskolákban megbüntették a magyarul beszélő gyerekeket, az istentiszteleten a pap pedig a magyar nyelv használata ellen prédikált. Moldvában sosem alakult ki magyar anyanyelvű értelmiségi réteg, mely a helyi kultúrát a politikai és kulturális életben képviselhette volna. Mivel az iskolahálózat román nyelvű volt és ma is az, ezért a magyar nyelvű írásbeliség nem terjedhetett el (Diószegi-Pozsony 1996: 109). A fentiekből adódóan az etnikai csoport megválasztásában bizonytalanok. Igazán sem magyarnak, sem románnak nem érzik magukat. Iskolában és iskolán kívül már több faluban tanulhatnak magyarul a gyerekek. A magyart azonban elsősorban gyakorlati céllal tanulják, a nyelvnek kevésbé van szerepe az identitás formálásában. A moldvai csángók változó arányban tartják magukat románnak, magyarnak, csángónak, székelynek és katolikusnak (Pávai 1995: 161, 162). Azt tapasztaltam, hogy ugyanazon személy önmeghatározását is befolyásolhatja az időpont vagy a szituáció. Így beszélnek magukról:

S akkor nem vajunk se rományok, tiszta rományok, se magyarok, tiszta magyarok. Ésszebolondítottuk a bajokat. (Pusztina 2006. 58 éves férfi)

Münkököt úgy monygyák nem es vagyunk mük iéppen magyarok...Mert magyarul, igaz magyarul nem tudunk gyelók²⁸. (Klészse 2000. 62 éves nő)

7.1.2. A mokenek identitása

A Palùban végzett szociolingvisztikai kérdőívből az derül ki, hogy a moken kisebbség olasz nemzetiségűnek vallja magát, hiszen a nemzetiség kérdésére minden adatközlő az „olasz” választ adta. A kulturális identitásra vonatkozóan azt a kérdést tettem fel, hogy „mely kultúrával azonosul?”. A 47 megkérdezett közül 32, tehát 68%-uk azt válaszolta, hogy a mokennel. Kettő a mokennel és az olasszal is, hárman az olasszal, és egy az olasszal, a némettel és a ladinnal egyszerre. Ez utóbbi válaszadó ladin származású, a helyi moken kultúrát pedig a némettel azonosította. A többi kilenc adatközlő nem válaszolt erre a kérdésre. Érdekes itt az anyanyelv kérdését is megvizsgálni. A palùli adatközlők 60%-a a mokent tartja anyanyelvének. 15% az arányuk azoknak, akik az olaszt és a moken is anyanyelvüknek tartják. Látható, hogy számukra a nemzetiség és a kulturális kötődés mást jelent, s az anyanyelv sem kötődik szorosan az identitás fogalmához.

7.2. Kódváltás

A kódváltás a két- és többnyelvűség természetes velejárója. Használata kifejezi a partnerek közötti kapcsolat minőségét (Gumperz 1983: 69). A fogalom jelentése Grosjean (1982: 14) szerint két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül. Előfordulhat mondaton kívül, mondatok között és mondaton belül. A mondaton belül megjelenő másik nyelvi elemről nem könnyű mindig eldönteni, hogy kölcsönzésről vagy kódváltásról van-e szó (Bartha 1999: 120). Kódváltás esetén az adott elem nem integrálódik a nyelvbe, a kölcsönzött alak viszont alkalmazkodik a befogadó nyelv fonológiájához, morfológiájához és szintaxisához (Haugen 1950, Grosjean 1982). A két nyelvet érintő kódváltásban az egyik grammatikai szempontból meghatározza a megnyilatkozás szerkezetét, ezt hívják bázisnyelvnek. A másik a vendégnyelv, melyből egy vagy több elem átkerül a bázisnyelvbe (Borbély 2001: 188). Megkülönböztethetünk kontextuális és szituatív kódváltást. A kontextuális kódváltást a beszélő nyelvi ismeretei

---

²⁸ egyáltalán

irányítják (Kiss 1995: 210, vö. Knipf-Komlósi 2006: 49). A szituatív kódváltásnak nem nyelvi, hanem külső okai vannak, pl. beszédhelyzet, téma, beszédpartner (Kiss 1995: 210).

Kódkeverésről akkor beszélhetünk, ha a beszélő a mondatokon és a szerkezeteken belül olyan gyorsan és gyakran váltogat két vagy több nyelvet, hogy nem lehet eldönteni, melyik nyelven beszél (Kiss 1995: 211). A kódkeverés során a két nyelv elemei nem csak jelentéstani, hanem mondattani és prozódiai szempontból is egységet alkotnak (Borbély 2001: 188).

Sem a kódváltás, sem a kódkeverés nem véletlenszerű, hanem meghatározott nyelvészeti szabályok szerint történik.

7.2.1. Kódváltás a csángóknál

A moldvai csángók kétnyelvű nyelvhasználatából következően a kódváltás mindennapi jelenség, azaz a magyar és a román nyelv elemei sokszor váltakozva jelennek meg egy megnyilatkozáson belül. Mondat szintű, szó szerkezet szintű és lexéma szintű (Benő 2004: 26-29) kódváltással is találkozhatunk. Bogdánfalva: *Há miel jött mágára, masináal vagy trénel, miel? Z'én ápám tudott magyarosszon csitilni. Nincsen putyéréik isz, nincsen párájik, kifizették, hogy szántsák mäg.* Lujzikalagor: *Numáj keresse, me ninsen. Hájszi, menjünk az orvoshoz!* Gerlény: *Ez, amelyik most itthon van, ē van bé a nyirászához. Másik gyēreke m űl Szpániába, egyik ljánym el van menvel Itáliába.* Klézse: *Akkor rusz ide vót jöve. Mikor lavoruce után libertátét adtak, hogy mentünk oda. Ul'an sok para lenne egy buccot elvenni? Csak mük a trenáj mondjuk magyarul. Csánjuk e pjácát itt vásárnap. Van si lâ muzsik, van si lâ policije, tanult szárengázsát.* Somoska: *Nem állhatom gyelók.*

7.2.2. Kódváltás a mokeneknél

A moken beszélők nyelvjárásában gyakran jelennek meg olasz elemek. Fierozzo: *bail de mess is er khemmen gagriast van sindaco 'a mise alatt üdvözölte őt a polgármester'. S ist importantet ver a khinn der earscht kontatto pet de schual 'egy gyerek első kapcsolata az iskolával fontos'. Ma stinkhen tea' sa, de goas 'a kecskék, azok aztán bűzlenek'. Palù: *de mai' nu'na hòt mer de doi storia kontart 'a nagymamám mesélte ezt a történetet'. De belln matèrie pfölln der mear 'melyek a kedvenc tantárgyaid?'. Roveda: *Pet vil cura ont calma***

'nagy gonddal és nyugalommal'. *Mear as en an khinn hòt s gaglaicht en an mostro* 'inkább szörnyhöz hasonlít, mint kisfiúhoz'. *De touta però de hòt nèt gabellt* 'a nyáj viszont nem akarta'. *Khospen gamòcht pet arte* 'művészien elkészített facipő'. *Lai kafè van orzo*, *guatn hòt s khoa'n gahòt* 'csak malátakávé, jó fajta nem volt'. *Der doi modo van u'leing* 'ez az öltözködési mód' (vö. R. Rowley 2003).

7.3. Félnyelvűség, kevertnyelvűség

A kétnyelvű egyének nem mindig beszélnek azonos szinten mindkét nyelvet. Ha valaki az egyik nyelvét alig vagy alacsony szinten ismeri, akkor félnyelvűségről beszélhetünk. Előfordulhat, hogy a beszélő ismeretei mindkét nyelvre vonatkozóan korlátozottak. Ebben az esetben kettős félnyelvűségről van szó (Kiss 1995: 205,206). A kisebbségi kétnyelvűség sajátos változata a kevert kétnyelvűség vagy kevertnyelvűség, melyre a nyelvi kompetencia alacsony szintje jellemző. Ez okozza a rendszerbomlást, a nyelvi rendszerek keveredését, s könnyen vezethet az anyanyelv elvesztéséhez, nyelvcserehez. A kevertnyelvűség inkább tartozik a nyelvi erózió kérdésköréhez, mintsem a bilingvizmushoz (Péntek 2002: 225). A nyelvi erózió során kezdetben a stílusárnyalatok kifejezési lehetősége sérül, majd a szavak értelmezése módosul. Ezután a nyelvtani szerkezetek előfordulási gyakorisága módosul, majd idegen szavak, kiejtési, hanglejtésbeli idegenszerűségek jelennek meg, elszaporodnak a tükörfordítások. A második nyelv előnyös hatása egy határon túl már az anyanyelv rendszerének felborulását okozhatja (Kiss 1995: 224).

7.3.1. Kevertnyelvűség a csángóknál

Moldvában a kétnyelvűség mellett a magyar és a román nyelv szabályosságait megtartó kevertnyelvűségről is beszélhetünk (Murádin 1994: 308, Borbáth 2002: 230). A nyelvjárásba bekerült számos román kölcsönszón kívül a román nyelv rendszerének jellemzői is fellelhetők. A legtöbb ilyen a mondatban figyelhető meg (vö. Ivácsony 2005). A folyamatosság érzékeltetésére szolgáló létige és a határozói igenév alkotta szerkezet (*nem úgy vagyunk tanulva*) gyakoriságának oka nem független a környező nyelv hatásától. A mondatban fellépő egyeztetési hiányok (*k'ét tesztvér lányok, van csánva kettő újak*) szintén ezzel magyarázhatók. A román mondatok SVO mintájára alkotott szerkezeteket (*teszi a húst*

az asztalra) is hallhatunk. A ragok és vonzatok tévesztése (*iskolában* helyett *iskolánál*) is ezzel magyarázható. Az összetett mondatban a kötőszóként álló vonatkozó névmás helyett a kérdő névmás (*ebből a földből élünk, mennyicske van*) fordul elő. A román konjunktívusz hatására olyankor is kötőmódba kerülnek bizonyos igék (*kellett sokat munkáljunk, akkor jöjjenek vendégek a szomszéd faluból*), mikor azt a magyar nyelv nem kívánja meg. A két nyelv hangtani keveredése eredményezte sok hosszú magánhangzó megrövidülését, mivel a románban csak rövid magánhangzók fordulnak elő (Márton 1956: 99). A hanglejtésben megfigyelhető sajátságokat (a beszéd tempója gyorsabb a köznyelvénel, időnként elnyújtott szótagok jelennek meg, a hangsúly nem mindig első szótagi) (Fodor 1991: 179) is okozhatja a román nyelvű környezetet.

7.3.2. Kevertnyelvűség a mokeneknél

A nyelvjárás szókincsében található olasz eredetű elemek mellett az olasz nyelvtani rendszer egyes jellemzői beépültek a moken nyelv rendszerébe. A jellemzően első szótagi szóhangsúly gyakran megváltozik olasz megfelelője mintájára. A határozott névelő olasz hatásra megjelenik a birtokos és a mutató névmások előtt is (R. Rowley 2003: 148). A mellékneveknek körülírt formájú fokozása (*benn s ist n mear interessantet s sèll as song de studiose* 'ha érdekesebb, amint a tudósok mondják') (R. Rowley 2003: 176.) is létezik. A szenvedő szerkezet a létigén kívül a 'jön' jelentésű igével is kifejezhető (*s is s earscht vòrt as khimmp permettert as khimmp khlòfft as mòckeno* 'az első alkalom, hogy megengedik, hogy mokenül beszéljenek') (R. Rowley 2003: 236). Összetett mondatok mellékmondatának szórendje is olykor olasz hatást tükröz (R. Rowley 2003: 290).

7.4. Nyelvcseré, nyelvmegtartás

A hosszabb vagy rövidebb ideig tartó kétnyelvűség nyelvcserét eredményezhet (vö. Borbély 2001: 18). Az idő múlásával megfigyelhető a nyelvszigetek lassú de folyamatos zsugorodása. Ezt előidézti többek között a más nyelvű beszélők beköltözése, vagy a környezethez való nyelvi alkalmazkodás (Zürer 1999: 27). A nyelvi asszimiláció a nyelvcseré által következik be, amelynek során a kisebbségi csoport elsajátítja környezeté nyelvét, kétnyelvűvé válik, a

kommunikációban egyre inkább a többségi nyelv válik dominánssá, később pedig anyanyelvvé (Kiss 1995: 196). A nyelvcsere Weinreich (1953: 69) szerint egy nyelv szokásos használatáról egy másikra való áttérés. Gal (2002: 165) hasonlóképp definiálja a nyelvcserét: egy nép vagy kisebb népcsoport elhagyja mindennapi nyelvét, és egy másik nyelv használatára tér át. E folyamatban általában a kétnyelvűség átmeneti szakaszként szerepel, noha a kétnyelvűség lehet stabil állapot is.

A nyelvcserevel rokon fogalom a nyelvvesztés, melyek közül a nyelvcsere a teljes beszélőközösséghez kötődik, míg a nyelvvesztés az egyént érinti. A nyelvcsere társadalmi és nyelvhasználati szokásokat jelent, a nyelvvesztés azokat a változásokat foglalja magában, amelyek a folyamat részeként a kétnyelvű egyén nyelvi rendszerében történnek. A nyelvcsere helyzetek nagyrészt egyéni nyelvvesztéssel is együtt járnak, mely funkcionális és nyelvrendszerbeli változásokat egyaránt jelent (Bartha 1999: 125). A nyelvvesztés és a nyelvjárásvesztés nem ritkán egybeesik. A nyelvjárásvesztés olyan közösségekben fordul elő, ahol valamely nyelvnek egy nyelvjárását vagy nyelvjárásait beszélők, s a nyelvvesztés során nyelvüket nyelvjárásuk formájában veszítik el. Előfordulhat akkor, ha a nyelvnek nincs egységes változata, csak nyelvjárásokban él, és akkor, ha a beszélők az egységesült változatot nem ismerik (Eöry 2004: 96). Akár nyelvvesztésről, akár nyelvjárásvesztésről van szó, a kisebbségi nyelv a családra, valamint a településen belüli használatra szorul vissza, ebből adódóan a beszélők nyelvi kompetenciája részlegessé válik, s ez a rendszer egészét érintő változásokat indít meg, illetve azt eredményezi, hogy a következő generáció már nem adja tovább a nyelvet gyerekeinek (Bodó 2001: 68, Riehl 2006: 201). A kevésbé iparosodott államokban a nyelvi kisebbségek könnyebben fennmaradnak, mint az iparosodott országokban (Petralli 1996: 82). A kisebbségi körülmények között élő közösségek nagy mértékben ki vannak téve az asszimiláció veszélyének, vagyis annak a folyamatnak, mely során az adott közösség létszáma nyelvi, etnikai vagy felekezeti szempontból csökken egy másik, a többségi közösség javára (Szilágyi N. 2005: 25).

Több tényező is felmerül, melyek meghatározó erővel bírnak a nyelvcsere területén. Ezek többsége nem nyelvi, hanem külső tényező, mint pl. számbeli kiterjedtség, földrajzi elhelyezkedés, területi koncentrálttság mértéke, társadalmi összetétel, iskolázottság, endogám/exogám házasságok, az érintett csoportok közti kulturális hasonlóság mértéke, nyelvpolitika, oktatási rendszer, többségi és kisebbségi attitűdök, anyaországi kapcsolatok. A belső, nyelvi tényezők közül kiemelendő a nyelvek közti tipológiai távolság ill. az érintett nyelvek sztenderdizáltságának foka (Bartha 1999: 132).

A nyelvcsere folyamatában benne élő közösségek életében egy ellenkező irányú folyamatról, a nyelvmegtartás jelenségéről is beszélnünk kell. E két folyamat, noha eltérő mértékben, de egyszerre van jelen egy-egy közösségben (Borbély 2001: 20). Nyelvmegtartásról akkor van szó, ha a beszélők a többségi nyelv előnyei ellenére tovább használják saját nyelvüket. A nyelvcsere folyamatában a nyelvmegtartás különbözőképpen valósul meg az eltérő életkorú, foglalkozású stb. beszélők körében, ezért a nyelv egy változatának társadalmi szintű megtartása egy kontinuumot jelent, melynek egyik végpontján minden generáció kiterjedt társadalmi helyzetekben használja a nyelvet, a másik végponton pedig anyanyelvi beszélők már egyetlen helyzetben sem használják (Bartha 1999: 130).

7.4.1. Nyelvcsere a csángóknál

Hogy a csángó nyelvjárás sok évszázadon keresztül napjainkig fennmaradhatott, az több oldalról is magyarázható. Egyik fontos szempont életmódjukban keresendő: a paraszti életforma nem tette lehetővé a mobilitást. Mivel életformájuk a faluhoz kötötte őket, egyszerűen nem tanultak meg románul (Gazda 1994: 276). Az endogámia a mai napig jellemző rájuk. Az alacsony műveltségi szint is gátolta a beolvadást. A csángóság legalább 50%-a a XX. század közepén még analfabéta volt. A katolikus vallás jelentős megtartó tényező a többségi társadalom görögkeleti vallásával szemben. Tekintetbe kell itt venni azt is, hogy a moldvai csángók mélyen vallásosak, és a már korábban említett történelmi okok miatt a felekezeti hovatartozást tekintik a legfőbb identitás-meghatározónak. Kisebbségi létben azokon a helyeken, ahol az anyanyelven kívül a vallás is elkülöníti a közösséget a többségi környezettől, ott a túlélés szempontjából ez kettős védelmet jelent (Péntek 2002: 222).

Az utóbbi két évtizedben a magyarországi munkavállalás lehetősége megemelte a magyar nyelv presztízsét. A magyar nyelvjárás ismerete utat nyit Magyarország felé. Az iskolákba bevezetett választható magyarórák és az iskolán kívüli magyar nyelvű foglalkozások szintén támogatják a magyar nyelv elsajátítását. Az órákon tanított és a Magyarországon dolgozók, tanulók által hallott magyar köznyelv azonban nem hagyja érintetlenül a moldvai nyelvváltozatot. Hatására a nyelvjárásban szórványosan megjelennek köznyelvi jellemzők. A nyelv intézményes keretek között való megjelenése fontos tényező a megmaradásban, azonban a formális nyelvhasználat helyett az informális nyelvhasználat

befolyásolása meghatározóbb lenne. Az elsődleges magyar nyelvi szocializáció állhatna hatékonyan a nyelvcseré útjába (vö. Bodó 2006a: 95).

A Moldvában élő késettetett kisebbségi nyelvi szocializáció ugyan biztosítja a nyelv továbbadását a fiatal generációnak, azonban a későbbi életszakaszban elsajátított magyar nyelv funkciói korlátozottak (Bodó 2006a: 100), használata az idősebbekkel való érintkezésre korlátozódik, és a nyelvtudás foka sem éri el a megfelelő szintet. A román nyelvre való áttérés egyik jele, hogy a nyelvjárásban azonos jelentésű magyar és román szópárok fordulnak elő. Bizonyos településeken a szópároknak csak a magyar változata ismert, máshol a magyar mellett megjelennek a román alakok is, s az erősebb román hatás következményeképp egyes helyeken csak a román változat él (Murádin 1994: 309). A korlátozott használat és az alacsony szintű nyelvtudás már nem jelent biztosítékot arra, hogy a kisebbségi nyelv a következő generáció életében is jelen lesz. Az egész moldvai magyar lakosság folyamatosan ritkuló szórványokban él (Péntek 1991: 6), s ez a tényező sem segíti a megmaradást.

7.4.2. Nyelvcseré a mokeneknél

A mokenek a XIII-XV. század óta élnek az Alpok déli lejtőin, és beszélnek archaikus nyelvüket. Megmaradásukat több tényező is magyarázza. Fontos szempont a települések földrajzi helyzete: a magas hegyek közé ékelődött, elzárt falvak nehezen voltak megközelíthetők addig, míg nem volt kiépített úthálózat. A lakosság kötődött lakóhelyéhez. A helyi nagybirtokosok földeket adtak nekik, amit nem adhattak el. Annak fejében tarthatták meg, ha megművelik (Sellan 1998: 375). A nyelv továbbélését a beszélők életmódja is segítette. A XVI. század után, a bányák bezárását követően a mokenek kereskedelemmel kezdtek el foglalkozni: a vándorkereskedők a környező német nyelvterületeken értékesítették a maguk által készített paraszti eszközöket, szerszámokat egészen a XX. század 70-es éveig (Piatti, 1996: 770). Így a német nyelv ismeretének gyakorlati haszna volt, s ez jelentőségét is megemelte. Egy másik fontos tényező az, hogy a XIX. század második felétől az első világháború végéig – míg a terület Olaszországhoz nem került - német iskolák is voltak (Piatti, 1996: 795).

Ma az egész Trentino-Alto Adige tartomány iskoláiban kötelező a német nyelv tanulása, mert a tartomány északi része Dél-Tirol, mely autonóm terület az ott élő nagyszámú német kisebbség miatt. A moken nyelvjáráshoz közel álló német nyelvnek a múltban is és ma is nagy a presztízse. A nyelvjárás kodifikációja a beszélők szemében is megemelte saját

nyelvük fontosságát. Az utóbbi egy-két évtizedben megerősödtek a tudatos kultúrafenntartásra irányuló folyamatok elsősorban a velük foglalkozó szakemberek, illetve a helyi kultúrintézet részéről.

Mindezek mellett mégis kérdés, mi lesz a sorsa a jövőben a moken nyelvszigetnek. A paraszti életforma megszűnésével a lakosság a munkavállalás miatt ingázásra kényszerült. A helyben lévő munkahelyek hiányából következően az aktív korúak legtöbbje valamelyik közeli városban dolgozik. A nap nagy részét olyan helyen töltik, ahol nincs lehetőség a nyelvjárás használatára. A moken nyelv szókinccse ma már igen korlátozott: a világ fejlődésével megjelenő újabb és újabb fogalmakat, eszközöket, tevékenységeket csak olaszul tudják megnevezni. Ilyen körülmények között a nyelvnek kevés gyakorlati haszna van. A beszélők számának lassú csökkenése természetes folyamat. Kevés a fiatal, közülük is sokan elköltöznek. Az óvodások egyharmada érti a helyi nyelvet. E negatívumok és a pozitív nyelvi és kulturális fejlesztések együtt alakítják a nyelvközösség további sorsát, melyet a külső segítség és saját akaratuk egyaránt befolyásol.

7.5. Összevetés

Mindkét közösség identitásában a kisebbségi és a többségi csoporthoz való kötődés is benne rejlik. A csángók identitása bizonytalan, a magyar, román és csángó önmeghatározás mindegyike ugyanannál a személynél is előfordulhat. A mokenek annak ellenére, hogy kivétel nélkül olasz nemzetiségűnek tartják magukat, nagyobb részük tekinti a moken anyanyelvének, mint ahányan az olaszt, s még ennél is többen vallják, hogy a moken kultúrával azonosulnak. Egyik kisebbség önmeghatározása sem a nyelvtudástól függ. A csángók számára a katolikus vallás bizonyítja a románoktól való különbözést. A mokenek azt tekintik saját csoportjukhoz tartozónak, aki a Fersina-patak völgyében lakik, beleértve olyan településeket is, ahol mokenek sosem laktak. Akár anyanyelvről, akár nemzetiségről vagy kulturális kötődésről van szó, a mokenek számára a moken vagy az olasz a két lehetséges alternatíva. A német sem nyelvként, sem nemzetiségként nem kerül szóba. Ők jobban elkülönítik magukat a német nyelvtől és kultúrától, mint a csángók a magyartól. Moldvában a magyar előfordulhat az önmeghatározás egy lehetőségeként, és a nyelv vonatkozásában a románnal szembeállítva szintén a magyar kerül elő.

Kétnyelvűségükből adódóan a kódváltás mindkettő csoportnál mindennapi jelenség. Minden nyelvi szinten előfordul, s kötőszavakat és tartalmas szavakat egyaránt érint.

A két nyelv rendszeres használata a csángó és a moken kisebbség körében is bizonyos fokú kevertnyelvűséget eredményezett. A csángó nyelvjárást elsősorban hangtanilag és mondattanilag változtatta meg a román nyelv, ezen kívül hanglejtésbeli változásokat és hangsúlyeltolódást idézett elő. A moken nyelvjárásra is leginkább mondattanilag hatott az olasz nyelv, valamint szintén hangsúlybeli változásokat okozott. Náluk viszont a hangtan helyett az alaktanban vehető észre az olasz nyelvre jellemző szabályszerűségek.

Mindkét közösség sok száz év óta fennmaradt a többségi környezetben. A hosszan tartó kétnyelvűség napjainkig sem idézett elő nyelvcserét. Ennek alapvető oka életmódjukban keresendő. A paraszti életforma helyhez kötötte őket, kevés alkalmuk volt a többséggel való érintkezésre, s földműveléshez, állattartáshoz arra szükség sem volt. A csángók körében mindig magas fokú volt az analfabétizmus, így románul sem tanultak meg írni, olvasni. A mokeneknek lehetőségük sem volt az életmódváltásra, mert földjeiket csak akkor tarthatták meg, ha megművelik. Őket a magas hegyek még inkább elválasztották más településektől. Az endogámia mindkét nyelvszigetre hosszú időn keresztül jellemző volt. A csángók megmaradását támogatta a vallási különbözőség, sőt a vallás az egyetlen egyértelmű elhatároló jegy a román közösségtől. A mokeneknél vallásbeli különbözőség nincsen.

A magyar és a német nyelvnek ma magas presztízse van. A németnek a mokenek számára mindig is nagy jelentősége volt, mivel német nyelvterületekkel álltak kereskedelmi kapcsolatban. A csángók számára a magyar nyelv ismerete segíti a magyarországi munkavállalást, mivel Romániában kevés a munkahely, és a fizetések alacsonyok. A mokenek számára a német nyelvismeret szintén a németországi, ausztriai és svájci munkavállalást könnyíti meg. Iskolai keretek között tanulják a német és a magyar nyelvet. A mokeneknek a XIX. század közepétől az első világháborúig német iskoláik is voltak. Moldvában a múltban magyar iskolák csak a második világháború után működtek néhány évig. Ma sok csángó falu általános iskolájában választható tárgy a magyar, és iskolán kívül is lehetőség van tanulására. A csángó és moken diákok számára tanított magyar és német nyelv a köznyelvi változat, melynek mindennapjaikban a lakóhelyükön funkciója nincs. A fierozói általános iskolában a nyelvjárást is tanítják egy évben néhány hónapig. Ezt a nyelvjárás kodifikálása tette lehetővé, ugyanis van elfogadott helyesírásuk, nyelvtankönyvük, szótáruk. A kodifikációs folyamat megemelte a helyi nyelvváltozat presztízst maguk a beszélők számára is.

Mindkét kisebbségi nyelvről elmondható, hogy generációról generációra csökken azoknak a száma, akik beszélik a nyelvet (vö. Knipf-Komlósi 2001: 102). Napjainkban az a

jellemző, hogy elsőként a többségi nyelvet sajátítják el a gyerekek, s később ismerkednek meg, ha megismerkednek, a kisebbségi nyelvvel. A csángók a román egynyelvű elsődleges szocializációra rövid idő alatt tértek át, noha az egyes települések között évtizedes különbségek is vannak (Bodó 2004b: 48). A két nyelvjárás használati köre is szűkül. A nyelvváltozatok szókincse a paraszti életformára épül, a modern étellel kapcsolatos fogalmaknak román és olasz megfelelőiket ismerik. A falun kívül nincs lehetőségük a nyelv használatára. Az elzárt falvakban munkahelyek alig vannak. Aki nem gazdálkodik, az rákényszerül arra, hogy elköltözzön. Emiatt a fiatalok is egyre inkább szülőhelyüktől távolabb telepednek le. Az életforma-változás a mokeneknél előrehaladottabb. Moldvában a lakosság nagy része még mindig a mezőgazdaságból él, noha sok fiatal és középkorú külföldön vállal munkát.

A nyelvmegtartásra irányuló tudatos és intézményes tevékenységek mindék közösség életében megjelentek. Ezek a folyamatok mindkét helyen a 90-es évek óta erősödtek fel. Egy nyelv továbbélését azonban hosszú távon az biztosítja, ha a családban, az elsődleges szocializációban van jelen, mely a beszélők szándéka nélkül nem lehetséges (Bodó 2004b: 42). Az elsődleges szocializációt befolyásoló intézkedések jelenleg egyik helyen sincsenek.

A csángó és a moken közösség kisebbséget alkot a kisebbségben. Románia és Olaszország területén tőlük nem nagy távolságra él nagy létszámban magyar és német kisebbség. Az erdélyi magyarok és a dél-tiroli németek az országban hivatalosan is a kisebbségek közé tartoznak. Az ebből adódó előnyök egy részét a nyelvszigetek is kihasználhatják. Ez a körülmény azonban hátrányt is jelent számukra, mert ők a kisebbségi csoporthoz képest is alárendelt pozícióban vannak. Nyelvük nem csak a köznyelvi változattól, hanem az országban élő magyarok és németek nyelvétől is különbözik.

A nyelvsziget-helyzetből adódó egyidejű elkülönülés és kötődés, mely a csángó és moken beszélőket mind a kisebbségi, mind a többségi nyelv viszonylatában jellemzi, hosszú távon kettős hatást eredményez. Az asszimiláció és a túlélés folyamata együttesen érvényesül.

8. Zárszó

Írásomban a nyelvszigetnek mint nyelvi jelenségének a bemutatására törekedtem. A bemutatást a dialektológia és a szociolingvisztika ágán keresztül végeztem. Mind a nyelvjárás szerkezetét, mind a nyelvet beszélők nyelvhasználatát a két érintkező nyelv együttesen alakítja. A kiinduló nyelvjárást a környező nyelv lexikailag és grammatikailag is megváltoztatta. A kétnyelvű közösségekben a nyelvek kölcsönhatásából olyan nyelvi jelenségek születtek, melyek a nyelvcsere irányába mutatnak. A nyelvcserét ugyanakkor számos tényező késlelteti, vele párhuzamosan nyelvmegtartó folyamatok is jelen vannak.

A nyelvsziget jelenségének leírására két beszélőközösség nyelvi és nyelvhasználati vizsgálatát követően került sor. A moldvai csángók és az olaszországi mokenek létszámukban és földrajzi elhelyezkedésükben különböznek, történeti előzményeikben, belső felépítésükben hasonlítanak egymásra. A két nyelvi közösség vizsgálata és összevetése azt igazolja, hogy hasonló körülmények egymástól távoli helyeken is hasonló folyamatokat indítanak el, azonos változásokat okoznak a nyelv felépítésében és a nyelvhasználati szokásokban.

Language islands – the Csango people of Moldavia and the Mócheno people of Italy

Subject, aim and methods of research

The dissertation is about language islands as a linguistic phenomenon. My research focuses on how language is influenced by the special circumstances that make a community a language island. Because of their special situation, language islands can be studied within two branches of linguistics. The structure and lexis of their language can be studied by dialectology. The characteristics of their language use belong to the field of sociolinguistics. Studying language islands requires the application of both disciplines.

In my paper I study language islands from dialectological and sociolinguistic approaches. I discuss the topic through the example of two language island communities. One group I selected is the Hungarian speaking Csangos of Moldavia (Romania), the other is the Mócheno people, who live in Italy and speak a German dialect. The two minority groups were separated from the larger speech community at the same time, and today they live in linguistically similar circumstances. Although the two communities differ in the size of their population, they share some features: their community is comprised of several towns, in the past they settled in several waves, and their dialect has several variants. However, the Csangos and the Móchenos are situated far away from each other, in the Eastern and Western part of Europe, and they are surrounded by different social circumstances.

In the study of the two language communities I personally collected and analysed data, and conducted a sociolinguistic questionnaire. I travelled to Moldavia (Romania) several times between 2000 and 2007. I visited eight Csango villages during these years. In 2000 I visited Klézse, in 2001 Külsőrekecsin, in 2002 Somoska, in 2006 Pusztina, and in 2007 Bogdánfalva, Lészped, Gerlény and Lujzikalagor. During my data collection trips I recorded live speech, which I later transcribed and analysed. During my visits I took part in the daily activities of the Csangos. Issues of language use were also brought up in our conversations.

I visited the Móchenos in North Italy in 2007. In one village, Palù del Fersina, I conducted a sociolinguistic questionnaire survey, which aimed to collect data on the language use habits of the population, language competences, and their attitude towards the Mócheno language.

The dialectological study of the Csango language island was carried out based on my own collection of linguistic data. The dialectal examples and text fragments found in my dissertation are also from my own data collection. The sociolinguistic description of the Csangos was formed based on my experiences in Moldavia and a synthesis of findings of previous research in the area. The dialectal description of the Mócheno community was written based on the latest studies and linguistic works, and I conducted a questionnaire to describe their sociolinguistic situation.

Language island – concept, types and characteristics

Language islands are language communities completely surrounded by another language community.

Language islands can be grouped based on whether they are found in only one village or if they are made up of several smaller communities scattered over a smaller or larger territory. The former is called *discrete language island*, the latter's name is *areal language island* (Wiesinger 2001: 93). The Csango and the Mócheno language islands are both areal, as they include several villages.

If the founders of a language island come from the same dialectal area, a *homogenous* language island is formed. In cases where the population originates from multiple dialectal areas, they interact to form a *mixed type* of language island (Szabó 1990: 296). The Csango and the Mócheno language islands both belong to the mixed type.

Language islands are characterised by *separation* in many ways. On the one hand they are separated from the language of the host country, on the other hand – after some time – their language will be different from that of the kin state. Moreover, we need to mention a further form of separation: the differences between the language variants spoken in the villages within the language island (Zürer 1999: 27). However, just as much the language island is different from them, it also is *attached* to both the host country and the kin state. It forms an integral part of the country where it belongs, and at the same time it is part of the language community it is torn away from (Hutterer 1991: 100).

The language spoken in such an island evolves to be an *independent system*. Because it lacks direct contact with the continuous language area, the changes in the latter do not reach it, therefore it preserves archaisms. As any living language, it is also affected by changes within the language, but these are not the same as the changes undergoing in the kin state. The community develops its own neologisms. But most of all, the surrounding language has a

strong influence on the island. These factors jointly create a unique language variant that becomes a dialect of the region, and which gradually grows to be more and more different from the norms of the larger language community.

The language island can be characterised to a great extent by some form of *duality* (Hoppa 2009: 68): it is a part of its original language community, but differs from it significantly; it has integrated into its present surroundings, and forms a part of its territory, but it differs from it linguistically; because of the prolonged influence of the surrounding language the language island starts to become similar; the dialect within the island has several variants, but these variants are mixed and influence each other. The phenomenon of the language island has to be approached from this duality. The language spoken there becomes a new dialect, and mixes the language brought from its origins with the one spoken in its surroundings to form a separate variant. Max Pfister (1989: 115) states in his study of the German speaking language islands in Italy that German material is mixed with Latin mentality.

Duality also characterises language use as the population of language islands is bilingual: the minority and majority language, and their variants have an important role in their everyday life. Short or long term bilingualism may lead to language shift.

Over time, language islands *shrink* slowly but continuously. This is caused by the settling in of people speaking another language, or by adaptation to the surroundings through language shift (Zürer 1999: 27). However, the road leading to language shift is very long, and is preceded by several generations of bilingualism. Some language communities manage to avoid complete language shift even after several hundred years. The two communities discussed in my dissertation are examples to that. A continuous struggle to avoid assimilation and for *language survival* is a part of the history of language islands. This behaviour hinders the linguistic and cultural assimilation of the community (Zürer 1999: 28).

The Csangos of Moldavia

The Csangos of Moldavia live in the eastern part of Romania. Their settlements are found around Bákó and Románvásár, along the Szeret, Moldva, Beszterce, Tázló and Tatros rivers. Their ancestors came from the Carpathian Basin and settled here in many waves between the 13th and 18th centuries. In the Middle Ages a Hungarian speaking community arrived here from Közép-Mezőség (Benkő 1990: 38), and later, mainly in the 18th century, Székely

(Sekler) people settled here (Domokos 2001: 81). Their population in 1992 reached 243 133 (Tánczos 1999: 7).

The Mócheno language island

The Móchenos live in Northeastern-Italy on the Southern slopes of the Alps. The three villages regarded as Mócheno settlements are found in the region of Trentino-Alto Adige, 12 km to the east of Trento, in the valley of the torrent Fersina. In Italian these villages are called Palù del Fersina, Fierozzo and Frassilongo, and according to a 2003 survey they have a total population of 1003 (Abbruzzese 2005: 11). A further, fourth village is called Roveda, but administratively this village belongs to Frassilongo. Their ancestors settled here during the 13th century. The German speakers arrived from the overpopulated Tyrol and other places near Trento (Rowley 1994: 146). In the second half of the 14th century and during the 15th century further German speaking settlers arrived from different parts of Tyrol.

Dialectological study of language islands

The language spoken in a speech island is a dialect, which has special phonological, morphological, syntactic and lexical features.

Let us see some examples from the dialect spoken by the Csangos of Moldavia: labial-illabial matching in the root and the affixes: e.g.: *mükor, odagyilink, idegön*. As for phonetic assimilation, the affix *-val/vel*, which in standard Hungarian assimilates to the final consonant of the word it is attached to, does not assimilate in the Csango language: *magyarokval, tavaszval, uramval*. Anticipatory assimilation is also found, e.g.: *tennap, meghíttuk, alumni*. Both palatalization and depalatalization are widespread, especially in the cases of the sound pairs *n-ny* and *l-j*, e.g.: *tehény, tanyítók, leánkáját, enéme*. As regards word formation, we can state that the diminutive suffix is very popular, and does not only attach to nouns, e.g.: *báránka, kicsike, szépecske, mennyiske*. When using inflexional affixes of verbs, in the case of one syllable verbs that end in *-t* or *-ll*, the past tense is formed without using an anaptyctic vowel, e.g.: *építtek, elpusztították, halltál*. As for word order, the place of the verbal prefix is often altered, e.g.: *mikor majd romlik el az étel; akkor adja oda másnak*. Placing the verbal prefix after the verb expresses continuous aspect. To express the continuous aspect, it is also common to use a structure made up of a substantive verb and an adverbial participle, e.g.: *el vannak menve messze; ott vót a bojér lány álrabolva*. A few examples of Romanian loan

words: *kamera, komnáta, cincár, csáj, kavor, nyírásza*. Regional words include: *pisleny~pislen, pakkant, fehérnép, benderedik, vigyázkodik, mieskedik, ritkányos*.

Now let us take a few examples from the Mócheno dialect. When comparing it with standard German, some regular phonetic changes can be observed, for example *w-b*: *Wasserbossen, Woche-boch, Wald-bolt*. The voiced *b* is often replaced by the voiceless *p*, e.g.: *Buch-puch, binden-pinan, brennen-prennen* (Cordin 2003: 20). If the word ends in *-gen* in German, in the Mócheno language it will end in *-ng*, e.g.: *tragen-trong, Regen-reng, folgen-volng*. Words ending in *-den* and *-en* in German will end in *-n*, e.g.: *Faden-von, Schaden-schon, waschen-baschn* (R. Rowley 2003: 110, 122). The verb expresses the number and person of the subject. Collective nouns (such as herd, flock, pile) can be followed by plural verbs as well. They mainly use two tenses: present and past. The latter is expressed with a compound form: an auxiliary verb and a past participle. Beyond these, there is future tense and past perfect tense. The verb can take three modalities: indicative, imperative and subjunctive. In the dependent clause the place of a verb is elsewhere than in the independent clause, just like in German, e.g.: *ball er nou vèrr gaben ist*. At the same time, the Italian structure is spreading, in which the two clauses have the same structure in this respect. According to this pattern the previous clause sounds: *balls der ist nou vèrr gaben* (R. Rowley 2003: 288). A few regional words: *hoazat* (Germ. Hochzeit), *bia* (Germ. Wiege), *vingar* (Germ. Finger), *guet* (Germ. gut), *khospan* (Germ. Holzschuhe), and from Fierozzo: *verstéè* (Germ. verstehen).

The language systems used in various language islands are similar in three aspects owing to their situation. One feature is the existence of preserved archaisms (Pfister 1989: 100). The other is the individual development trend of the language, which may be similar to the changes of the original language territory, but most often is different from that. Finally, the changes induced by the surrounding language, its effect on the language (Matzel 1989: 83).

A few examples of archaisms from the Csango dialect: *kicsid, menen, monda, mondja vala, segélje*. Own creations: *festeződik, üsmeretes, barátkálódik, melegítő, építőnök*. Influence of the Romanian language: besides loan words there are loan structures, e.g.: *ül* means 'live' besides standard Hungarian 'sit', *nem még kell nekik kalács*, and structural changes, such as 'a helek mieink', 'tizenharmadikján az októbernek'.

Archaisms in the Mócheno language are mostly observable in its phonology. Its neologisms reflect strong Italian influence. The Italian language mostly affects the vocabulary, e.g.: *nu'na* (It. nonna), *tschae* (It. cena), *alura* (It. allora), *schubet* (It. subito). The word stress is kept in its original place in words taken from the majority language (R. Rowley

2003: 26). The use of the definite article is different from its use in German, similarly to Italian it is used with possessives and demonstratives as well (R. Rowley 2003: 148).

The dialect of the language island is divided into several variants due to historical reasons, and these versions have mixed with each other.

In the Csango language of Moldavia we can distinguish three dialectal variants. The most archaic variant is spoken by the Northern and Southern Csangos. They tend to say an *s* sound instead of an *sh* (e.g.: *moszt, iszkola, küsszebb, szok, verekedész, isz, öregszég*). The second dialectal unit is made up of those villages where the Hungarians who settled here in the Middle Ages mixed with the Székely people (Tánczos 1999: 10). The third variant is spoken by the descendants of the Székely people, who stayed together after they settled here and did not mix with the Hungarians already living in the area. However, we can find differences (both grammatical and lexical) in the language of villages that belong to the same dialectal group.

During my field work I went to villages belonging to all three groups. The eight studied villages can be categorized as follows: 1. Bogdánfalva belongs to the Southern Csango group, inhabitants came here in the Middle Ages. Their ancestors moved beyond the Carpathian Mountains from Közép-Mezőség, Transylvania in the 13th-14th century (Benkő 1990: 38). 2. Lujzikalagor, Klézse, Somoska and Külsőrekecsin are villages where the Hungarian population who was living here from the Middle Ages mixed with the Székelys who came later. 3. Lészpéd, Gerlény and Pusztina are populated by Székely Csango people, they are the descendants of Székelys who came here in the second half of the 18th century, fleeing from the Massacre at Madéfalva.

A few characteristics of Bogdánfalva: pronouncing *s* instead of *sh*, e.g.: *katonaszág, feszt*; lag assimilation, e.g.: *egy gyorminc*; present tense, first person plural verbs in the indicative mood get an *-ink* suffix, e.g.: *kötink, vegyink*. Characteristics of Lujzikalagor, Klézse, Somoska and Külsőrekecsin: the use of the postposition *felé* to express a continuous aspect, e.g.: *immá innent még mit ad az Isten eléfelé*. Adding emphasis is sometimes done by repeating the word, e.g.: *nehezen, nehezen megtanultam*. Characteristics of Pusztina, Lészpéd and Gerlény include elongation of the word-final vowel, e.g.: *akkó, háromcó* and a shortening of consonants, e.g.: *éjel, anyiat, hézám*. The *-zz* sound cluster of imperative verbs is turned into *-jz* in these villages (Hoppa 2008: 73), e.g.: *hojzák, kérdejzen*.

All the Mócheno villages have peculiarities in both grammar and lexis. As for vocabulary, there are an especially large number of local differences. ‘Trousers’ for example is called *tsas* in Palù del Fersina, *priech* in Roveda and *brang* in Fierozzo (Rowley 1994:

153). There are several examples of minor formal differences: *schea, schéè, schia; pèrch, pèrg, pèr; i gea, i gèè, i gea; toech, toeg, toa; baib, bae; pauer, paoar; roet, roat* (R. Rowley 2003: 104).

The variant spoken in Palù has the most similarity with the dialects of Inner-Tyrol. The Middle High German *s* in the inside of a word and at the end of a word is pronounced as *s* and *z*, while in Fierozzo and Frassilongo it sounds as *sch*. The third person singular form of the substantive verb is said here as *is*, but elsewhere it is *isch*.

The case endings of nouns in Roveda include archaic forms. In the Mócheno language the nominative and accusative cases of singular nouns are identical in all three genders, e.g.: *der mònn, de khua, s pett*. In Roveda, the masculine singular noun has different forms in the nominative and accusative cases, e.g.: *der mònn* (Nom.), *en mònn* (Acc.). In the case of feminine nouns, the dative case is identical with the nominative and accusative cases, but in Roveda it is different, e.g.: *der khua* (R. Rowley 2003: 134).

The past participle of verbs ending in *-t* is formed with *-t* in Palù (*gaòrbetet*), but in the other villages with an *-n* (*gaòrbetn*) (R. Rowley 2003: 204). When forming the past participle the verb usually gets the prefix *ga-*. An exception would be the verb *tea*, its participle is *tu'*. This is the form in which we meet it in Palù, but in the other villages this verb also gets the prefix: *gatu'* (R. Rowley 2003: 214).

The relative pronoun 'who, which, that' is the same (*as*) in all genders in both singular and plural, e.g.: *an hunt as pèllt, paist nia*. In Palù *das* is also used as a relative pronoun, e.g.: *pin e vroa za hom de mama das eppas paroaatn tuat* (R. Rowley 2003: 190).

The mixing of language variants is enhanced by marriage in both language islands. The harmonisation of the Mócheno variants is also supported by the codification of the dialect, which has spelling rules, a grammar text book and dictionaries. The Csango and Mócheno dialects have recently been influenced by standard Hungarian and German, respectively. Teaching Hungarian and German in schools, and people working abroad brought the standard language to these language islands.

Sociolinguistic study of language islands

The population of a language island is a language minority in a majority society. In order to get by, they are forced to acquire the majority language as well. The circumstances have a two-way influence on such a community. On the one hand, belonging to the community urges

them to preserve their language and culture, and on the other hand, the necessity of integration into the majority society forces them to adapt. In such circumstances bilingualism is a must.

In Moldavia out of the 243 133 people of Hungarian origin (Tánczos 1999: 7) approximately 62 000 (Tánczos 1999: 21) speak Hungarian. The proportion of Hungarian speakers in the different villages varies significantly. In one village less than 10% of people of Hungarian origin speak Hungarian, in another everybody does (Tánczos 1999: 17). The Hungarian population of the rest of the villages fall between these two extremes. The Csangos of Székely origin are the least assimilated group: 80% of people who preserve their language today belong here (Tánczos 1999: 11). According to a report issued by the Association of Csango-Hungarians in Moldavia in 2010 the number of adults who still understand and speak Hungarian was 53 000, the number of children who still understand and speak Hungarian was 9000, and the number of those who do not know any Hungarian was 181 000 (www.csango.ro/index.php?page=oktatas; accessed 20 October, 2011). In Szabófalva, the biggest village of the Northern Csangos around Románvásár, language shift is in a very advanced state. Children in this village did not speak Hungarian even in the 1990ies (Kallós 1993: 98). The language socialisation of the Csangos of Moldavia is undergoing some changes recently. The language of primary socialisation used to be Hungarian for the older generations, but now it is undoubtedly Romanian. The beginning of this change varies from village to village, the difference between communities could be measured in decades (Bodó 2004b: 48). At the same time, the so called *postponed minority language socialisation* appeared (Heltai 2006: 75), which means that after a primary Romanian language socialization, speakers acquire the Hungarian dialect as part of their secondary or tertiary socialization.

The Mócheno population is 1003 (Abbruzzese 2005: 11), and 85% understand, 80% speak the language (census data: 2001. LEM Bersntol-Lusérn 2003. XIV./29. 22). Language competence is roughly the same in the different age groups, with the exception of under 11 year olds, where there is a drop. Among the youngest, 69% understand and 58% speak the dialect. Language competences are not evenly distributed in the different villages, though. Out of these villages, which are administratively three settlements, but in fact four neighbouring villages, almost 100% of the population of the two on the outside (Palù del Fersina and Roveda) have high competences. In the two villages in the middle, Fierozzo and Frassilongo, the situation is a bit worse, here only a smaller number of young people speak the dialect (Toller 2004: 287). In the survey I personally conducted in Palù in 2007, participants had to assess their own competences (both speaking and comprehension). They could choose from

five categories: excellent, good, average, poor, don't speak/don't understand. The findings showed that in such a self-assessment survey 85% of participants claimed to have excellent or good speaking skills, and 91% claimed to have excellent or good comprehension skills.

In bilingual communities the use of the two languages is divided among situations and social functions (Bartha 1999: 123). The areas of language use are called *domains*: family, relatives, friends, workplace, school, kindergarten, authorities, shops, entertainment facilities, etc. The languages in contact have different functions in the different domains (Knipf-Komlósi 2006: 54). The characteristic use of one language in any given domain can vary from person to person.

In Moldavia, language use in the family has seen fundamental changes in the past decades. Parents talk to their children in Romanian from their birth. Later, during the previously mentioned postponed minority language socialisation, some children acquire Hungarian to some extent. As they reach adolescence and become full members of the community, adults more often speak to them in the local dialect (cf. Heltai 2006: 75). Another domain where the Hungarian dialect is used outside the family is the streets and community places of the village (shop, pub). The population of Csango villages is ethnically mixed, which means that Romanians also live among the Hungarians. Interaction with them takes place in standard Romanian. The older Csango generations speak the local Hungarian dialect among themselves. The middle aged people mostly speak Hungarian, but in the villages where the process of language shift is more advanced, they tend to speak Romanian. In most villages youngsters only speak Romanian among themselves. In Moldavia the language of instruction in schools is Romanian. However, at school and after school there is an opportunity to learn Hungarian in 21 villages today. The language of church is also Romanian. Activities around the house are usually done in Hungarian. At workplaces outside the village people use Romanian.

In my research conducted in Palù in 2007, I paid special attention to language use in the different domains. Regarding the question where people learned the Mócheno language, 95% replied in the family, 5% said in the village. The same question was asked referring to Italian as well. 83% learned the majority language in kindergarten or at school, 17% in the home. The survey revealed that most participants spoke the local dialect with close family members. Villagers prefer to speak Mócheno among each other as well. In the authorities, offices of the village, the two languages are used equally. The local primary school uses Italian as the language of instruction, German is taught as a foreign language, and for a few weeks a year the dialect is taught as well. In the kindergarten the Mócheno dialect and Italian

are equally used. The language of church is Italian. At the very few workplaces in the village (post office, town house, shop, cultural institute) people partly speak Italian and partly Mócheno. Outside the village people only speak Italian.

The continuous use of both languages has an influence also on the identity of language island communities. On the one hand they aim to integrate into their surroundings, on the other hand they wish to preserve their own language and culture. This double attachment shapes their identity.

For Csangos, the concept of identity has to be understood in a different way than the general approach today. During the historical processes of the 19th century, at the time when the modern city dwelling Hungarian nation was created, the Csangos had already been separated from Hungary. Therefore, national identity could not evolve in them. They do not consider the Hungarian language as the expression of belonging to the community. For them, their mother tongue is not the key element of identity (c.f. Szépe 2001: 114, Bodó 2004a: 154). They feel closest to the Catholic population of the other Csango villages, regardless of the language they speak (Tánczos 1999: 23). In their sense of belonging, religious denomination plays the decisive role, as this is what distinguishes them from the surrounding Eastern Orthodox Romanian population. They were left out from the formation of the Hungarian nation, but they lived through the events of the formation of the Romanian nation. From the second half of the 19th century, local and county administration, the school system and the Catholic Church all worked to strengthen the Romanian national identity. Because of the above, the Csangos are unsure about their choice of belonging to an ethnic group. They do not really feel Hungarian nor Romanian. A varying proportion feel to be Romanian, Hungarian, Csango, Székely and Catholic (Pávai 1995: 161, 162). My experience is that the same person's self-determination can be influenced by time or the situation.

The sociolinguistic questionnaire conducted in Palù revealed that the Mócheno minority claims to be Italian, as every participant selected 'Italian' as an answer to the question about nationality. I asked another question on cultural identity: "Which culture do you identify with?". Out of the 47 participants 32, that is 68% replied: Mócheno. Two answered both Mócheno and Italian, three answered Italian, and one person replied Italian, German and Ladin at the same time. This participant has Ladin origins, and identified the local Mócheno culture with German. The remaining nine participants did not answer the question. It is also worth studying the issue of mother tongue. 60% of participants from Palù consider Mócheno as their mother tongue, and 15% consider both Mócheno and Italian to be

their mother tongue. It is clear that for these people nationality and cultural identity are different concepts, and mother tongue is not strictly related to identity.

Code switching is a natural process in bi- and multilingualism.

Owing to the bilingual language use of the Csangos of Moldavia, code switching is an everyday phenomenon, meaning that elements of the Hungarian and Romanian language often occur mixed within an utterance. We find code switching at the sentence level, at the phrase level and at the lexical level alike (Benő 2004: 26-29), e.g.: *Numáj keresse, me ninsen. Hájszi, menjünk az orvoshoz! Egyik lányom el van menvel Itáliába. Mikor lavoruce után libertátét adtak, hogy mentünk oda. Csak mük a trenáj mondjuk magyarul. Nem állhatom gyelók.*

In the dialect of the Mócheno speakers Italian elements are often found, e.g.: *bail de mess is er khemmen gagriast van sindaco; de mai' nu'na hòt mer de doi storia kontart'; de belln matèrie pfölln der mear'; der doi modo van u'leing* (c.f. R. Rowley 2003).

Bilingual children do not always speak the two languages at the same level. If somebody only has poor or minimal competences in one of the languages, this is called semi-lingualism. Minority bilingualism has a unique variant called mixed bilingualism or the use of mixed languages, which is characterised by low linguistic competences. This causes a loosening of structure, the mixing of linguistic systems, and can easily lead to losing the mother tongue, namely to language shift.

In Moldavia the large number of loan words from Romanian is accompanied by some features of the system of Romanian in the local dialect. Most of these can be observed in syntax. To express a continuous aspect, the structure where the copula is followed by an adverbial participle (e.g.: *nem úgy vagyunk tanulva*) is quite frequent and reflects an influence of the surrounding language. The same explanation is valid for structures where the Hungarian rules of matching elements of a phrase for number are not observed (e.g.: *k'ét tesztvér lányok, van csánva kettő újak*). We also find structures that mirror Romanian SVO word order (e.g.: *teszi a húst az asztalra*). The mixing of the phonetics of the two languages resulted in a shortening of many long vowels, as Romanian only has short vowels (Márton 1956: 99).

Mócheno words are traditionally stressed on the first syllable, but this is often altered following Italian examples. The definite article appears in front of possessives and demonstratives, which is also an influence of Italian (R. Rowley 2003: 148). A special comparative of adjectives exists, one that involves a paraphrase (e.g.: *benn s ist n mear interessantet s sèll as song de studiose*) (R. Rowley 2003: 176.). Passives structures are not

only formed with the copula, but also with the verb meaning ‘come’ (*s is s earscht vòrt as khimmp permettert as khimmp khlòfft as mòckeno*) (R. Rowley 2003: 236). The word order of the dependent clause of a complex sentence sometimes also reflects Italian influence (R. Rowley 2003: 290).

Short or long term bilingualism can lead to language shift (cf. Borbély 2001: 18). Language assimilation occurs through language shift, and during the process the minority community acquires the language of its surroundings, becomes bilingual, the majority language slowly becomes dominant in communication, and finally it becomes the mother tongue (Kiss 1995: 196). In the lives of communities that are on the way to language shift, an opposite process, namely language maintenance has to be discussed, too. These two processes are parallelly present, although to varying extent (Borbély 2001: 20). We can talk about language maintenance if speakers continue to use their own language despite the benefits offered by the majority language.

The survival of Csangos has been helped by many factors. Because their lifestyle has linked them to their village, they simply did not learn Romanian. Endogamy is still frequent. The Catholic religion also has a strong preservative effect against the Eastern Orthodox religion of the majority society. In the last two decades, the possibility of working in Hungary raised the prestige of the Hungarian language. However, young people usually learn Romanian first, and acquire the local dialect later, if ever. Among youngsters restricted language use and low linguistic competences do not ensure the survival of the minority language to the next generation. The Hungarian speaking population of Moldavia is living in weakening diaspora (Péntek 1991: 6), which factor does not help survival either.

When examining the survival of the Mócheno minority, several factors come into light. The geographical location of the villages has helped maintenance. The villages are surrounded by high mountains, and therefore were hard to reach before the road network was built. The population was attached to their villages. They got land from local landlords, which they could not sell. They traded with the surrounding German speaking settlements from the 18th century up until the 1970ies (Piatti, 1996: 770). Today, teaching German is compulsory in every school of the Trentino-Alto Adige region. Codification of the dialect increased the importance of the language also in the eyes of its speakers. Today, lack of job opportunities is a problem. People are forced to commute to find jobs, and outside the village there is no opportunity to use the language. The vocabulary of the Mócheno language is very limited. Concepts related to modern life can only be referred to in Italian. The number of youngsters is

rather low, and many of them choose to move elsewhere. Only one third of kindergarten children understand the local dialect.

Conclusions

The structure of such a dialect and the language use of speakers living in a language island are jointly shaped by the two languages in contact. The original dialect is influenced by the surrounding language both in its vocabulary and grammar. The interaction of languages in a bilingual community results in unique linguistic phenomena and works towards language shift. However, language shift is hindered by several factors, as processes of language maintenance are also taking effect.

Language islands have been described through the study of the language and language use of two speech communities. The Csangos of Moldavia and the Móchenos of Italy differ in their size of population and geographical location, but they are similar in their historical background and structure. The analysis and comparison of the two language communities underpin that similar circumstances induce similar processes and provoke the same changes in the structure of a language and in language use habits even in places far away from each other.

IRODALOM

- Abbruzzese, Salvatore 2005. (red.) *Minoranze in azione. L'esercizio quotidiano dell'identità*. Provincia Autonoma di Trento
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Bellinello, Pier Francesco 1996. *Le minoranze nazionali e le comunità etno-linguistiche del Nord Italia e Sardegna*. Firenze: Istituto Geografico Militare
- Benda Kálmán 1989. (szerk.) *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706. I. II.* Budapest: Magyarságkutató Intézet
- Benda Kálmán 1993. A moldvai csángómagyarok története. In: Halász Péter (szerk.) „*Megfog vala apóm szokcor kezemtől...*” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére 39-44. Budapest: Lakatos Demeter Egyesület
- Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Benkő Loránd 1990. *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság
- Benő Attila 2004. Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. 23–36. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. szám
- Bloomfield, Leonard 1993. *Language*. New York: Holt
- Bodó Csanád 2001. Szempontok a nyelvjárásvesztés vizsgálatához. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.) *IV. Dialektológiai Szimpozion* 68-71. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V.
- Bodó Csanád 2004a. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében* 150–160. Budapest: Gondolat
- Bodó Csanád 2004b. Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* 37–66. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. szám
- Bodó Csanád 2005. Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.) *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban* 293-308. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

- Bodó Csanád 2006a. A magyar nyelvpolitika és nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában. In: Diószegi László (szerk.) *A moldvai csángók* 89–106. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Bodó Csanád 2006b. Nyelv vagy nyelvjárás? In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok* 53-62. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége
- Bodó Csanád 2007. A moldvai magyar nyelvjárások román kölcsönszórétégének területisége. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok 1.* 160–174. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. A Szabó T. Attila Nyelvészeti Intézet Kiadványai 4.
- Bodó Csanád-Eriş Elvira 2004. A román kölcsönszók használata két moldvai beszélőközösségben. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* 67–96. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. szám
- Borbáth Erzsébet 2000. A moldvai csángó gyermekek kétnyelvűsége. *Nyelvünk és Kultúránk* 2000/2. XXX. évf. 121. sz. 107-109.
- Borbáth Erzsébet 2002. A moldvai csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatai. In: A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.) *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény* 228-233. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály
- Borbély Anna 2004. Egyház és nyelvmegőrzés. In: Kozma István – Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát – medencében* (Válogatás a Változások a Kárpát – medence etnikai tér- és identitástervezetében című konferencia előadásaiból) 176-204. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Boross Balázs: Csángó identitás(ok) Pusztinán. Vallás és etnicitás összefüggései Moldvában egy antropológiai esettanulmány tükrében. In: Kozma István – Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében* 262-279. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Cocora Beatrice 2004. Magyar és/vagy román? In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré* 91-95. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Cordin, Patrizia 2003. Dove si parlano lingue antiche. *Trentino: Rivista della Provincia Autonoma di Trento* anno XL, numero 256. 20-23.
- Csúry Bálint 1932a. A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. In: *Magyar Nyelv* XXVIII. évf. 9–10. sz. 300–301.
- Csúry Bálint 1932b. A moldvai csángó igealakok II. In: *Magyar Nyelv* XXVIII. évf. 5–6. sz. 148–154.
- Deme László 1953. *A magyar nyelvjárások néhány kérdése.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Diebold, Richard 1961. Incipient bilingualism. *Language* 37. sz. 97-112.

- Diószegi László – Pozsony Ferenc 1996. A moldvai csángók identitásának összetevőiről. In: Diószegi László (szerk.) *Magyarságkutatás 1995-96.* 105-111. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Domokos Pál Péter 2001. *A moldvai magyarság.* Budapest: Fekete Sas Kiadó (hatodik kiadás)
- Elekes Lajos 1999. Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: Mályusz Elemér (szerk.) *Erdély és népei* 117-135. Budapest: Maecenas Könyvkiadó, Talentum Kft.(második kiadás)
- Eöry Vilma 2004. Nyelvvesztés és nyelvjárásvesztés - egyszerre. In: P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré* 96-100. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Fekete Réka 2000. 2000 küszöbén a moldvai csángómagyarság. *Moldvai Magyarság X.* évf. 1. sz. 10.
- Fodor Katalin 1991. Idegen sajátosságok a moldvai csángó nyelvjárás hanglejtésében. In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.) *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára* 178–185. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem
- Fosztó László 1999. Csíksomlyó és Barát. In: Pozsony Ferenc (szerk.) *Csángósors* 103-112. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Francescato, Giuseppe – Francescato, Paola Solari 1994. *Timau-Tre lingue per un paese.* Lecce: Congedo Editore
- Gal, Susan 2002. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In: A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.) *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény* 165-173. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Gál Gyula 1995. *A dél-tiroli kérdés.* Budapest: Teleki László Alapítvány
- Gazda József 1994. A nyelv és a magyarságtudat szintjei a moldvai csángóknál. *Néprajzi Látóhatár* III. évf. 1-2. szám 269-281.
- Gerner, Zsuzsanna 2006. Identität – soziales Netzwerk – nationale Stereotype. Zur Identitätsbildung und Identitätsforschung in den deutschen Sprachinseln in Ungarn. In: Nina Berend – Elisabeth Knipf-Komlósi (Hrsg./eds.) *Sprachinselwelten – The world of language Islands* 149-173. Fankfurt am Main: Peter Lang GmbH
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Intraduction to Bilingualism.* Cambridge, Mass., Harvard UP
- Grosjean, François 1992. Another view of bilingualism. In: Harris, Richard J. (ed.) *Cognitive Processing in Bilinguals* 51-62. Amsterdam: North-Holland
- Gunda Béla 1994. A moldvai magyarok eredete. *Néprajzi Látóhatár* III. évf. 1-2. szám 39-52.

Gumperz, John 1983. Interethnic Discourse. *Society* 20. sz. 64-69.

Halász Péter 2001. Szabófalva helynevei. In: Harangozó Imre (szerk.) „*Ott hul éltek vala a magyarok...*” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából 63-88. Újkígyós: Ipolyi Arnold Népfőiskola

Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26. sz. 210-231.

Haugen, Einar 1953. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Hegyeli Attila 2004. Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* 113-124. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság

Heltai János Imre 2004. A magyar-román nyelvcserevel kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* 125-134. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. szám

Heltai Pál 2006. Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. In: Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció – XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus 72-77*. Gödöllő – Pécs

Hoppa Enikő 2008. A moldvai csángó nyelvjárás négy falu tükrében. *Nyelvtudomány* III-IV. (2007-2008.) 3.kötet 65–76.

Hoppa Enikő 2009a. A moldvai csángók nyelvsziget helyzete. *Nyelvünk és Kultúránk* 2009/1. XXXIX. évf. 156. sz. 64-70.

Hoppa Enikő 2009b. Magyar nyelvhasználat a moldvai csángóknál. *Kisebbségkutatás* XVIII. évf. 4. sz. 567–575.

Hoppa Enikő 2010. Moken: egy archaikus német nyelvjárás az olasz Alpokban. In: Oszetzky Éva – Józsa Judit – Tóth László (szerk.) *Az újlatin filológia aktuális kérdései a XXI. században* 201-214. Pécs: MTA Pécsi Területi Bizottsága Romanisztikai Munkacsoportja és a Pécsi Tudományegyetem Francia Tanszéke

Hutterer, Claus Jürgen 1991. *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. (Hrsg. Manherz Károly) Budapest: Tankönyvkiadó

Hutterer, Claus Jürgen 1994. Sprachinseldialektologie. In: Klaus Mattheier–Peter Wiesinger (Hgg.) *Dialektologie des Deutschen – Forschungsstand und Entwicklungstendenzen* 93–101. Tübingen: Max Niemeyer Verlag

Imre Anna 2003. A család és az iskola szerepe a nemzetiségi nyelv megőrzésében. In: Osvát Anna–Szarka László (szerk.) *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat* 69-94. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet

Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Isajiw, W.W. 1990. „Ethnic Identity Retention”. In: Brenton, R. – W.W.Isajiw – W. E. Kalbach – J. G. Reitz (eds.) *Ethnic Identity and Equality : Varieties of Experience in a Canadian City* 36-38. Toronto: Univ of Toronto Pr.

Ivácsony Zsuzsa 2005. Mondattani és szövegtani vizsgálat a moldvai csángó nyelvjárásban. In: Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.) *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban* 308–335. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

Juhász Dezső 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia* 262–324. Budapest: Osiris Kiadó

Kassai Ilona 1998. *Fonetika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Kallós Zoltán 1993. Gyűjtési élményeim Moldvában. In: Péterbencze Anikó (szerk.) *Moldovának szíp táiaiind születtem* 95-106. Jászberény: Papp I. Kiadó

Kálmán Béla 1994. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó (hatodik kiadás)

Kassai Ilona–B. Lőrinczy Éva 1984. A magyar hangátvetés értelmezéséhez és tipológiájához I. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 86. kötet 1. sz. 47–61.

Kinda István 2006. A pap helye a lokális társadalom életében. In: Diószegi László (szerk.) *A moldvai csángók* 147-155. Budapest: Teleki László Alapítvány

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Kiss Jenő 2003. Nyelv és nyelvjárás. In: Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia* 31-37. Budapest: Osiris Kiadó

Kiss Lajos 1987. Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. *Magyar Nyelvőr* 1987/2. CXI.évf. 215-233.

Knipf-Komlósi, Elisabeth 2001. Dialekt „out” – Standardsprache „in”. Zur Varietätenwahl im Sprachgebrauch der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Kurt Egger und Franz Lanthaler (Hrsg.) *Die deutsche Sprache in Südtirol* 99-114. Einheitssprache und regionale Vielfalt. Wien/Bozen: Folio Verlag

Knipf-Komlósi, Elisabeth 2006. Sprachliche Muster bei Sprachinselsprecher am Beispiel der Ungarndeutschen. In: Nina Berend – Elisabeth Knipf-Komlósi (Hrsg./eds.): *Sprachinselwelten – The world of language Islands* 39-56. Fankfurt am Main: Peter Lang GmbH

Komlósi László Imre 2002. Nyelvközösségek és közösségi nyelvek, interkulturalitás és multikulturalitás. In: Gárdonyi Tamás (szerk.) *A régió nyelvi-kulturális jelenségei* 50-56. Pécs: Baranya Megyei Önkormányzat, Baranya Megyei Kulturális és Idegenforgalmi Központ

Kós Károly 1994. A csángó írásrendszerről. *Néprajzi Látóhatár* III. évf. 1-2. sz. 283-298.

- Kosztándi Tímea-Ildikó 2006. Nyelv-újraélesztési kísérlet a diószeni csángó gyermekek körében. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem (szakdolgozat)
- Laczkó Mihály 1999. A Magyarországon megtelepedett csángók. In: Pozsony Ferenc (szerk.) *Csángósors* 193-202. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Lanstyák István 2004. A kölcsönzés és a maradványhatás néhány kérdéséről. In: P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré* 25-31. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Löffler, Heinrich 2005. Wieviel Variation verträgt die deutsche Standardsprache? Begriffsklärung: Standard und Gegenbegriffe. In: Eichinger, Ludwig M – Kallmeyer, Werner (Hrsg.) *Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache? 7-27*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH
- Lüdtke, Jens 2005. Kontaktvarietäten. In: Lenz, Alexandra N. – Mattheier, Klaus J. (Hrsg.) *Varietäten – Theorie und Empirie* 177-194. Frankfurt am Main: Peter Lang (Europäischer Verlag der Wissenschaften)
- Lükő Gábor 2002. *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest: Táton (második kiadás)
- Macnamara, John 1967. The bilingual's linguistic performance: a psychological overview. *Journal of Social Issues* 23. sz. 56-77.
- Márton Gyula 1956. A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról. In: *Magyar Nyelv* LII.évf. 1. sz. 92–100.
- Mattheier, Klaus J. 1983. Dialekt und Dialektologie. In: Mattheier, Klaus J. (Hg) *Aspekte der Dialekttheorie* 135-154. Reihe Germanische Linguistik 46. Tübingen: Max Niemeyer Verlag
- Matzel, Klaus 1989. Der Untergang deutscher Sprachinseln in Norditalien. In: Beck, Heinrich (Hrsg.) *Germanische Rest- und Trümmersprachen (3.)* 69–85. Berlin: de Gruyter
- Mikecs László 1989. *Csángók*. Budapest: Optimum (az 1941-es kiadás reprintje)
- Munkácsi Bernát 1880a. A moldvai csángók nyelvjárása. In: *Magyar Nyelvőr* IX. kötet, X. füzet 444–455.
- Munkácsi Bernát 1880b. A moldvai csángók nyelvjárása II. In: *Magyar Nyelvőr* IX. kötet, XI. füzet 481–493.
- Murádin László 1994. A kétnyelvűség sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. In: *Néprajzi Látóhatár* III. évf. 1–2. sz. 307–310.
- Németh Zsigmond 1996. A magyar nyelv balkanizmusai. A magyar mint balkáni peremnyelv. In: Terts István (szerk.) *Nyelv, nyelvész, társadalom* 200–207. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól. Budapest: Keraban Kiadó

Nyisztor Ilona 2007. Közeledik a magyar mise Pusztinán? *Moldvai Magyarság* XVII. évf. 6. szám 4.

Orioles, Vincenzo 2003. *Le minoranze linguistiche. Profili sociolinguistici e quadro dei documenti di tutela*. Roma: Editrice 'il Calamo'

Pávai István 1995. A moldvai magyarok megnevezései. *Régió* VI. évf. 4. sz. 149-163.

Péntek János 1991. Előszó. In: Gálffy Mózses–Márton Gyula–Szabó T. Attila (szerk.) *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I. II.* 5–6. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. szám

Péntek János 1998. A kisebbségi iskolák kétnyelvősége és kettősnyelvősége. In: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról* 299-304. Osiris, Budapest

Péntek János 2002. Magyar nyelvi különfejlődés a Kárpát-medencében. In: A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.) *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény* 220-227. Budapest: Tinta Könyvkiadó

Perini, Alessandro 2005. (red.) „*Lingua madre, madre terra*”. *L'equazione sostenibile per la rinascita e la continuità*. Provincia Autonoma di Trento

Petralli, Alessio 1996. *Lingue sciolte. Dalle minoranze linguistiche locali alle nuovetecnologie internazionali*. Bologna: CLUEB

Pfister, Max 1989. Sprachliche Relikte und Transferenzerscheinungen bei Walsern und Bayern in Oberitalien. In: Beck, Heinrich (Hrsg.) *Germanische Rest- und Trümmersprachen* (3.) 97–118. Berlin: de Gruyter

Piatti, Salvatore 1996. *Palù-Palae-Frammenti di storia*. Comune di Palù del Fèrsina: Istituto Culturale Mòcheno-Cimbri

Pozsony Ferenc 1993. Nyelvhasználat és az identitás viszonya a moldvai csángóknál. In: Péterbencze Anikó (szerk.) *Moldovának szíp táiaiind születtem* 110-114. Jászberény: Papp I. Kiadó

Pusztay János 2006. *Nyelvével hal a nemzet*. Budapest: Teleki László Alapítvány

Riehl, Claudia Maria 2006. Sprachwechselprozesse in deutschen Sprachinseln Mittel- und Osteuropas. Varietätenkontakt und Varietätenwandel am Beispiel Transkarpatiens. In: Nina Berend – Elisabeth Knipf-Komlósi (Hrsg./eds.): *Sprachinselwelten – The world of language Islands* 189-204. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH

Rowley, Anthony 1994. Die Mundarten des Fersentals. In: Maria Hornung (Hrsg.) *Germanistische Linguistik. Studien zur Dialektologie III.* 145-160. Hildesheim-Zürich-New York: Georg Olms Verlag

R. Rowley, Anthony 2003. *Liacht as de sprochen*. Palù del Fersina: Istituto Culturale Mòcheno-Cimbri

Sántha Attila 2007. Vornicu Cristian újmiséés pap magyar szentmiséje Lujzi-Kalagorban. *Moldvai Magyarság* XVII. évf. 7. sz.3.

Rucht, D. 1995. „Kollektive Identität”. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, Jg. 8 Heft 1. 9-23.

Sellan, Giuliana 1998. Alcune note sulla comunità mòchena In: Ester Cason Angelini (red.) „*Mes Alpes à moi*” *Civiltà storiche e comunità culturali delle Alpi*. Atti della Conferenza Internazionale 6-8 giugno 1996. 375. Verona: Fondazione G. Angelini

Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás, kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány (Kisebbségi adattár VIII.)

Szabó Géza 1988. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Tankönyvkiadó

Szabó József 1990. *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek*. Békéscsaba-Kecskemét-Szeged: Szegedi Nyomda

Szabó T. Attila 1957. Moldvai csángó csillagnevek. In: *Magyar Nyelvőr* LXXXI. évf. 4. sz. 458-462.

Szabó T. Attila 1981. A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: *Nyelv és Irodalom*. Válogatott tanulmányok, cikkek 482-527. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

Szépe György 1979. (szerk.) *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért (szerkesztői előszó)* 5-14. Budapest: Tankönyvkiadó

Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra

Szilágyi N. Sándor 2005. Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János–Benő Attila (szerk.) *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat* 24–94. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

Szilágyi N. Sándor 2006. Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In: Diószegi László (szerk.) *A moldvai csángók* 107-112. Budapest: Teleki László Alapítvány

Szücs Tibor 1999. *Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Tánczos Vilmos 1999. A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.) *Csángósors*. 7–32. Budapest: Teleki László Alapítvány

Telmon, Tullio 1992. *Le minoranze linguistiche in Italia*. Torino: Edizioni dell’Orso s.a.s.

Toller, Leo 2004. Valle del Fèrsina – Bersntol. In: Christian Prezzi (red.) *Isole di cultura* 279-290. Comitato Unitario delle Isole Linguistiche Storiche Germaniche in Italia, Centro Documentazione Luserna

Vincze Gábor 1999. Csángósors a II. világháború után. In: Pozsony Ferenc (szerk.) *Csángósors* 203-249. Budapest: Teleki László Alapítvány

Vitányi Borbála 2003. Fehéren feketén (Nyelvjárásaink színelnevezéseiről) *Magyar Nyelvjárások* 41. kötet 659–662.

Wardhaugh, Ronald 1995. Szociolingvisztika. Budapest: Osiris-Századvég

Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York: Linguistic Circle

Wiesinger, Peter 2001. Dialekt und Standardsprache in Minderheitengebieten. In: Kurt Egger und Franz Lanthaler (Hrsg.) *Die deutsche Sprache in Südtirol* 93-98. Wien/Bozen: Folio Verlag

Wurzer, Bernhard 1998. *Die deutschen Sprachinseln in Oberitalien*. Bozen: Vergangsanstalt Athesia

Zürcher, Peter 1999. *Sprachinseldialekte – Walserdeutsch im Aostatal (Italien)*. Aarau-Frankfurt am Main-Salzburg: Verlag Sauerländer

Zsirmunszkij, Viktor 1983. Településtörténet és dialektológia. In: Dezső László-Maszlov, Jurij Szergejevics (szerk.) *Orosz és szovjet általános nyelvészet*. 505-528. Budapest: Tankönyvkiadó

Zsupos Zoltán: A moldvai csángó-magyarok eredetéről. *Néprajzi Látóhatár* III. évf. 1-2. sz. 53-59.

Elektronikus források:

www.csango.ro/index.php?page=alias-9

www.szenterzsebet.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=36&Itemid=5

www.csango.ro/index.php?page=helyszinek-tanarok

www.csango.ro/index.php?page=lb_mise

www.csango.ro/index.php?page=oktatas

MELLÉKLETEK

Szociolingvisztikai kérdőív a moken kisebbség számára

-Sesso/ Nem

-Età/ Életkor

-Posto di lavoro/ Munkahely

-Nazionalità/ Nemzetiség

-Lingua madre/ Anyanyelv

-Lingue straniere/ Idegen nyelvek

-A che livello parla il mòcheno?/ Milyen szinten beszél a moken?

ottimo/kiválóan, buono/jól, mediocre/közepesen, cattivo/rosszul, non parlo/nem beszélem

-A che livello capisce il mòcheno?/ Milyen szinten érti a moken?

ottimo/kiválóan, buono/jól, mediocre/közepesen, cattivo/rosszul, non capisco/nem értem

-È capace a scrivere in lingua mòchena?/ Tud mokenül írni?

-È capace a leggere in lingua mòchena?/ Tud mokenül olvasni?

-Quale lingua ha imparato prima?/ Melyik nyelvet sajátította el előbb?

-Dove ha imparato il mòcheno?/ Hol tanulta a moken?

-Dove ha imparato l'italiano?/ Hol tanulta az olaszt?

-Quale lingua preferisce?/ Melyik nyelvet kedveli jobban?

-In quale lingua Lei si esprime con più facilità?/ Melyik nyelven fejezi ki könnyebben magát?

-Con quale cultura si identifica?/ Melyik kultúrával azonosul?

-Che lingua usa con/ Milyen nyelvet használ

i genitori/ a szülőkkel

i nonni/ a nagyszülőkkel

i figli/ a gyerekeivel

i nipoti/ az unokákkal

i fratelli,le sorelle/ a testvérekkel

il coniuge/ a házastárssal

gli amici/ a barátokkal

i compaesani/ a falubeliekkel

il prete/ a pappal

nel negozio del paese/ a falu boltjában

negli uffici del paese/ a falu hivatalában

sul posto di lavoro, a scuola/ a munkahelyen, iskolában?

-In quale lingua conta/ melyik nyelven számol

sogna/ álmodik

pensa/ gondolkodik

prega/ imádkozik

bestemmia/ káromkodik?

-Lei si ritiene avvantaggiato dal fatto che parla il mòcheno? Perché?/ Előnynek érzi, hogy beszél mokenül? Miért?

-Lei si ritiene svantaggiato dal fatto che appartiene ad una minoranza? Perché?/ Hátránynak érzi, hogy egy kisebbséghez tartozik? Miért?

-Conosce le tradizioni mòchene? Quali?/ Ismeri a moken hagyományokat? Melyeket?

-Che significa: essere mòcheno?/ Mit jelent mokennek lenni?

-Di che cosa avrebbe bisogno la minoranza mòchena?/ Mire lenne szüksége a moken kisebbségnek?

-È importante che i giovani parlino il mòcheno?/ Fontos, hogy a fiatalok beszéljék a moken?

-È necessario insegnare a scuola la lingua mòchena?/ Szükséges az iskolában tanítani a moken?

Helységnevek

Csángó települések

Szabófalva (Săbăoani)
Kelgyest (Pildești)
Újfalu (Traian)
Jugán (Iugani)
Balusest (Bălușești)
Bargován (Bărgăoani)
Ploszkucény (Ploscuțeni)
Szeketura (Pădureni)
Bogdánfalva (Valea Seacă)
Újfalu (Nicolae Bălcescu)
Trunk (Galbeni)
Gyoszény (Gioseni)
Nagypatak (Valea Mare)
Kalugarén (Călugăreni)
Lészped (Lespezi)
Rácsila (Gârlenii de Sus)
Lilijecs (Lilieci)
Gerlény (Gârleni)
Bergyila (Berdilă)
Terebes (Trebiș)
Lujzikalagor (Luizi-Călugăra)
Forrófalva (Fărăoani)
Klészse (Cleja)
Somoska (Șomușca)
Pokolpatak (Valea Mică)
Újfalu/Dózsa (Gheorghe Doja)
Csík (Ciucani)
Külsőrekecsin (F. Răcăciuni)
Kápota (Capăta)
Berendfalva (Berindești)
Rekecsin (Răcăciuni)
Magyarfalu (Arini)
Lábnik (Vladnic)
Szászkút (Sascut-Sat)
Tamás (Tămași)
Ketris (Chetriș)
Furnikár (Furnicari)
Frumósza (Frumoasa)
Pusztina (Pustiana)
Ripa Jepi (Bogdănești)
Szoloncka (Tărăța)
Kukujéc (Cucuieți)
Szerbek (Florești)
Esztrugár (Strugari)
Máriafalva/Lárguca (Lărguța)

Gajdár (Coman)
 Esztufuj (Stufu)
 Váliri (Livezi)
 Balanyásza (Bălăneasa)
 Jenekest (Enăchești)
 Turluján (Turluianu)
 Gyidráska (Verșești)
 Berzunc (Berzunți)
 Berzujok (Bârzulești)
 Kövesalja (Petricica)
 Ardeván (Ardeoani)
 Palánka (Palanca)
 Csügés (Ciugheș)
 Bruszturósza (Brusturoasa)
 Kománfalva (Comănești)
 Mojnest (Moinești)
 Dormánfalva (Dărmănești)
 Doftána (Dofteana)
 Szálka (Seaca)
 Vále Kimpuluj (V. Câmpului)
 Bogáta (Bogata)
 Aknavásár (Târgu Ocna)
 Degettes (Păcurele)
 Szalánctorka (Gura Slănic)
 Szlanikfürdő (Slănic Moldova)
 Cserdák (Cerdac)
 Szalánc (Cireșoaia)
 Tatros (Tg. Trotuș)
 Diószeg (Tuta)
 Szőlőhegy (Pârgărești)
 Újfalú (Satu Nou)
 Szitás (Nicorești)
 Bahána (Bahna)
 Gorzafalva (Grozești)
 Fűrészfalva (Fereastră-Oituz)
 Onyest (Onești)
 Szárazpatak (Valea Seacă)
 Gutináz (Gutinaș)
 Prálea (Pralea)
 Vizánta (Vizantea Mănăstirească)

Moken települések

olasz név	német név	moken név
Palú del Fersina	Palai in Fersental	Palae en Bersntol,
Fierozzo	Filzerhof	Vlarötz
Frassilongo	Gereut	Garait
Roveda	Eichleit	Oachlait

Jelmagyarázat

Csángó nyelvjárási jelek

ā: hosszan ejtett *a*, pl. *hāt* 'halt', *olajvā* 'olajjal'

ǎ: az *a*-nál nyíltabban ejtett, legalsó nyelvállású, illabiális hang, mely a köznyelvi *a* helyén fordul elő, és az *á*-hoz áll közel, pl. *bǎrát*, *ǎpjának*

á[^]: az *á*-nál zártabban ejtett hang a köznyelvi *á* helyén, mely az *a*-hoz áll közel, pl. *á[^]rván*, *vá[^]gjuk*

ä: az *e*-nél nyíltabb, legalsó nyelvállású hang a köznyelvi *e* helyén, mely az *á*-hoz közelít, pl. *bätäg*, *mäsét*

ē: hosszan ejtett *e*, pl. *gyērek*, *ētelnek* 'eltelnek'

ë: az *e*-nél zártabb hang a köznyelvi *e* helyén, mely az *é*-hez közelít, pl. *sëmmít*, *közël*

íé, úó: kettőshangzók, pl. *kⁱét*, *íénekelni*, *esztend^üősz*, *mir^üől*

zs': a köznyelvi *gy* helyén előforduló módosult *dzs* hang, mely ejtésében a *gy* és a *dzs* között áll, pl. *ezs'edül*, *hozs'*

s': a köznyelvi *ty* helyén előforduló módosult *cs* hang, mely ejtésében a *ty* és a *cs* között áll, pl. *kus'a*

l': az *ly* helyén ejtett hang, mely jésített *l* hang, pl. *mosol'og*, *ol'an*

ŋ: a *k* és a *g* előtt ejtett módosult *n* hang, pl. *báránkák*, *éngömet*

Moken nyelvjárási jelek

è: mint *e*, *é*, pl. *egy*, *gép*

éè: mint *ea*, pl. *Korea*

ò: mint *o*, *ó*, pl. *bor*, *fóka*

kh: mint *k*, pl. *kagyló*

A többi graféma a német ábécé szerint ejtendő

Fotók Moldvából

Bogdánfalva 2007.

Lujzikalagor 2007.

Klészse 2000.

Somoska 2002.

Külsőrekecsin 2001.

Lészped 2007.

Gerlény 2007.

Puztina 2006.

Fotók a moken nyelvterületről

Palù del Fersina 2007.

Palù del Fersina 2007.

Fierozzo 2007.

Fierozzo 2007.